

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF KYRGHYZ REPUBLIC

NATIONAL CENTRE OF MANAS STUDIES
AND ARTISTIC CULTURE

THE «MEERIM» INTERNATIONAL
CHARITABLE FOUNDATION FOR
SUPPORT OF CHILDHOOD AND MATERNITY

SARINJI, BOKOY JANYL MYRZA

THE 6-TH VOLUME OF
«EL ADABIATY» (PEOPLE'S LITERATURE) SERIES

РЕДКОЛЛЕГИЯ:

АЙТМАТОВ Ч. Т. — башкы редактор

АКАЕВА М. Д.

АҚМАТАЛИЕВ А. А. — башкы редактордун
орун басары

ДУЙШАЛИЕВ К.

ЖАЙНАКОВА А.

КАРЫПКУЛОВ А. К.

КЕБЕКОВА Б. К.

КЫРБАШЕВ К. К.

МАКЕШЕВ А.

МУСАЕВ С. М.

САПАРБАЕВ К. С. — башкы редактордун
орун басары

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК
ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ
МАНАСТААНУУ ЖАНА КӨРКӨМ МАДАНИЯТТЫН
УЛУТТУК БОРБОРУ

ЭЛ АРАЛЫК «МЭЭРИМ» КАПРЫМДУУЛУК
ФОНДУСУ

САРИНЖИ, БӨКӨЙ ЖАҢЫЛ МЫРЗА

«ЭЛ АДАБИЯТЫ» СЕРИЯСЫНЫН
6-ТОМУ

Филология илимдеринин доктору, профессор
АБДЫЛДАЖАН АКМАТАЛИЕВДИН
жалпы редакциясы менен

Түзгөн — филология илимдеринин кандидаты
АИНЕК ЖАЙНАКОВА

Бишкек
«Шам» басмасы, 1998

ББК — 82.3 (2Ки)

С — 20

«Эл адабияты» сериясы
Көркөмдөгөн сүрөтчүсү Р. Исаков

С—20 **Саринжи, Бөкөй. Жаңыл Мырза:** эпостор / Баш сөзүн жаз. ж-а түз. А. Жайнакова, иллюстрациясы З. Мидинованыкы; Кырг. Улут. И. А. ж.б. — Б.: Шам, 1998. 452 б. — («Эл адабияты»).

ISBN 9967-10-004-4

«Саринжи, Бөкөй». «Жаңыл Мырза» — кыргыздарда күчтүү өнүккөн эпикалык поэзиянын кеңири белгилүү үлгүлөрүнөн. Элибиздин өткөндөгү турмушунун мүнөздүү жактары, үрп-адаты чагылдырылат. Эркиндикти жана көз каранды эместикти сактоо, гумандуулук, адилеттүүлүк үчүн баатырдык күрөш — чыгармалардагы башкы тема.

Патриархалдык түзүлүшкө таандык уруучулук-тууганчылык мамилелердин татаалдашкан көрүнүштөрү салттык сюжетке айланып, муундан муунга өтүп, элдик идеалды даңазалаган көркөм чыгармалар катары жашап келет. Китепке ар биринин экиден варианты берилди. Эпикалык салт кайсы айтуучуда кандай деңгелде сакталганын көпчүлүк окурман өзү талдасын.

4702300500

С----- 76-1998

ББК-82.3(2. Ки)

М 455 (11)—98

Басмага Манастануу жана көркөм маданияттын улуттук борборунун Окумуштуулар Кеңеши тарабынан сунуш кылынган.

Рецензент — ТОКОН КАЗИЕВ
Атайын редактору — КЕҢЕШ КЫРБАШЕВ

© Манастануу жана көркөм маданияттын улуттук борбору.

© Эл аралык «Мээрим» кайрымдуулук фондусу.

© «Шам» басмасы, 1998-ж.

ISBN 9967-10-004-4

ЭПИКАЛЫК САЛТ ЖАНА ЭЛДИК КӨЗ КАРАШ

«Эл адабияты» аттуу кыргыз эл оозеки чыгармачылыгынын сериясынын катардагы бул томдугуна «Саринжи, Бөкөй», «Жаңыл Мырза» эпикалык поэмалары киргизилди.

Элибизде күчтүү өнүккөн эпикалык жанрдын коомдук-үй-бүлөлүк мамилелерин кеңири чагылдырган кенже формасына тиешелүү «Саринжи, Бөкөйдүн» эки варианты бар. Алар белгилүү акын-төкмө Алымкул Үсөнбаев менен Сулайман Конокбаевдин айтуусу боюнча сакталып калган. Бул материалдар 20-жылдары фольклор жыйноочу Каюм Мифтаков тарабынан жыйналган. Мындан башка, салттуу сюжеттик каркасты толук

камтыбаган, эпизоддор түрүндөгү чакан текст Тил, адабият институтунун кызматкерлери тарабынан 1958-жылы Ала-Бука районундагы айтуучу М. Сатыбалды уулунан катталган. Ошондуктан бул томдукка «Саринжи, Бөкөйдүн» колдо болгон алдыңкы көркөм варианттары катары эсептелген А. Үсөнбаев менен С. Конокбаевдин материалдары жанаша берилди. С. Конокбаевге таандык Инв. № 806, 92 беттен турган, латын графикасына оодарылып машинкага басылган нуска оригиналдын ордуна жүрөт. «Сөз башы» деп берилгенден кийинки бетте: «1923-жылда, 23-июлда Талас кантону, Кең-Кол облусунда, Чырканак деген жерде Сулайман ырчы Конокбай уулунан жыйналган. Сулайман ырчы «Саринжи, Бөкөйдү» атасы менен бир тууган Сартпай ырчы Байжигит уулунан жаш убагында үйрөнгөн экен. Талас эли казакка жакын болгон себебинен бир аз казакка тартылып айтылган көрүнөт. 30. IV. 1927-ж.» деген маалымат бар, Эң аягында «оригиналга салыштырып окуп чыктым» деген жоопкерчилик менен коюлган кол да бар. (Кол тамгага караганда Ташым Байжиев болушу мүмкүн). С. Конокбаевдин бул материалы көлөм жагынан А. Үсөнбаевдин вариантына караганда бир топ чакан. Айрым эпизоддор кыскача баяндалып, кара сөз түрүндөгү кошумчалар менен байланыштырылган учурлар бар. Адатта, окуяны минтип кара сөзгө айландырып айтып берүү ык-масына айтуучунун поэтикалык мүмкүнчүлүгү чектелген учурларда орун берилет. Эгерде биз бул текст кагазга түшүрүлгөн ошол учурда информатордун сексенге жакындап, улгайып калган адам экендигин эскерсек, бул оюбуздун болжолу да туура чыкчудай сыяктанат. Мындагы окуянын мазмунуна ылайык бөлүштүрүлгөн темалар да информаторго эмес, катчыга таандык көрүнүш дешке болот. Анткени эпик — айтуучулардын салтында андай адат мүнөздүү эмес.

А. Үсөнбаевден жазылып алынган «Саринжи, Бөкөй» өзүнүн көркөмдүгү, кыргыз элинин тарыхый турмуштук окуяларын кеңири түрдө баяндагандыгы менен башка варианттардан өзгөчөлөнүп, буга чейин эле 2 ирээт китеп түрүндө коомчулукка тартууланган. Ал 1938-жылы айтылуу акын Мукай Элебаевдин жоопкерчилиги астында алгач жарык көргөн. 1958-жылы болсо, ушул эле басылыштын негизинде, бирок баш сөздөгү эскерүүгө караганда «... айрым жерлерине редакциялык мүнөздөгү бир аз өзгөртүүлөр киргизүү (кээ бир сөздөрдү, түюнтмаларды тактоо, кайталоолорду кыскартуу ж.б.) менен»¹ ...азыркы филология илиминин доктору, фольклорист Р. З. Кыдырбаеванын даярдоосу астында кайтадан басылган. Манастаануу жана көркөм маданияттын улуттук борборунун алдындагы кол жазмалар фондусунда түп нуска катары ушул экинчи басылыштын бир экземпляры сакталып турат. Кандайдыр бир себептер менен алгачкы кол жазманын түп нускасы калбагандыктан, эпостун азыркы басылышына библиографиялык алтын фондуга айланып кеткен биринчи басылышы алынды. Анткени биздин оюбузча ушунусу түп нускага алда канча жакын болуусу закон ченемдүү. Анын үстүнө учурдагы басылыштын талабы да мүмкүнчүлүктүн болушунча айтуучунун оозунан кандай чыкса, ошондой жарык көргөзүү болгондуктан биринчи басылышка кайрылуу ого бетер жөндүүрөктөй туюлат. Ырас, басылыштарды салыштыра келгенде сюжеттик жактан болобу, көркөмдүгү боюнчабы орчундуу бир кийлигишүүлөр байкалбайт. Ылайыгына жараша айрым бир кыскартуулар, так окулбай кетирилген механикалык каталар гана кездешет. Алымкулдун варианты көлөмү жана көркөмдүгү жагынан башка варианттардан бир топ өйдө турат. Анда кара сөз түрүндөгү текст аз катышып, окуя баштан аяк ыр түрүндө берилет. Арийне, өз мезгилинин шартына жараша чыгармадагы сүрөттөлгөн айрым эпизод, көрүнүштөрдү жаңылантуу, кээде саясатташтырып жиберүү да жок эмес. Ушу жерде эскере кете турган бир нерсе — айтуучунун кандай социалдык чөйрөдө жана кайсы мейкиндикте жашагандыгына байланыштуу анын материалына коңшу элдердин

¹ Саринжи-Бөкөй, — Ф., Кыргызмамбас, 1958, 3-б.

тийгизген таасири туурасында. Маселен, казактарга жакын Талас жергесинен жазылып алынган варианттарда казак сөздөрү (энди, турады, көрөдү, ой-бай ж.б.) жолукса, Ала-Букадан жазылып алынган үзүндүдө өзбек сөздөрү орун алып, айрым диндик жөрөлгөлөрдүн баса көрсөтүлүшү байкалат. (М: бачча, ону ж.б.). Демек, бир эле чыгарманын түрдүү варианттарында диалектилик көрүнүштөр менен катар айтуучуга мүнөздүү болгон неологизмдердин (телепон, салдат ж.б.) орун алышы да ошонун бир көрүнүшү. Буга Алымкул Үсөнбаевдин варианты ачык далил.

«Саринжи, Бөкөй» — эпосу кыргыз элинин башынан өткөн патриархалдык уруу түзүлүшүнө таандык үй-бүлө мүчөлөрүнүн мамилелерин, ошого байланыштуу адат-салттын тегерегинде жүргөн пикир келишпөөчүлүктөр тууралуу баяндайт. Тактап айтканда «Аталаштан алтоо болгончо, энелештен экөө болсун» деген коомдук турмуштук моралды үгүттөгөн патриархалдык-феодалдык түзүлүштөгү уруу мүчөлөрүнүн ар кызыкчылыктары үчүн келип чыккан карама-каршылыктарын чагылдырат. Ошон үчүн эпостун башкы каарманынын ысымы көп учурда «жалгыз» деген сөз менен алмаштырылып, синоним катары айтыла берет. (М: «Жалгызды ажыратып калууга», «Эң мурун жалгыз кеп айтат» ж.б.). Кыргыздын оозеки салтында эпикалык чыгармалар башкы каармандын ысымы менен гана аталса бул чыгарма бири- бирине кайрылышпаган, тең ата туугандардын атын чакырат. Демек Саринжи менен Бөкөй бири-бирин колдоп, ынтымакташуунун ордуна ата мурасына бирдей таңсык, бузукулукка бат кирип, чыныгы душмандарча бой тирешкен адамдар. Болгону — алар жеке кызыкчылыктары үчүн келишпес эки тарапка өтүп кетишкен. Ушундан улам «Саринжи, Бөкөй» эпосу чагылдырган коомдук түзүлүштө туугандар арасындагы ынтымактын ыдыраган, өтө эле бош абалда экендиги байкалат. Ал эми өлүм алдында жаткан Жамгырчы баарынан уруу ичиндеги биримдикти жогору баалагандыктан, атайы иниси Бөкөйгө кайрылып, аял, мал-мүлкүн, жалгыз баласын тапшырып керээз-кеңешин айткан эле. Бирок Бөкөйдүн бузуку жан-жөкөрлөрү аны тескерисинче Саринжиге каршы үгүттөп отуруп, тууган арасы ачылгандан ачыла берет. Буга эпосто берилген Бөкөйдүн мүнөзүнүн туруксуз тез өзгөрүп турушу, Саринжинин жаштыгына байланышкан ороюраак курч мамилеси себеп болот. Мындай алып караганда бул эки каармандын образдары тең жеткиликтүү иштелип бүтпөгөн сыяктуу. Адегенде ак көңүл көрүнгөн Бөкөй бат эле душманынын тилине кирип, ал эмне айтса ошого макул боло бергендиги реалдуу адам түшүнүгүндө ишенчиликтүү эмес. Саринжинин атасы Жамгырчыдан калган мал-мүлктү, бийликти ээлеп алганы аз келгенсип, кудалап койгон колуктусу Акберметти да алууга ниеттенген Бөкөй өзүнүн аялынан кутулуш үчүн аны өлтүрүүдөн кайра тартпайт. Ошол коомдук түзүлүштөгү Акчайым сыяктуу аялдардын тагдырынын ушунчалык катаал сүрөттөлгөндүгүнө караганда аларда эч кандай моралдык, материалдык укук жок экендиги талашсыз. Бирок Саринжинин колуктусу Акберметтин жаш болсо да кыраакылыгы, акылмандыгы, өзүнүн жары үчүн бардык кыйынчылыктарды көтөрүүгө ынтызарлыгы, алсыз да болсо чыкырап, Саринжинин таламын аягына чейин талашканы сыяктуу эпизоддор аял затынын алдыңкы активдүү өкүлү катары аны башка каармандардан өзгөчөлөнтүп, образдын сүймөнчүлүгүн арттырып турат. Акбермет ошондой адамгерчилиги, аялга мүнөздүү боорукердик, кыраакылык өңдүү жакшы сапаттары менен чыгарманын сюжетинде баштан-аяк катышат. Ал кандай гана турмуштук кырдаал болбосун туура, реалдуу ой жүгүртө билет.

Турумтай учту жылуудан,
Тууганың көп, сен жалгыз,
Айрылдың Бермет сулуудан.
Жагалмай учту жылуудан,
Жалгыздыгың мен айтсам —
Көнбөдүң неге мурунтан...—

деп Саринжиге арман айтат. Эпостогу идеялык көркөм жүктү Саринжи менен бирдей салмакта бөлүшө алат. Ага караганда башкы каарман Саринжиде жаштык кыял, Акберметти аялсынтып, айтканына көнбөй көрсөткөн көпкүлөң мүнөзү, тескерисинче башына оордук келгенде душманчылык кылып отурган Бөкөй агасына башын ийип, жалдырап кайрылуусу өңдүү октум-соктум жүрүм-туруму менен али калыпка түшүп чыйрала элек каармандын элесин берет. Бирок анын жакшы атадан калган эч күнөөсүз жалгыз туяк экендиги, жаш өмүрүнө кабыргасы катыган тууган сөрөйлөрүнүн бузукулугу менен балта чабылып жатышы калыс, элдик көз караштан алып караганда өтө аянычтуу. Ошон үчүн аны жоготууга, жакын агасы Бөкөй менен болгон ынтымагын бузууга көп аракетин жумшаган Коңурбай, Жамакелердин оор жазаланышы — өтө логикалуу. Ички чыккынчы туугандарга караганда эпикалык салт боюнча сырткы душман эсептелген калмактын каны Күлдүрдүн (Гүлдүр) Саринжиге жасаган мамилеси адамгерчиликтүү сезилет. Ал Саринжинин башынан өткөн окуяны калыс, акыйкат териштирип, бир кездеги Жамгырчы менен болгон достук мамилесин актап, чоң көмөк көрсөтөт. Натыйжада Саринжи өчөгүшкөн туугандарынан өчүн алып, буйруктуу колуктусуна баш кошуп, атасынан калган мурасын ээлейт.

Мына ушинтип, акыры оң каармандардын жеңиши менен аяктаган «Саринжи, Бөкөй» поэмасы кыргыздардын башынан кечирген патриархалдык-феодалдык коомдогу ыдыраган адам мамилелеринин типтүү терс учурларын реалдуу камтыган элдик чыгарма. Бир мезгилдеги улуттук үрп-адат, каада-салт, жорук-жосундарды эпикалык чыгарманын фонунда муундан муунга кабарлаган белгилүү бир көркөм маданий факты катары баалуулугу зор. Мындан тышкары «Саринжи, Бөкөйдөгү» баяндалган окуялар жеке эле үй-бүлөлүк деңгээлдеги эмес, кыргыздардын башка элдер менен болгон тышкы саясий тарыхый турмушунан да кабар берет.

Бизге белгилүү «Манас» баштаган кыргыз эпосторунда кара кытай, калмак эпикалык душман эсебинде салттуу түрдө орун алган. Ал эми «Саринжи, Бөкөйдө» жогору жактан көрүнгөндөй, калмактар душман эле эмес, алардын башкы өкүлү Күлдүр кан Саринжинин атасы Жамгырчы менен жакшы мамиледе жашагандыгы жөнүндө айтылат.

Колдо болгон варианттарга, тагыраак айтканда андагы окуянын жүрүшү, катышкан каармандардын оң-терсинин аткарган милдеттерине караганда, түпкү теги бир сюжеттен тараган, салтка айланган тексти бар элдик поэма экендигинен эч шек калбайт. Өзүнө таандык, комуздун коштоосу менен аткарыла турган мотиви да бар. Ал обон айтылып жаткан окуянын мүнөзүнө, каармандын ички уйгу-туйгуларына жараша агылып-төгүлөт. Ушул сюжеттин негизинде 1939-жылы К. Эшмамбетовдун «Саринжи, Бөкөй», пьесасы чыккан.

«Жаңыл Мырза» — элдик поэмалардын ичинен баатырдык мүнөздөгү чыгарма. Башкы каарман эл бийлеген Жаңыл аттуу баатыр кыз болгондуктан анын ысымына «мырза» деген эпитет кошулган. Кыргыз элинин оозеки чыгармачылыгында аялдардын образдарына көп эле орун берилгенине карабастан Жаңыл сыяктанып өзүнчө көп варианттуу поэманын баш каарманына чейин көтөрүлгөндөрү сейрек. Абдырахманов Байымбет (Тоголок Молдо) — (инв. № 1511), Молдобасан Мүсүлманкулов (инв. № 497), Ыбырайым Абдырахманов (инв. № 413), Абдыкалык Чоробаевдин (инв. № 401) варианттары, Ы. Абдырахманов эл арасынан кагазга түшүргөн эки вариант (инв. № 414, № 1357) Кол жазмалар фондусунда сакталып турат. Бул эпос тууралуу кеңири айтылган илимий изилдөө да бар².

«Манас» эпосу баштаган элдик оозеки чыгармаларды тынбай жыйнап, ак ниети менен кызмат өтөгөн Ы. Абдырахманов колунан келишинче ар бир көлөмдүү чыгарманын бир нече вариантын, версияларын чогултуп, айрым учурда ар бир эпизодду өз ордуна жайгаштырып, өз вариантын түзгөн адам болгон. Ал «Манас» эле эмес, «Жаңыл Мырзага» да чоң эмгек жасаган³. Эл арасынан Жаңыл жөнүндөгү аңыз кептерди чогултуп, белгилүү манасчылар Сагымбай Орозбаков, Тоголок Молдо, Багыш Сазанов өңдүү көптү билген карыялардан сурамжылап, алардан укканын өзү айткандай, «Манастын» стилине салып ырга айланткан. Башкача айтканда «Жаңыл Мырза» кыялдан бүткөн жомоктук каарман эле эмес, белгилүү тарыхый доордо жашап өткөн реалдуу адам экендигине ишенгиси келген. Баатыр кыздын элесин ошол калыбында кийинки муунга жеткиргенге аракеттенген. 2651 саптан турган поэмасы 1967-жылы жарык көргөн. Анын мазмуну:

Жаңыл Мырзанын эли;
 Жаңылдын иштери;
 Алты шаардын Жаңылга баш ийиши;
 Кан Турсундун Жаңылдан өлүшү;
 Үлбүрчөк, Бургүйдун Жаңылдан өлүшү;
 Үчүкө, Түлкү;
 Үчүкө, Түлкүнүн Жаңылдан өлүшү;
 Казак, кыргыздын кеңеши;
 Аккочкордун чалгынга барышы;
 Жаңылдын колго түшүшү;
 Жаңылды Калматайдын алышы;
 Жаңылдын жолборс кармашы;
 Жаңылдын Калматайдан ичи муздашы;
 Жаңылдын кетиши;
 Жаңылдын акыркы өмүрүн камтыйт.

Ал эми Тоголок Молдонун «Жаңыл Мырзасы» 1960- жылы чыгармалардын жыйнагына кошулуп, А. Чоробаевдики 1957, 1966-жылдары, М. Мүсүлманкуловдуку 1983-жылы басылган. Бул томдукка көлөмдүү эсептелген кийинки эки вариант (М. Мүсүлманкулов менен А. Чоробаевдики) алынды. А. Чоробаевдин варианты такталган китеп түрүндө болгондуктан, аны бастыруу эч кыйынчылыкка турган жок. Ал эми М. Мүсүлманкуловдон катталган материал ар түрдүү кол менен, ар кандай сабаттагы адамдар тарабынан жазылгандыктан, айрым беттерди дааналап окуу, ордуна келтирүү татаалыраак болду. Анткени грамматикалык ката кеткен учурлар да өтө эле көп. Мисалы: доз (дос), анджян (Анжыян), кыргыстан (кыргыздан), оппол (Опол), саар (зар), ноюгут (нойгут), кара тигин (кара тегин), фери (бери//пери), кан саада (канзаада), вала (бала), айты (айтты),

² Кыдырбаева Р. З. Народно-поэтические традиции в эпосе «Жаңыл Мырза». — Фрунзе, 1960.

³ Ибраимов К. Ыбырайым Абдырахманов. Фрунзе, 1987, 136— 137-б.

шартылдав (шартылдап), тнар (тынар),эмез (эмес), изтебей койдуу (издебей койду) ж.б. деп жазылгандыктан анын баарын сноскага берип отуруунун мүмкүнчүлүгү да жок сыяктанды.

Катчынын сабатсыздыгынанбы же айтуучунун үстүртөн үзүл-кесил ошондой айтып бергениненби, чыгарманын башы да стилистикалык жактан өтө начар айтылган прозалык үч-төрт сүйлөмдөн турат. Ошол эле ой кайрадан ыр түрүндө берилгендиктен, прозалык кыстырынды кыскартылып ташталды. Башка мүнөздө эч кандай редакциялык кийлигишүүгө жол берилген жок.

Эми «Жаңыл Мырза» эпосунун өзү жөнүндө бир аз токтололу. Чыгармадагы сюжет кыргыздардын байыркы турмушунан алынган. Ал али урууларга бөлүнгөн бытыранды элди, ар бир урууну башкарган баатырлардын мүдөөсүн, милдетин көз алдыга тартат. Кыз болсо да эл үчүн күйүп-бышкан, эл башкарган Жаңылга «Мырза», «эр» деген ат куп жарашат.

Окуя адаттагыдай эле башкы каарман кыз Жаңылдын айланасында, анын катышуусу менен өтөт, кандайдыр бир деңгээлде тарыхый жашап өткөн реалдуу адамдын туулганынан өмүрүнүн маанилүү учурларына чейин камтылган биографиялык чыгарманы элестетет.

Бизге белгилүү, айтуучулар кандай гана эпикалык каарман болбосун аны реалдуу тарыхый адам катары кабылдашып мамиле жасашат. Варианттардын идеялык мазмуну боюнча алганда бул элдик поэманын милдети — кыздан чыккан уруу башчысынын өз элинин эркиндиги, бейкуттугу үчүн жүргүзгөн баатырдык күрөшүн даңазалоо. Өзүнүн эр жүрөктүгү, акылы менен бүткүл уруунун ишеничине татып, анын тагдырын аркалаган Жаңыл Мырза калмактарды жеңип, элине тынчтык, теңдик алып берет. Бирок чыныгы эпикалык баатыр катары ал кыргыз урууларынын ички конфликтилерине да катышат, башкача айтканда анын күрөшү да эки тараптуу жүрөт. Жаңылдын нойгут уруусунан чыгышы, Лоб дайрасынын жээгин мекендеши, калмактардын мизин кайтарып, коңшу кыргыз урууларына ошо кездеги баатырдыктын салтын улап, кол кайтарып түрүшү — бардык вариантта бирдей. Кыз да болсо өз уруусунун намысын коргоп, жеке тагдырын, өмүрүн өлүмгө байлап кызматын кылат. Азаматтан калышпаган эр жүрөктүгү, көзгө атар мергендиги аялзатына таандык калыстык, боорукердик, ак көңүлдүк, туруктуулук өңдүү жакшы сапаттар менен бекемделип, образдын элдик мүнөзүн ого бетер арттырат. Ал бирде маанайы жарык, жылдызы жанган ургаачы катары:

Адамдан башка форуму,
Аялдан чыккан сонуну.
Адам айран калгандай,
Кыз Жаңылдын форуму⁴.

делип сүрөттөлсө, бирде:

Эки көздөн жаркырап,
Кызыл жалын көрүнүп⁵ —

чыныгы эпикалык баатырларча жоо менен беттешет. Анын эрдигине карата «Ургаачынын жолборсу» (Т. Молдо) деген жогорку элдик баа берилет. Негизги сюжеттик каркас традициялуу окуялардан турса да ар бир таланттын вариантында жекече өзгөчөлүк да байкалбай койбойт. Атактуу акын, элдик оозеки чыгармачылыкка өтө жакын Т. Молдонун «Жаңыл Мырзасы» баатыр кыздын туткундан бошонуп чыкканы менен аяктаса, Ы. Абдырахманов ошол эле сюжетти андан ары өөрчүтөт. А. Чоробаевдин вариантында болсо Жаңылдын туткундан бошонгондон кийинки калмактар менен болгон согушу, Шырдакбекке байланышкан бир топ окуялар кеңири сүрөттөлөт. А. Чоробаев элдик

⁴ Мусулманкулов М. Фонду инв. № 3078/497.

⁵ Ошондо.

оозеки чыгармачылык менен катар профессионалдык жазма адабият менен да сабакташ адам болгондуктан, анын вариантын автордук чыгарма катары караса болот. Эл оозунда кеңири айтылып келген Жаңыл Мырза, Шырдакбектин Боз жоргосу жөнүндөгү тарыхый уламыштар бир сюжеттик линияга салынып, элдин өзүнүн салтында социалдык түсү менен жогорку көркөмдүктө кайтарылып отурат. Окуянын башында эле бир ооз сөз үчүн келинин айгактап, төркүнүнө кетирип тынган төрө кемпир баласы Түлкү мырзага:

Алса Жаңыл алсын дейт,
Ат бастырып барсын дейт.
Эр Жаңылды алсын дейт.
Эр Жаңылды албаса,
Менден туубай калсын дейт.

Жаңыл Мырза жөнүндөгү алгачкы кабар ушундайча маалымдалат да, баатыр кыздын ата-теги, ал жөнүндө эл арасына тараган аңыз кептер тууралуу ачык түшүнүк алабыз. Ал бала күнүнөн эрдик көрсөтүп, эркин өскөн жоокер кыз.

Жаңылдын баатырдыгын дааналап көрсөтүүгө болгон далалат, ар бир айтуучуда ар кандай мүнөздө ишке ашкан. Айрым варианттардагы анын жолборс менен беттешкени — эрдиктин бир далили катары берилген. Эр азаматтан айрып алгыс күч-кубаты, айтылган сөзүнө бекемдиги эпикалык образдын салмагына салмак кошуп турган белдүү көрүнүштөрдөн.

Негизгиси — кайсы вариант болбосун Жаңыл Мырза деген атына заты жарашып, катылганды кайсаган кайраттуулугу менен сүйгүнчүктүү. Он алтыга чыкканда эле чыныгы баатырларча кырк жигит күтүп, кыздан чыккан кыраан атыгат. Ал канчалык эр жүрөк, өз күчүнө ишенген баатыр болсо да жаманчылыкка баргысы келбейт. Кыздын жүрөгү баатырдыкты да, сулуулукту да жактырат. Өзүнө ылайык жар күтүп, урууларды ынтымакташтыруу максаты да бар. Ал көңүлүндө жактырып калган Түлкү мырзанын кошунун издеп чыгышында уруулардын башын кошуп жакындаштыруу идеясы камтылган. Айкожодон бата алып, Кашкарды чаап караткан баатыр кызды адам катары урматтап, колун сураганга жарабаган Түлкүнүн кылык-жоругу Жаңылдын намысына тиет. Ар кандай төрөпейилдиктен адамдык нарк жогору турарын айгинелеген Жаңыл Үчүкө, Түлкүнү катуу жазалайт.

Элдик прогрессивдүү чыгармадагы маанилүү нерсе анын идеялык мазмуну эле эмес, аны ишке ашырып турган оң жана терс каармандардын ар кимисинин өзүнө таандык так белгилери болуш керек. Жаңыл Мырза сыяктуу эле бардык вариантта традициялуу катышкан ысымдар — Түлкү, Үчүкө, Калматай, Үлбүрчөк, Бургүй болуп эсептелишет. Булар да патриархалдык-феодалдык уруу коомунун мүчөлөрү болгондуктан ар кайсынысына өз атагын, абийирин сактоо кызыкчылыгы күчтүү, Жаңылга каршы позицияда турушкандыгы үчүн терс каармандар аталышат. Ал эми Жаңыл башында турган нойгут уруусуна таандык оң каармандар ар дайым элдин идеалына таандык жогорку сапаттарды, күлк-мүнөз, касиеттерди алып жүрүүчүлөр. Алардагы күчтүү касиет — Өз дооруна ылайык берилген патриоттук сезим, адамдык ар-намыстын бийиктиги.

Эпостун башкы идеясы эң алды эли-жерин коргогон баатырдыкты даңазалоо. Аял-эркек дебей мекени үчүн туулган азаматтын аты ар качан ардактуу. Алар айтканынан кайтпаган көк, жеңсе жеңишке татыктуу, жеңилсе майышпай утурумдук оордукка чыдаган балбан адамдар. Мына ушул баатырдык мүнөздөр М. Мусулманкуловдун вариантында да даана берилген. Жаңыл элин чогултуп, менин шакегимди ким колумдан чыгарып ала алса ошого баш кошомун деген убадасын жар салат. Абыл деген жигит атайын ат арытып Калматайдан келип, амал менен шакекти чыгарып кетет. Оозунан чыккан илебин жандырбаган Жаңыл Мырза жеңилгенин мойнуна алып, жигиттин артынан өзү барып, Калматайга баш байлатат. Ошондон баштап ал тагдырына моюн сунуп, колуна курал

кармабай, аялдык-энелик милдетин тогуз жыл аткарат. Бирок бир жолку көпчүлүктүн «жоокердик өнөрүндү көрсөт» деген өтүнүч-суроосу анын түпкүргө түшүп камалып калган жан дүйнөсүн ойготуп, адамдык ар-намысына бүлүк салат.

Ал адегенде:

Ойдон чыккан иш эле,
Салбагыла эсиме.
Тийиши жок сөз айтып,
Тийбегиле безиме.
Жаңыл атым жоголуп,
Катын атка конгон чак.
Кара бет, канкор аралаш
Капыр атка конгон чак.
Бала байлап колумду
Байкуш Жаңыл болгон чак —

деп баш тартат. (А. Чоробаев).

Акыры ал көзгө атар мергенчилик өнөрүн көрсөтүп гана тим болбостон, сагынып жүргөн эли-жерине, эркиндикке карай жол тартат. Баласына кайрылабы деген үмүт менен артынан кууп келген Абылга да, өзүнүн ичтен чыккан баласына да карабай, экөөнү катары менен жайлайт. Мындай жан кечтилик, өтө трагедиялуу чыгарылган бүтүм канчалык оор болсо да баатыр кыздын образына көлөкө түшүрө албайт. Эпостун түшүнүгүндө тескерисинче, Жаңылдын кайратынын бекемдигин, эрдигин ачууга кызмат кылат.

Эпикалык баатырдын баатырдыгы жеке эле сөөк өчтү душманына көрсөткөн келишпес мамилесинен көрүнбөстөн, өзүнө койгон талабынын катуулугу менен да ченелет. Өз башынын кызыкчылыгынан эл намысын ардак туткан Жаңылдын аракети чыныгы патриоттуулуктун таза үлгүсү катарында, эли-жерине арналган тунук мамилеси менен өз теңдиги үчүн жүргүзгөн ар-намыстуу күрөшү айкалышат.

А. Чоробаевдин вариантында да Жаңыл баласын атып таштап кетүүнү чечип, колу калтырагандыктан аткан огу тийбей калат. Бул жерде айтуучу Жаңыл Мырзанын баатырдыгын энелик мээрим менен салыштырмалуу көрсөтөт. Анын образы эпикалык каарманга караганда реалдуу эненин кейпине көбүрөөк жакындашат. Канчалык кайраттуу болсо да өз баласына кол сала албай, Чынасыл деген жигит аркылуу айлына алып кетет. Жаңыл балам бар деп ата-энеси, элине айтуудан уялып, кайыптан табылган бала катары багып алсын деп, тукуму жок туугандарынын жолуна калтырат. Ошентип, бул эпизоддо энелик жүрөк алдыңкы планда турса, М. Мусулманкуловдо эпостун негизги баатырдык духуна жараша боштондукка умтулуу, эли-жерине жетиш үчүн бардык нерседен аша кечүү өңдүү эр адамга таандык көктүк, керек болсо кара мүртөздүк сакталган. А. Чоробаевдин вариантына караганда чакан айтылган бул вариантта сюжет традициялык мүнөздө болуп, өзүнүн составында байыркы белгилерди да орошон пайдаланган. Бул көбүнчө башкы каарман Жаңылдын образынын айланасында орун алган. Айтсак, баатыр кыздын колдоочулары (жоо-жаракчан эки кызы бар), Кумайыктын табылышы, портреттик сүрөттөмөлөр чыныгы эпикалык планда апыртылып, жомоктук мүнөздө талкууланат. М. Мусулманкулов белгилүү манасчылардын бири болгондуктан Жаңылдын өзүнө, аны курчаган буюм-тайымдарына көбүрөөк эпикалык түр берүүгө аракеттенет. Айрыкча Жаңылдын Кумайыгынын тарыхы «Манас» баштаган кыргыз фольклорунда эле эмес, түрк-моңгол элдеринде да такталган мүнөздө кеңири айтылып жүргөн легендарлык окуяны эске салат. Кумайык элдик эпостордо, жөө жомоктордо дээрлик башкы каармандын жакын жардамчыларынын бири катары катышат. Бардык учурда ал куштан итке айланган

укмүштүү жандык. «Манаста» көк жорунун жумурткасынан чыккан кол башындай сүр күчүктү Манас менен Бакай таап:

Үч күн жатса талаада
Кайып багат дечү эле,
Эркек адам жолобой,
Ургаачынын тазасы
Зайып багат дечү эле.
Ал зайыптын ичинен
Айзакерден жаа тарткыч
Ыктуу багат дечү эле,
Жоонун айласын билген абыдан
Мыкты багат дечү эле —

деп, Каныкейге бактырат. (С. Каралаев «Манас»), Ал эми «Жаңыл Мырзада» Жаңыл өзү таап, өзү тарбиялайт. Ал жөнүндө М. Мусулманкулов:

Күчүктүн чыкпай жанынан
Жети күнү жатканы.
Жан кишиге билгизбей,
Үйгө киши киргизбей,
Сегиз күнгө жеткенде
Мойнуна тумар такканы.
Устага каргы жасатып,
Алтындан чеге какканы» —

дейт. Дайыма Жаңылды жандап жүргөн куу тайган Үчүке, Түлкүнүн Жаңыл колдуу болушуна да себепкер болуп, окуянын жүрүшүн ылдамдатат. Өз барк-баасын билген, өз күчүнө ишенген баатыр кыздын жүрөгү аялсынтып кордогон суук сөздү кечире албайт. Оройлукка ок менен жооп кайтарат.

Уруу башчыларынын Жаңылга жасаган мамилесинен кыргыз аялдарынын коомдогу жана үй-бүлөдөгү теңсиздикте, көз каранды, басынган абалда жашагандыгы сезилип, ага карата Жаңылдын тынымсыз каршылык көрсөткөнү аркылуу патриархалдык феодалдык түзүлүштүн терс жактары ачылат. Түлкү мырза Жаңылдын кабарын алыстан угуп, чындап эле жактырып калса да аны тарбиялап өстүргөн коомдун моралына ылайык кызды үстүртөн, кемсинтип карайт. Ал канчалык акылдуу, жүрөктүү ж.б. деп саналганда да уруучул коомдогу куру намыстын гана курманы болуп кала берет.

Ал эми «Жаңыл Мырза» качан болбосун эрдиктин, чечкиндүүлүктүн чыныгы үлгүсү катары жашоосун токтотпойт. Эл арасына кеңири тараган баатыр кыз жөнүндөгү легенда согуш мезгилинде профессионал акын- жазуучуларга да чыгармачыл шык берип, натыйжада жаштарды патриотизмге үгүттөгөн «Жаңыл» пьесасы (К. Маликов менен А. Куттубаев) жаралган. Ал өзүнүн аркалаган идеясынын тереңдиги, каармандарынын образдарынын ачыктыгы менен өзгөчөлөнүп, канча жылдар сахнада жашады.

Кыргыз элинин көркөм оозеки чыгармачылыгынын жогорку идеялуу үлгүлөрүнөн болгон «Жаңыл Мырза» менен «Саринжи, Бөкөй» өздөрүнүн жаралган мезгилдеринен бери карай эл үчүн өмүрүн арнаган ар-намыстуу баатыр кыз менен жеке кызыкчылык үчүн ынтымактан кетишкен ага-туугандын тагдыры аркылуу кыргыз элинин башынан өткөн оош-кыйыш мезгилдеги адам мамилелеринен кабар берет.

Адамзат болгон жеринде оң менен терстин, ак менен каранын кармашы ар кандай деңгээлде жүрө берет. Бирок ошол күрөштөрдө өз ордун таап, өз кызыкчылыгынан элдин мүдөөсүн жогору кое билген алдыңкы адамдар анча көп боло бербейт. Ал эми адам деген бийик даражаны алып, элинин бак-таалайын ойлогондор гана качан болбосун элдин көңүлүндө сакталып, кийинки урпактар үчүн үлгү катары айтылат. Бул жагынан алганда

Жаңыл Мырза эпикалык каарман болсо да ошондой милдетти түбөлүк аткарат. Чынында эле Жаңыл тарыхта болуп өткөнбү, анын башынан так ушул окуялар калыбы менен катышканбы, кеп анда деле эмес. Башкысы — «эл» — деп, башын жаздыкка койбогон уул-кыздардын болуп келгени жана дагы да боло бере турганы, элдин өзүнүн үмүт-тилеги мына ушуну жактырат. Ал эми «Саринжи, Бөкөй» «Жаңыл Мырзага» караганда негизинен турмуштук майда, жөнөкөй маселелерди камтыйт. Көрө албастыктын, ич тардыктын кесепетинен жакын-алысына карабай алдуусу алсызына баскынчылык көрсөткөн адам мамилелеринин жийиркеничтүү жактарын көбүрөөк тартат да, акыры адилеттик, калыстык утуш алат деген бүтүм чыгарат. Ошентип, негизи элдик көз карашты, бийик идеалды тартуулаган бул чыгармалар адам жашап турган ар бир коомдо өз маанисин жогото койбойт деген ишеним туулат. Эл милдетинин барк-баасын эске салуу менен бирге ар бир адам өз керт башынын да ээси болуп, адам деген аты үчүн күрөшө билиш керектигин үйрөтүп, кайраттуулукка, чечкиндүүлүккө туруктуулукка жол көрсөтүп турушат.

АЙНЕК ЖАЙНАКОВА

ЖАҢЫЛ МЫРЗА (А. Чоробаевдин айтуусу боюнча)

1. АЛГАЧКЫ БАЯН

Мурунку өткөн заманда,
Сарсейит деген бий болгон.
Үчүкө, Түлкү балдары,

Булардай жырткыч ким болгон.
Алдына келген доочулар,
Айталбай сөзүн тим болгон.
Ак калпактуу кыргызга
Азабы катуу күн болгон.
Сарууну чапкан жоругу
Сарбагышка дүң болгон.
Тополоңун тоз кылып,
Тынч элди кайдан тим койгон.
Кызыл уук кыйратып,
Кыз-келинин ыйлатып,
Жылкысын тийип алганда,
Сарууга бүлүк салганда,
Кара аламан олжону
Камчыга ченеп бөлгөндө,
Чабуулдан түшкөн бир кыз бар
Түлкү муну көргөндө,
Көөнүнө кеткен алам деп,
Үйүмө алып барам деп,
Мөөсүлгө * муну бөлдүрбөй,
Соогатчыга бердирбей,
Алып келип өзү алган.
Кызга кошуп чабуулдан,
Кызыл-тазыл көч алган.
Ата-энеден айрылтып,
Зыркыратып кыз алган.
Тийбеймин десе — акыры,
Сыздатып мындан өч алган.
Кусамат * жок, кеги жок,
Бир кетирип, бир коюп,
Бир жылда кайра эки алган.
Жыл маалына жеткенде
Эркек бала төрөгөн.
Эмчек сүттөн айрылса,
Баланы кимдер жөлөгөн?
Атын Тынай койгон дейт,
Ак боз бээни сойгон дейт.
Балтыр бешик чагы экен,
Дөөлөтү каркап * толгон дейт,
Бир күнү көчүп Сарсейит,
Жайлоого барып конгон дейт.
Көчтүн баары аттанып,
Чубап жөнөп калганда,
Бешиктеги баланы
Атка өңөрүп алганга,
Түлкүнүн жаш аялы
Эки жагын караса,
Элдин баары жөнөгөн,
Ажайып кызык тамаша

Кайненеси сөөлөттүү,
Кымызы бар чайкаган,
Жанындагы көөкөрдү
Жылкычысы байкаган,
Ичип карды тое элек,
Аттанар маалы боло элек.
Деди дагы жылкычы
Көч артынан жөнөдү,
Келин атка минди эле,
Кекетерин билди эле,
Билсе дагы муну айтат,
Энекелеп муң айтат:
Жерде турган бешикти
Алып берер киши жок,
Ыйлап жатат бакырып,
Жаш баланын эси жок.
Энеке, мага бешикти
Алып берер бекенсиз,
Айласыздан мен айттым
Айыбымды кечерсиз.
Дегенине байбиче,
Тили тийди келинге,
Кармап турган бээсин
Чаап салды желинге.
Каргап-шилеп тилдеди,
Каяша айтчу ким деди.
Келиним өзүң күң болсоң
Жумшайсың мени неге — деп,
Кетиремин сени — деп,
Айкырганы анча бар,
Ачуу сөзү канча бар,
Оолукканы опуруп,
Оройлугу далай бар,
Тили суук түгөнгүр
Тилдээрине малай бар.
Келин байкуш чыйралып,
Кейиш тартып ый салып,
Эңип алды бешикти,
Суук сөзүн эшитти.
Бул өңдөнгөн ачууга
Айласыздан кезикти.
Көч артынан бечара
Бастыра берди карабай,
Тилдеп жатса кайнене
Келиндикке санабай,
Кетпегенде өлөбү,
Көч артынан жөнөдү.
Кемпир калды журтунда,
Бээси кетти жылкыга.

Катын-калач калышкан,
Кабар берди Түлкүгө,
Түлкү кеткен алдыга,
Калың көч анын артында.
Заардуу мындай кемпир жок,
Сарбагыштын калкында.
Жылкычы көрүп кайрылып,
Ат алып барса барбады,
Келтирип башка бир салып,
Кетирди минтип арганы,
Кекенишип, кектенип,
Келинди абдан каргады.
Он киши келди болбоду,
Аттанбады чыр салды,
Үлбүрчөк келип жүр десе,
Муну да башка бир салды.
Баатырсынган Түлкүнү
Бачым алып келгиле,
Олжодон келген катынын
Тентитип кое бергиле!
Бул өңдөнгөн бети жок
Катындан Түлкү кечпейби,
Катынынан кечпесе,
Энесинен безбейби!
Түлкүнү тууган мен болсом,
Менин сөзүм өтпөйбү,
Мен өлгөн соң кара бет
Анан кийин көппөйбү!
Көзүм тирүү турганда,
Келиндер минтип жектейби?
Көрүнбөсүн көзүмө,
Мен бу журттан кетпеймин,
Мени жумшап күң кылып,
Келинден кордук көргөнчө,
Баркым кетип жүргөнчө,
Айылга барбай өлөйүн!
Болбосо Түлкү кетирсин,
Ал кара бет катынды,
Жактырып элден кыз алсын,
Ажыратпай батымды.
Айткан тилим албаса,
Балалыктын кечемин.
Түлкү менен Үчүкө
Экөөнөн тең беземин.
Аттанбаймын, өлөмүн,
Канымды бүгүн төгөмүн.
Кара бет жүзүн көргөнчө,
Акыретти көрөмүн!
Энем — деп, мени сыйласа,

Өлгөнүмчө кыйбаса,
Жаңы журтка барганча,
Эски журтта калганча,
Жарынамын өлөм деп,
Бычак сууруп алганча,
Жанындагы жигиттер
Чаппасына ал канча?
Эки жигит жарышып,
Түлкүгө барды сабалап.
Ит чыкырчу баштанып,
Алдыңкы көчтү аралап.
Байбиченин жанында
Бир тобу калды каралап.
Энесинин кыялын
Билди Түлкү чамалап.
Жаңы журтка көч келип,
Жайланып үйдү тиккенче,
Чаптырды Түлкү жигиттен
Энесине бир нече.
Келгендерге тил албай,
Айкырат да кыйкырат.
Үстү-башын тытынып,
Элдин баарын жыйдырат,
Түлкүнүн кетти аргасы,
Ачылды белем пардасы.
Ата-Козу, Чабагы
Абдан жакшы күрдашы,
Түлкү менен бир өскөн
Түбүнөн берки сырдашы,
Дайындады буларга
Кетирмек болуп аялын...
Көч аралап жол менен
Келинди тосуп токтотуп,
Ботолуу инген боздотуп,
Кетмек болдуң деп айтып,
Кейиши бар кеп айтып,
Түлкүнүн айткан сөзү деп,
Төкпөй, чачпай көп айтып,
Кайненеңдин каарына
Калыптырсың кантесиң,
Бешикти алып бергин — деп,
Эмне үчүн айтасың?
Энекеңдин кыялын
Билбейт белең башынан,
Эрден чыккан эски деп,
Атанмак болдуң жашыңан.
Короодогу койлору,
Жайыттагы уйлары,
Өрүштөгү жылкылар,

Жүктөгөн жүк мүлкүң бар,
Баарысы мында калсын дейт,
Жалгыз атты минсин дейт,
Төркүнүнө барсын дейт.
Кийген киймин алсын дейт,
Кайра жолго салсын дейт.
Көч үстүнөн кетсин дейт,
Төркүнүнө жетсин дейт.
Таластагы саруудан
Чаап келген болчумун,
Олжого алып күң кылып,
Таап келген болчумун,
Каада менен мен ага
Калың берген эмесмин.
Кете койсун сарууга,
Жете койсун Таласка!
Тууп алдым дегенсип,
Баланы бизден талашпа!
Дегенинде куурагыр,
Арга барбы кетпеске,
Ата-энеси төркүнгө,
Амалы барбы жетпеске.
Жоор байтал мингизип,
Жолго салды жигиттер...
Боздоду, аял ыйлады,
Өлүүгө жанын кыйбады.
Буркурады боздоду,
Муңдуу дартын козгоду.
Айткандан айтты бү сөздү:
Бир бузуктун мекери *,
Кырк эшекке жүк деген,
Мурункунун месели *.
Кайненемдин жаңжалын,
Көрүп жолго түшөмбү,
Тууп алган баламдан
Минтип күдөр үзөмбү!?
Бүлөнүн баары мал айдап,
Аттанган экен көчкөндө,
Бала өңөртөр киши жок,
Ооматым баштан кеткенде,
Аттана элек кайненем
Өңөртөр бекен деп айттым,
Атаны арман, курган жан,
Ушу сөздү неге айттым!
Эми кандай күн болот,
Айткылачы эрендер,
Кет десеңер кетейин.
Чачпактуу элем келеңгер *,
Убал-сообум не болот,

Укпаса адам кээ болот,
Мага Түлкү мырзаны
Жолуктурсаң не болот?
Мен атамдын төрүндө,
Алкайган жүктүн бурчунда,
Бойго жетип болукшуп,
Мокой элек курчумда
Туйгун жаткан сарууну.
Тим койбоду журтунда.
Атамды чапты — эл чапты,
Асманга күлүн сапырды,
Олжолodu мени алды,
Шорумду минтип катырды.
Баласынан айырып,
Салса заман акырды.
Уктатпасын убалым,
Жаткырбасын жазыгым!
Ат айланып табат ко,
Байлаган мамы казыгын.
Мен табайын атамды,
Ак сүтүн берген энемди.
Аралап төркүн табармын,
Атпай саруу көп элди.
Кыз кезимде кызыгып,
Буркуратпайм — деп алган.
Өмүрүм акыр өткөнчө,
Зыркыратпайм — деп алган.
Зыркырап эмес, мына эми,
Чыркыратты кантейин,
Эмчегимди ташытып,
Зыркыратты кантейин!
Канатымды кескилеп,
Тырпыратты кантейин!
Жаактуу баштан айырып,
Турумтай алган торгойдой,
Бырпыратты кантейин!
Үстүмө күнү албаска,
Үйрүлтүп камчы салбаска,
Убада берип мени алган.
Уул үйлөп, кыз чыгарып,
Убайым көрөм деп алган.
Кайыр, эми болуптур,
Жок экен менде билгилик,
Жөнөбөс болсом Түлкүңөр
Кыла берер жиндилик.
Деди дагы баланы
Чабакка алып берерде,
Бешикти колдон аларда,
Бетин ачып бир сүйүп,

Көзүнүн жашы бурчактап,
Таамп турду мончоктоп.
Бешикти ачып баланын
Сүйдү эңкейип бетинен,
Улуп-уңшуп, бой-боздоп,
Жөнөдү көчтүн четинен...

2. ТҮЛКҮНҮН ЖАҢЫЛГА АТТАНЫШЫ

Келини кетти деп угуп,
Сүйүнчүлүү кеп угуп,
Үчүкенин үйүнө
Келип түштү энеси,
Арылбайт акыр заманда
Көпчүлүктүн жемеси,
Келген элдин баарысын
Арачы салат энеси.
Катын алсын деп айтып,
Катуулады мүнөзү.
Алса Жаңыл алсын дейт,
Ат бастырып барсын дейт,
Эр Жаңылды алсын дейт,
Эр Жанылды албаса
Менден туубай калсын дейт.
Өзү нойгут уруусу,
Ургаачынын сулуусу.
Манап эмес, бай эмес,
Эл бийлеген бий эмес,
Букара байкуш Жагоого
Айтпаптыр кудай уулдан,
Канат жасап камчы урган,
Кайраттуу кыз туулган.
Ата-энеси, элинин —
Жарпын ачкан кызы дейт,
Элди сактап душмандан
Өөк сырттан * ушу дейт,
Жардылыгы болбосо,
Жандан ашкан мыкты дейт.
Мылтык атып, жаа тарткан,
Эркектерден ыктуу дейт.
Ит агытып, куш салган,
Кесипке да шыктуу дейт.
Какшаал менен Тоюнда
Калың нойгут айлы дейт,
Өзү баатыр Жаңылдын
Жок экен азыр кайны дейт.
Мыкты болсо эр Түлкү
Эриш бузуп, эл чапсын,
Жылкы тийип чаңдатып,

Калмакты кошо тең чапсын.
Алы буга келбесе,
Көрүнбөсүн көзүмө,
Жалганда тирүү жүргөнчө
Бычак салсын өзүнө.
Эгер Жаңыл албаса,
Ак сүтүмдөн кечпеймин,
Акыретке барганда
Салбасын мени арманга.
Деп, ошентип, күнүгө
Тынчын алды Түлкүнүн.
Элдин баары арачы,
Кыйналганды карачы,
Сөзүн укпай коебу
Энесинин баласы.
Элдин баарын дүрбөтүп,
Күнү менен күндөтүп,
Түнү менен түндөтүп,
Буйруп элди чакыртып,
Энекесин бакыртып,
Тилдеп элди жапыртып,
Жөнөймүн деп чабуулга,
Жел өпкөлөр желигип,
Ала өпкөлөр демигип,
Шайтан ичке жык толуп,
Эсиргендер ээлигип,
Түп көтөрө түрүлүп,
Түлкүнүн колу сүрүлүп,
Жөнөп калды бүлүнүп.
Сөзүн укпай коебу!
Аттандырды чуу менен,
Асабалуу туу менен,
Ай туяктан бээ айтып,
Аябаган дуу менен.
Үчүкө, Түлкү баш болуп,
Мингени буудан ат болуп,
Ал сапарда жасоосу
Алда канча көрүнүп,
Аккочкор, Каңкы бул экөө
Бир кош болуп бөлүнүп,
Жанылды байлап алмакка,
Шатыра-шатман жол жүрүп,
Барды Какшаал тоосуна,
Ийри жардын жээги,
Имерилиш оозуна.
Ак чийдин төмөн жагында,
Кере таштын сайында,
Кемегесин ойдуруп,
Бээдеп кармап ырымдап,

Ай туякты сойдуруп.
Жалгыз-жарым жүргөндү
Токтотуп алып кеп сурап,
Нойгут элдин күздөөсү,
Жылкысы кайда — деп сурап.
Учураган жан болсо,
Жок издеген ал болсо,
Чылбыр толгоп санына,
Тирүүлөй азап чектирген
Нойгутка кабар түшүрбөй,
Же нойгуттар күтүнбөй,
Кармап алып ургулап,
Тилин толгоп жүлдүрат.
Өлбөсө да а шордуу
Сүйлөй албайт чулдүрап.
Кетирсе да толук сөз
Элге барып айталбайт.
Мына ушундай мыкаачы,
Үчүкө, Түлкү шайтанды айт.
Шайтандык эмей эмине,
Тынч элди келип чабышты,
Жылкысын жылас кылышты.
Койлорун союп короодон
Корум кылып кырышты,
Төрт түлүгүн чогултуп,
Алдына салып жыйышты.
Нокто-чыкта, желени,
Кылыч менен кыйышты.
Кайчы-тулга, казанды
Карсылдатып чабышты,
Коломто күлүн сапырып,
Эшиктен төргө чачышты.
Киймин тоноп сыйырса,
Жылаңач чуркап качышты.
Кызыл уук кыйраса,
Кыяматтай кыйнаса,
Элчилеп да эр Жаңыл,
Же бир жасоол жыйбаса,
Айтылбай турган иш бекен,
Намыс кылбай тим болгон,
Анча-мынча кыз бекен,
Аты Жаңыл болгон соң,
Анты-шерти бепбекем.
Ургачылык ушу деп,
Тим жатыш буга кеп бекен.
Ал кезде Жаңыл үйдө жок,
Жортуул келчү жолдо бейм,
Ойдо эмес, жондо бейм.
Катындарын какшатып,

Каран түндү баштатып,
Сүттүү менен сүрөгүн,
Такалуудан тай койбой,
Узун аяк мал койбой,
Кулун-тайын чыңыртып,
Төөнүн мурдун жырылтып,
Добул кагып, мал тийип,
Түндүктөн булар бута атып,
Үч-төрт айыл жылкысын
Алып чыкты узатып.
Эки кошко эки тай,
Туугандашып союшту.
Ээн жердин бөрүлөр
Этке, майга тоюшту.
Үчүкө, Түлкү ошентип,
Тийип алып жылкысын
Жаңыл мырза жок кезде,
Элдин ачкан уйкусун.
Чаңдатып үч жүз бээ алды,
Жай жаткан элден төө алды.
Эл четинен өткөрүп,
Семизин союп, эт берип,
Жан казанды асышып,
Алоолотуп от жакты,
Кезекчи коюп жылкыга
Эрлерден тандап он чакты.
Артынан куугун келер деп,
Атакозу, Чабакты
Аңдытып койгон эмеспи,
Колуна берип жаракты.
Үлбүрчөк менен Бургуйду
Арчалуу кырдан каратты,
Тоорулдагы төрт баатыр
Карап жатты, таң атты.
Ал күнү куугун келген жок,
Жылкы алдырган элден жок.
Канетсе Жаңыл келер деп,
Тилекти кудай берер деп,
Үчүкө, Түлкү, Аккочкор,
Түштө түлөө белендеп,
Жата берди эрикпей,
Эт бышырып кенен жеп.
Кийинки күнү кечинде
Жаңыл мырза кеп угуп,
Жайыттан жылкы алдырды,
Жалганы жок деп угуп,
Жылкычыдан кеп угуп,
Жылас болду деп угуп,
Кара долү күлүккө

Карчыгадай бат минип,
Тура албады токтолуп,
Тулпар сындуу ат минип,
Укканда Жаңыл турчубу
Жоо десе жүрөк курчуду.
Чаң асманга созулуп,
Ак-Чийдин борчук тумшугу
Куюн тийген эмедей,
Тулку бойдо ачык жок,
Бармак басым кенедей,
Туулга башта, чарайна
Көкүрөккө тартынып,
Беш кабырга белдемчи
Жаанын огун асынып,
Чопкутту баса кийинип,
Жоо келди деп сүйүнүп,
Элинен бир топ аткарып,
Намыс үчүн күйүгүп,
Айылдан чыкты кеч курун.
Кара долу тулпары,
Тап этинде көрүнөт
Ала качат учканы.
Жылкылардын сүрдөөнү
Изи дайын колотто,
Кууп келип эр Жаңыл
Кездешер чагы болот ко.
Атакозу, эр Чабак
Сундурган найза тартпаган,
Туулгандан бул экөө
Сумсайып жоодон качпаган.
Артынан келген Жаңылды
Аңтара сайып таштаган,
Жарадар болуп эр неме,
Жалооруп сөздү баштаган:
«Мен ургаачы куугунчу,
Нойгуттар мени туу кылчу.
Жол тосуп аңдып сайганың
Жарабайт Чабак айбаным,
Соогатка бергин жылкымды,
Намыздын уусун жайбагын».
Деди дагы эр Жаңыл,
Атына минип кеп айтат,
Кайта-кайта жалынып,
Алты сыйра көп айтат.
Ага дагы болбоду,
Найзалап жанын койбоду.
Же Жаңылда найза жок,
Жаадан башка айла жок,
Чабак кайта качырып,

Ыргыта сайып кетерде,
Найзанын учу жетерде
Имерилип жаа атты,
Ичке болжоп дагы атты,
Кулатып жыкты Чабакты.
Атакозу баатырдын
Кимге эле мунун убалы?
Кайта-кайта сөккөндө
Жаңыл карап турабы.
Денесинде тамтык жок,
Жарадар болгон убагы.
Өлөрчө кылса найзалап,
Өлтүрбөй акыр тынабы.
Моюн сундум десе да,
Жалынса да болбоду,
Кайран Жаңыл Мырзаны
Качырып келип бир салат.
Чочмор менен чоюлуп,
Шаштырып келип бир чабат.
Чокуга чочмор тийгенде,
Эндиреп кулак тунганда,
Жан айласы эмеспи
Жааны Жаңыл сунганда,
Атакозу баатырың
Калбады аман мындан да.
Жаанын огу тийгенде,
Жатып калган зынданга.
Эки өлүктү сүйрөтүп)
Жол боюна таштаган.
Бер жагында белесте
Темирлүү найза аштаган,
Теминген жоодон качпаган.
Үлбүрчөк менен Бургуйду
Эпке келет деп ойлоп,
Эл коргогон баатырлар
Өгөй татоо сөз болсо,
Кепке келет деп ойлоп!
Эки баатыр келгиле,
Жылкыны кайра бергиле,
Жакын келип денемдин
Жарадарын көргүлө!
Колоттон тоскон эки дөө
Кордук кылып кол салды,
Кой десем тилим албады,
Жалынсам да болбоду,
Жаагымды жарып кандады.
Найзалады боюмду,
Аябай жедим союлду,
Акыры өлөм деп ойлоп,

Көрсөткүм келди сонунду.
Атакосу, Чабагың,
Аты уйкаш эки арамың
Арам өлдү коктуда —
Эми кандай талабың?
Үлбүрчөк баатыр Бүргүюм,
Сөзгө келсең не болот?
Менин жолум тоспостон,
Кепке келсең не болот?
Десе дагы болбостон,
Эки жактан качырды,
Кабыргасын кыйратып,
Найзанын учун матырды.
Жаңыл байкуш чыйралып,
Жаасын алды колүна,
Экөөнү бирдей жыга атып,
Таштады жолдун боюна...
Андан берки белесте,
Серепчилеп байкаса,
Караңгы болуп түн кирди.
Жылдыз жайнап толгондо,
Жатар мезгил болгондо,
Маңдайында от турат,

Эки бөлөк топ турат,
Коломтосу жайнаган,
Кызыл жаян чок турат,
От жакалай жамбаштап,
Отуз, кырк адам отурат.
Жакын барып жанына
Сынына Жаңыл толтурат.
Ортосунда оолугуп,
Үчүкө, Түлкү зор турат.
Мурун соңку көрбөгөн,
Көрбөсө да уккан го,
Жай жаткан элди кыйратып,
Нойгутка булар душман го.
Үчүкө менен Түлкүнү
Жинди энеси бузган го.
Эрегишем деп келип,

Эт бышырып жеп келип,
Экөө тең кан кузган го.
Кууганда Жаңыл келсе деп,
Кезигишсе жол сурап,
Же болбосо келсечи,
Жедигер, нойгут кол курап,
Деп, ошентип, турушат,
Эти кайнап боркурап,
Кырынан жаткан Үчүкө,
Коңурук тартты коркурап.
Көрүп туруп эр Жаңыл,
Наркы-берки иштерин
Кенен-чонон ойлонуп,
Соогат салам айтсамбы,
Дейт да Жаңыл толгонуп,
Жолдошуна кеңешет.
Эрчип келген Жаңылды
Эки киши жолдошу,
Шарият билген молдосу
Арачы болот ал экөө
Бирине Жаңыл тийсе деп.
Канча түрдүү кеп айтат,
Эрге тийбей так өткөн,
Жалганда барбы деп айтат.
Тийип алсаң не болот?
Үмүт менен келген го,
Тийбесең акыр кээ болот.
Атаканат жатканы ай,
Жатканынан турганы ай,
Адам өлчөөр эр эмес,
Кудуреттин кылганы ай.
Эри жок жүрөт дедиртип,
Жумуру башта арман ай,
Өтмөк болдуң дүйнөдөн
Өз курбуң менен жыргабай.
Дегенде айтты эр Жаңыл,
Кантесиң молдо, кантесиң!
Жылкы тийген душманга
Эмне үчүн антесиң?
Өрүштөн жылкы алдырган,
Намысы кетсе нойгуттун,
Кууп келип артынан,
Дарты өттү дейсиңби,
Эри жок жүргөн бойлуктун.
Бул сөзүңдү ит уксун,
Ит укпаса ким уксун,
Душманга Жаңыл тийди деп,
Туугандар сыздап күйбөйбү?
Калың нойгут элетке,

Калмактар чабуул кирбейби,
Капшытынан тийбейби,
Калган-каткан жылкыны
Кармап алып минбейби.
Суук колду салбайбы,
Нойгутту чаап албайбы.
Кыз да болсом баатыр деп,
Жалпы нойгут бел байлап,
Бул келгеним курусун,
Молдо, сага дем байлап,
Кол салмакка душмандар
Келген экен жер чайлап.
Кебиң менен куруп кал,
Кете берсе жылкы айдап,
Ошондо кантип жол болсун,
Эр тандайсың ыңтайлап.
Айткан кебиң курусун,
Бүттү сенин жумушуң.
Жоо аяган жаралуу,
Жеңемин азыр буларды.
Колдон келген баатырлар,
Козголбой карап турарбы.
Соогатыма көнбөсө,
Жылкыны кайра бербесе
Атышып жатып өлөмүн,
Айдап малды бөлөмүн.
Келе жатып өлтүрдүм,
Жол тостурган төртөөнү,
Намыстыктын жолу ушу,
Өзүнөн кетти тентеги.
Намысты мен кетирбейм,
Үчүкө, Түлкү бузук деп,
Уккан элдин баары айтат,
Узун кулак кары айтат.
Калмактан намыс алгансып,
Кара башы балбансып,
Казак менен кыргызга
Кандуу чабуул салгансып,
Жазыгы жок сарууну
Чабамын деп баргансып,
Кыңшылатып кыздарын
Салбар кылып алгансып.
Энесинин тилине
Кирип алып дардаңсып,
Кыз алган жаш аялын
Кордук кылып кетирип,
Жаккан отун өчүрүп,
Тубайттын ити бул экөө
Тукуруп койсо желигип,

Келген тура демигип.
Демиккен желин басайын,
Өзүм жолун тосоюн,
Жылкыны кайрып бербесе,
Берейин колго сазайын.
Молдоке, болбо арачы,
Болбогула чыккынчы!
Акыл-эстен не болгон,
Мен тийишем түрбаймын,
Жылкыны албай тынбаймын.
Сен кете бер жоо менен,
Үчүкө, Түлкү бегине.
Энеси өппөгөн кыздардан
Аял алып бергиле.
Чапма нике кыйгыла,
Кошоматка кой союп,
Чалдын баарын жыйгыла.
Катылган жоону какшаттым,
Кантип менден баш тарттың.
Өмүрүмдө күңмүн деп,
Буркурасам мени албайт,
Букара жердин кызымын,
Мени бузук эр албайт.
Деп, жолдошун кекетти.
Кайра бүктөп этекти,
Эми соогат баатыр деп,
Айтар сөзүн ойлоду.
Ал аңгыча көк тайган
Оттун жанын жойлоду.
Кайда барса Жаңылды,
Ээрчип жүргөн тайганы.
Алтын каргы мойнунда,
Артынан келген ал дагы.
Ургаачы тайган ушу эле,
Учуп кетчү куш эле.
От жанына шимшилеп,
Жетип келди көк тайган,
Чык эле, чык деп турган эл
Көсөө менен бек сайган,
Тайганды сайса каңк этти,
Доолбаш урду даңк этти.
Үчүкө башын көтөрүп,
Ойгоно калды чочунуп,
Ал эмине деген соң
Айтты Түлкү озунуп:
Канчыктын канчыгы экен деп,
Карсылдатып кошо уруп,
Таштан-ташка алып кубалап,
Тайганы неден сугалак.

Жесекчилер не болду,
Алганбы Жаңыл будалап,
Атакозу не болду?
Чабак баатыр өлгөн бейм,
Ыштан салды кылган бейм,
Уйкуга көңүл бөлгөн бейм,
Анда Жаңыл учурап,
Тирүүлөй жерге көмгөн бейм.
Үлбүрчөк менен Бүргүйдун
Булардын шору каткан бейм.
Көрүп калып кара бет,
Көзгө болжоп, аткан бейм.
Эт жебей, кара таш жегир,
Ээрчип жүргөн куу чегир,
Аттангыла баарыңар,
Аккочкор менен Каңкыга
Барып кабар салыңар,
Тайганы тура коркунун
Колго найза алыңар,
Сары изине чөп салып,
Тегеректеп калыңар.
Атакозу, Чабакка
Азыр жетип барыңар,
Жергеден чыккан капырга,
Жете албайбы алыңар.
Деди, Түлкү кыйкырды,
Бүзбагыла ыркыңды,
Кармап, алып келгиле
Жаңыл бетпак сыйкырды!
Тамтыракай болгондо,
От жанынан турганча
Качан болсо канчык дейт,
Адегенде тантык кеп,
Тайганга кошуп мени айтат,
Андан кийин корку дейт,
Кайта-кайта деп айтат
Деги эле ишиң оң болбо,
Деди дагы жаа атты,
Өлүүчү жери болжолго.
Кырынан жаткан Үчүкө
Бутун серппей тырп этти.
Колун жерге чапкылап,
Козголо албай шылк этти.
Эмне болду кокуй деп,
Түлкү башын жөлөдү.
Касканактап тургандар
Качты кийин бөлөгү.
Кучактап турган Түлкүнү
Дагы Жаңыл башка атты,

Катылгандын катыгы
Деди дагы какшатты.
Удаасы менен беш атты,
Өпкө боорун теше атты,
Шамдагайлык жол менен
Шапа-шупа тез атты.
Ач кыйкырык салды эле,
Мен эле Жаңыл — Жаңыл деп,
Атына минип алды эле,
Тегеректеп жасоосу
Жайыла качып берген жок.
Башчыдан буйрук болбосо,
Кайда барат жасоосу,
Жалдырады тим болду,
Туруштук берип ким турду?
Жаа атканда пендеден
Жаңыл өңдүү мерген жок.
Калгандары багынды,
Кармаша турган эрлер жок.
Кылча моюн тутам деп,
Жан соогалап буркурап,
Туруп берди калганы,
Боздап баары буркурап,
Жаккан отун өчүрүп,
Жылкысын кайрып бүт алган,
Душмандан минтип өч алган...
Намыс үчүн Жаңылдын
Жазбай аткан жаасынан
Аккочкор качкан дыр коюп,
Кылчайып артын карабай,
Бел байлап Жаңыл кыз менен
Беттешүүгө жарабай,
Артынан Жаңыл кууган жок,
Жолду тосуп бууган жок.
Үчүкө менен Түлкүгө
Күйөр, бышар тууган жок.
Булар болсо сарбагыш,
Ичинде калды ар-намыс.
Аккочкор, Каңкы кыпчактан,
Качып көңүл муздаткан.
Тейиш кандын балдары
Далай жанды сыздаткан.
Арт жагында айтылар,
Аккочкордун жоругу,
Акырында тынчытпайт,
Элдин обур-кобуру.
Ошентип, Жаңыл өч алды,
Жылкысын такыр бүт алды.

Атагы чыгып далайга,
Андан бетер күч алды...

3. ЭРДЕНЕ БЕКТИН ЗОРДУГУ ЖАНА ЧЫНАСЫЛ

Ошо кезде калмактар
Кыргызга үстөм чагы бейм.
Эрдене бек дегени,
Бир тобунун ханы бейм.
Капыл-тапыл бир күнү
Каптал келген окшонот,
Кабары катуу Жаңылды
Настап келген окшонот.
Мен алам деп буюрса,
Саптап келген окшонот.
Арачы коюп сүйлөшпөй,
Жылкысын ийрип тосмолоп,
Кара долу күлүктү
Карматып алган ноктолоп.
Жедигер менен нойгутту
Жергесин бүтүн чабам деп,
Кыйындарды өлтүргөн
Кызыңды тартып алам деп,
Жагоонун айлын Эрдене
Тегеректеп келди эле,
Карматып алып зордуктап,
Кара атты байлап кермеге.
Айласын минтип кетирген,
Акылы жок кем неме.
Жаңыл анда айласыз,
Тиemin деп тил берди.
Алдап атын алууга
Убаданы бир берди.
Карматып алган кара атты,
Кайран Жаңыл мин деди.
Эрдене бек, Кенен бек,
Кара атты берди белендеп,
Каяктан душман чыгат деп,
Калмактар жатат элеңдеп.
Жаңыл айтат, кан күйөө,
Күлдугум бар өзүңө,
Калыңыма чыдагын,
Кулак салгын өзүмө,
Кыргыздын алты ноенун
Өлтүрүп койгон мен болуп,
Айласы жок турамын,
Айланып башым тел болуп.
Алар болсоң мени сен,

Той баштайлык эми тең.
Эрдене бекке Жаңылдын,
Барганын нойгут эп кылар,
Каадасы кайда кеткен деп,
Катын-калач кеп кылар.
Атам жарды киши эле,
Калың жесин жыш эле.
Мени берип бай болсо,
Төркүндүн көөнү жай болсо,
Төрт түлүктөн калың жеп,
Айдап берген малың жеп,
Сүрүп-сүрүп калың жеп,
Сүйрү өркөчтүү нарын жеп,
Төбөсү жайлоо болбойбу,
Төшү кыштоо болбойбу,
Төркүндү сыйлап калмактын
Төрөсү келип конбойбу.
Болжолу көп тойду сой,
Мойнун кайрып койду сой.
Түштө түтүн булаткын,
Түтүнгө түтүн уланткын.
Беш көкүлдүн тою деп,
Бээлерди жарып сулаткын.
Жедигер менен нойгутту
Жергеси менен кубанткын.
Жеңкetailга жетимиш
Жоргодон тандап сүр бергин.
Казан-аяк кармоочу,
Кара кызмат, күң бергин.
Отун алып, от жагар,
Он чактыдай күл бергин.
Ата-энемдин өзүнө
Жагданы менен бул бергин.
Баатыр төрөм Эрдене,
Тилимди ал эр неме.
Айлыңа киши жиберип,
Айдатып кел калыңды.
Каалаганың мен Жаңыл
Ханым, сага багынды.
Алтымыш жылкы айдатып,
Айгырынын башына
Аяктай кебез байлатып,
Алты нарга той артып,
Адамдын оозун майлатып,
Токсон жылкы айдатып,
Тулпарынын башына
Топудай кебез байлатып,
Тогуз нарга той артып,

Түшсөң боло жайлашып.
Кырк күн өткөр тоюмду,
Отуз күн бер ойнумду,
Жетимиш күндө бүтүргүн,
Тостум сага мойнумду.
Дегенден соң Эрдене,
Кулдук урду Жаңылга,
Ошо күндөн башталып,
Боло берди камылга.
Тойду Жаңыл баштады,
Эрдене жигит аткарды.
Агыяз менен Текестен
Айдатып келди аттарды.
Короосу менен кой келди,
Айтканындай той берди.
Айры төө менен нар келди,
Алтын-күмүш зар келди.
Күлүк жорго — мал келди,
Жаңылдын тоюн көрөм деп,
Кемпир менен чал келди.
Кыз оюнга кырк боз үй,
Кыдырата тигилген,
Нойгут менен калмакка
Салтанаты билинген.
Кыдырата селкинчек
Кыз-келиндер курдаган.
Алабакан орнотуп,
Ашканасын чырмаган.
Кара моюн уландар
Кайра-кайра ырдаган.
Кан күйөөнүн алдында
Кара моюн дүмпүлдөк,
Таң атканча кыз оюн,
Тынчы кетет түрсүлдөп.
Төтөгөсүн төктүргөн
Той маанисин көп билген.
Иреттеген Жаңыл кыз
Он күн удаа ат минип,
Он күн удаа жөө жүрүп,
Жана он күн ат чабыш,
Кунан байге, эр сайыш,
Тамаша менен таң атып,
Күлкү менен күн батып,
Күүгүмдөн кийин түн катып,
Жигиттер ырдап үн катып,
Токмок салып, кыз оюн,
Калмак, кыргыз жыш оюн.
Жаңыл минет атына,
Өзү сулуу татына.

Көмкөрө кундуз тебетей,
Ичинде бар такыя,
Шуру, бермет чогуу бар,
Сайынганы каркыра.
Булгун *, бута * кийими,
Көөкөрдөй эки ийини,
Жаркылдаган кампа * тон,
Жарашыктуу барча тон,
Топчулуктуу торко * тон,
Нур кызындай болжосоң.
Дүрийеден * көйнөгү,
Башайы, макмал көрпөчө,
Айта кетиш ылайык,
Ар борумун көрпөчө.
Манаттан кундуз тердиги,
Көкшал * экен желдиги.
Атка отурса эркекче,
Ойротто жок эрдиги.
Артында жүгөн-күюшкан,
Амадана кайыштан.
Күмүш купа койдурган,
Кыял салып ойдурган.
Бул сөөлөттүү Жаңылга,
Эрдене тоюн сойдурган.
Бедене быштан сары алтын,
Чагарагы баары алтын
Такасы карыш үнүкө *,
Бутундагы көк жеке,
Апкыты көк-шал³ оймолуу,
Болот экен ойдогу,
Кош жылаажын шыңгырап,
Накери * бутта кыңгырап,
Теминсе Жаңыл зыңгырап,
Бастырып турат гүл бурап,
Жаратылып дүйнөдө,
Чыгыптыр нойгут тобунан,
Сыны көрктүү сымбаттуу,
Бөйдөй кара торудан.
Эркек үндүү, бөрү көз,
Чарчы бойлуу, сылык сөз,
Сырты кайкы, жайык төш,
Айдаарымы ачык жүз,
Тал-тал чачы өрүлгөн,
Тамагы жутса көрүнгөн.
Күлүп койсо жарк этип,
Күндүн нуру төгүлгөн.
Буга окшогон сөөлөттүү,
Бу дүйнөгө келбеген.
Өзү турмак Жаңылдын

Көлөкөсүн көргөн эл,
Көөнү толкуп дегдеген.
Муну мындай коеюн,
Эмки сөздө болоюн,
Кун албай кантип жатам деп,
Өлгөн алты ноендун
Үчүкө, Түлкү, эр Чабак,
Атакозу, Бургуйду,
Үлбүрчөк менен алты бек,
Өлүп калган кургурду,
Кунун барып алсак деп,
Жаңылды байлап келсек деп,
Жайы-кышы күң кылып,
Жазасын колго берсек деп,
Тейишкандын Аккочкор,
Кыпчактан калың кол алып,
Кара багыш, сарбагыш
Арбын жыйнап мол алып,
Алыска минер ат тандап,
Жүрөр жолун баш камдап,
Нойгут элин чапмакка
Какшаалды көздөй жүрдү дейт.
Аттуу, баштуу баатырлар,
Кара-Жүлгө чогулган,
Тандап элчи жиберип,
Тил * алмак болду тоюнда.
Атайы барган элчиси,
Жебегей эле союлдан,
Ошондо барган баарысы,
Наркты билген карысы,
Баталашкан эмеспи,
Аккочкор өзү калысы.
Ким-кимибиз Жаңылды
Кармап алсак окустан,
Алалы деп айтпаска
Касамдашып коелу.
Кылыч мизин жалашып,
Чыбык кыркып жанашып,
Боор оорусак Жаңылга
Арбак урсун деп айткан.
Ак боз бээ союшуп,
Ант-батаны көп айткан.
Абал мурун бир элчи
Жиберели Жаңылга,
Сөзүн угуп анан соң,
Ат коелу айылга.
Ким барат да ким коет,
Элчилерди дайында!
Деп Аккочкор, Каңкы айтат,

Жаш, карысы жалпы айтат.
Мен барам — деп, тилчиге
Чынасыл чыкты элчиге,
Жер болжолун дайындап,
Билип келчү ченчиге.
Артык тууган атадан,
Байбөрү байдын Чынасыл,
Мындай-мындай иштерге
Барчындай ал бир асыл,
Он сегизде чагы бар,
Оюнан акыл табылар,
Кыз-келинге ыктуу кул,
Ырчылыгы дагы бар,
Кыз Жаңылдын айлына
Мен барам — деп камынар.
Элдин баары дуулдап,
Эптүү жигит шуулдап,
Барса, барсын ушу — деп,
Баары-жогу чуулдап,
Чынасылды жөнөттү,
Каалабады бөлөктү.
Андан кабар келгенче,
Кара-Жүлдүн⁶ өөнүндө
Жата берди калың кол.
Жиберип коюп өлүмгө,
Кечиксе барып чаңдатып,
Жылкы тийүү көөнүндө,
Атка минип Чынасыл,
Нойгут эли кайда деп,
Жүргөн-турган кишиден
Жол сурасам пайда — деп,
Эшек минген кез болсо,
Энтелетип кеп сурап,
Эштек-нойгут айылы
Өзүн кимсиң? — деп сурап,
Өгүз минген кез болсо,
Өмгөктөтүп кеп сурап,
Өзөндүү булак жериңди айт,
Өзүң кимсиң? — деп сурап,
Эр Жаңылдын айлына
Жетип калган кезеги.
Аралап кирип барууга,
Алар эмес өз эли,
Атын тушап алыска
Отко койгон Чынасыл,
Карарган калың эл турат,
Карга учкусуз кол турат,

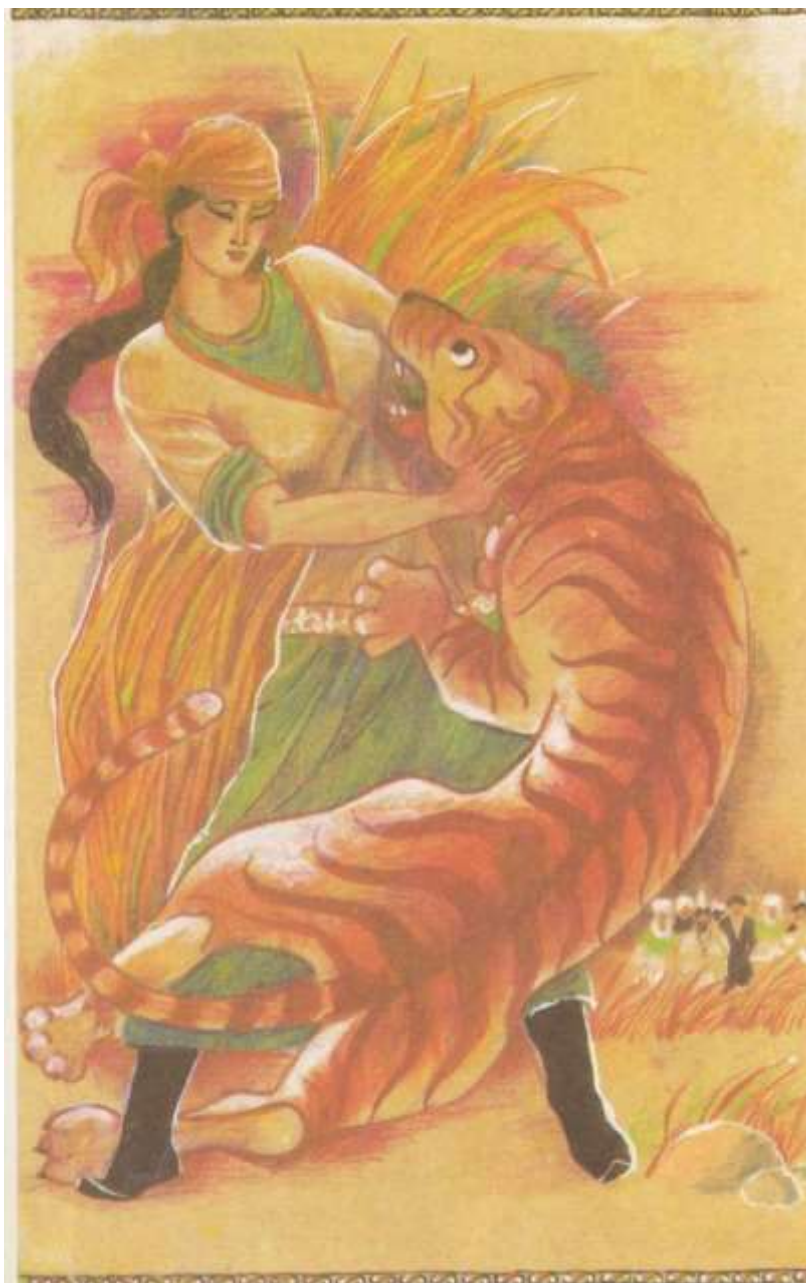
⁶ Кара-Жүлдүн.

Айылдын үстү жагында
Кашкар кетчү жол турат.
Жолдун бери четинде,
Имерилген топ киши,
Топ кишинин башында,
Кисеси бар боз киши.
Как ошонун жанына
Чынасыл жетип барыптыр,
Аралаш бирге олтуруп,
Аябай сөзгө каныптыр,
Боз киселүү аксакал,
Той маанисин айтыптыр,
Угуп алып Чынасыл
Дагы акылы артыптыр.
Той башкарган Жаңылдын
Айлына кантип барыптыр?
Ал кишиден кеп сурап,
Айып көрбө деп сурап,
Тетиги кара ат минген ким,
Той башкарып жүргөн ким?
Кемчет кундуз кийген ким,
Беш көкүл чачын өргөн ким?
Кырк жигитти ээрчитип,
Кыдыртып табак тарткан ким?
Эркек десем кыз беле,
Эт менен элди баккан ким?
Ушу кыздын койнуна
Айкалышып жаткан ким?
Тай кунандай ойношуп,
Тамашага баткан ким?
Жүргөн-турган форумун
Сурап алды Чынасыл,
Аксакалдын айтканын
Улап алды Чынасыл.
Ал аңгыча эр Жаңыл
Ошолордун алдына,
Эки обара * бир табак,
Этти тартып калды да,
Эки-экиден иреттеп,
Бу дагы түлөө тилек деп,
Бата кылып коюңар!
Сырымды кимдер билет деп,
Андан аркы катарга
Алдына табак койдуруп,
Эт, күрүчү аралаш
Элдин баарын тойдуруп,
Көргөндүн көзүн талдырып,
Алабарман салдырып,
Кайта айланып келгенче

Боз киселүү карыдан
Эт сурады Чынасыл,
Чебердик менен абыдан:
Бир жолдошум бар эле,
Болор бекен шыбага.
Эт алып келип берем деп,
Кылдым эле убада.
Ат жанында калды эле,
Алпарып берсем буга да,
Айып болбос бекен дейм,
Абаке, болгун убара.
Жолдоштуктун акы үчүн,
Кайтарып турган ат үчүн,
Алып барып берейин,
Аманат сөз так үчүн —
Деп сурады Чынасыл.
Кыргыздын анык жигити,
Жанчыгында эмеспи,
Аттагы кишен килити.
Анда эмесе, макул деп,
Ээрчитип алып ал адам,
Алдынан тосуп Жаңылга
Айтты сөзүн кары адам:
Мына бу бала, баатыр кыз,
Бир жолоочу окшонот,
Ээрчитип алып алдыңан
Утуру чыктым тосмолоп,
Бараткан экен алыска,
Минген аты баспаган,
Ушу тойдон шыбага
Үмүт кылып пастаган,
Мунун да бир жолдошу
Ат жанында экен деп,
Айтты Жаңыл мырзага
Айып болбос бекен? — деп.
Анда Жаңыл эп көрөт,
Идиши барбы? — деп көрөт,
Куржунум бар — деген соң,
Толтура салып эт берет.
Эт менен күрүч аралаш,
Көтөрүп алып жөнөдү,
Атынан башка жок эле,
Ээрчип жүргөн бөлөгү.
Ээр токум, куржунду
Бекитти аттын жанына,
Чак этме кылып үч буттап,
Кайта барды камына...
Түнкү болгон оюнду
Көрмөгүнө ынтызар,

Жандай салып Жаңылга,
Тийишмекке – бир кумар.
Айлуу түндө кыз оюн
Болуп турган чагында,
Аял, эркек куралып,
Толуп турган чагында,
Алты бакан селкинчек
Тээп турган чагында,
Кыз-келинді боз улан
Өөп турган чагында,
Өбүлгөсүн жигиттен
Сурап турган чагында,
Токмок салды оюнду
Курап турган чагында,
Аралашып эр неме,
Ичи толгон жел неме
Эси-дарты Жаңылда,
Көңүлүндө бир неме,
Бир келинге шыбырап,
Жанын койбой кыбырап,
Ырдап мага токмок сал,
Дейт да болбойт тыбырап.
Бир убакта ал келин
Ырдап токмок салыптыр,
Чынасыл менен көрүшүп,
Чырмалышып калыптыр.
Эшкен жоолук токмогу
Эс оодара сокмогу,
Бекем чапса тарс десе
Күлүп калат топтору.
Дүңгө курган токмогу
Дүп эттирет сокмогу,
Дүбүрт оюн дүрсө-дүрс,
Жигиттердин шоктору,
Айкалышып бир-бирин
Аял, эркек жанаша
Көздү сүзүп кыйгачтап,
Бирин-бири карашат.
Токмок салган Чынасыл
Эки көзү Жаңылда,
Безеленип ыр ырдап,
Жакын турат жанында.
Эт-жүрөгү сезгенбей,
Токмок салды мырзага.
Туш-тушунда шыкаалап,
Толгон келин турса да
Жаңыл туруп ордунан
Жар көрүшүп суйсалат.
Айкалыша бергенде

Колу колду сыйпалап,
Алган жүрөт шакегин
Антип-минтип уйпалап.
Колу тийди бармакка,
Сууруп шакек алмакка.
Кантип чыдап жандадың,
Кан Эрдене калмакка,
Деп, ичинде ойлонуп,
Тышында ырдап жойлонуп,
Шакекти алды колунан,
Сылады сыйпап жонунан,
Жар көрүшкөн ошентип,
Жүрөктө кара жогунан.
Ал оюнга келгендер,
Бу кылганын көргөндөр
Кандай айбан неме деп,
Ажалы жеткен беле деп,

Жүрөгү даап Жаңылга
Токмок салган ким дешип,
Шыбырашып бир-бири,
Ичинде абдан тилдешип.
Чогоол өскөн айбан го,
Чоочун экен бул дешип.
Эшикти көздөй чыгууга,
Бирин-бири түр дешип,
Түрткүлөшүп элеңдеп,
Алда кандай неме эле,
Аңги өскөн кул дешип,
Шыңкылдашып күлгөн жок,
Ким экенин билген жок.
Эрденеден, Жаңылдан
Коркушат баары кыз-келин,
Өлтүрөт деп кургурду,

Аял-эркек жаш келин,
Бызып-бызып эшикке,
Жылып чыккан андан көп.
Биринен бири улантып,
Угуп чыккан андан көп,
Чынасылды бир ээри,
Нукуп жүргөн андан көп.
Кол жеткени көзүнөн
Чукуп жүргөн андан көп.
Оймок боолап кыз-келин,
Чымчып жаткан андан көп.
Бу кайдагы неме деп,
Күбүрөшүп жемелеп,
Кайдан чыга калды деп,
Келе мага келе деп,
Этек, жеңин тарткылап,
Элдин баары калтырап,
Кызып жаткан кыз оюн,
Коркунчуга айланып,
Оюн-күлкү токтолуп,
Отурат баары саргарып.
Улагада тургандар,
Сунса колу жеткендер,
Как бөйрөккө мушташып,
Эшикке чыга кеткендер,
Толуп жатат ичинен
Чынасылды сөккөндөр.
Карыш така бут менен,
Кабыргага тепкендер,
Эрдене бек башкача,
Өңү, башы кумсарып,
Жутуп ийчү немедей,
Жаңылды карап сумсайып.
Баланы тиктеп шаңданып,
Абдан катуу арданып,
Басып калчу окшонуп,
Балакеттей камданып,
Бул эмине кордук деп,
Мунусу мага зордук деп,
Колуктума ырдаган,
Кордук тургай чоңдук деп.
Мөңдү-мөңдү, мөңдү деп,
Жабуу-жабуу-жабуу деп,
Өз тилинде желдетин
Чакырып алып мабу деп,
Чынасылды көрсөтүп,
Тепкилеп үйдөн чыккын деп,
Бери баскыс кылгын деп,
Бети-башын тыткын деп,

Калмак тилде сүйлөнүп,
Ачууланып күүлөнүп,
Кыжырланып калганда,
Канжа тартып алганда,
Жаңыл туруп жарк этип,
Алтын сөйкө шарк этип,
Эрдене бекке бет алып,
Эркек үндүү барк этип,
Ыр менен сөз аралаш
Көөнүн жайлап мындай дейт:
«Мага токмок салганга
Ачууланыш кандай кеп.
Ата-баба ырасмы,
Сүйгөнгө салат токмогун,
Наркты билбей Эрдене
Ачууң келет окшодуң.
Ал чегиртке, сен адам,
Бычагыңды сууруба,
Кыз оюнга келгендин
Заманасын кууруба.
Ал бир бала, сен төрө,
Төрөлүк кыл кечип кой,
Төрөлүгүң жок болсо,
Туруп башын кесип кой.
Болбосо бегим ойлочу,
Бала менин теңимби,
Же болбосо көз ымдап,
Балан-бакун дедимби?
Сурданбагын коюңуз,
Суунбасын боюңуз.
Болуп жаткан салтанат,
Төрөм сиздин тоюңуз.
Тойдо чатак чыгарба,
Жарабайт ал оюңуз.
Алдыңызга мен тартуу,
Ачууңузду коюңуз.
Мени менен айкалыш,
Жыйрылбасын боюңуз».
Деди дагы, сөз менен
Эрдене бекти эритти
Кыз-күйөөлүк ушу деп,
Айкалышып көрүштү.
Дуулдашып кайрадан
Тамашаны куруптур,
Тигинин чоочун экенин
Жаңыл билип туруптур.
Бир аздан соң эшикке,
Чыкты Жаңыл жалт карап,
Чынасылды жакадан

Тарта чыкты асталап.
Мунусун эч ким билген жок,
Көпчүлүктөр көргөн жок.
Окчун барып айылдан
Жашырып Жаңыл сыр сурап
Кайдан келген эмесиң,
Айткын деди чын сурап.
Күндүз көрсөм эт сурап,
Жолдошум бар деп сурап.
Жолоочумун дегенсиң,
Ошонунда кеп турат.
Кеттиң эле бешимде,
Келипсиң кайра кечинде,
Жолунду таап кетпестен,
Турасың айыл четинде.
Жалтанбастан жолоочу
Мага токмок саласың,
Ал айбың аз келгенсип,
Шакегимди аласың,
Бу сырыңды айтпасаң,
Бөөдө өлүп каласың.
Карасам көздө отун, бар,
Кандай курган баласың.
Калмак турат кашымда,
Кайгы турат башымда.
Өзөктөгү сырыңды айт,
Өлбө бекер жашыңда.
Душман турат тушумда,
Тушоо турат бутумда.
Мынча шылдың кыласың,
Мендей жокпу журтуңда.
Уктуң бекен, жок бекен,
Жаңыл мырза мен болом,
Ургаачы атым болбосо,
Уруудан чыккан эр болом.
Дос-душмандын ичинде
Балан-бакун дебедим,
Адеби жок сендейди
Жеңилдик кылып нетемин.
Же болбосо ченчисиң,
Чениң менен көппөпсүң,
Чыгарсам бейм желиңди,
Ай балталап кыймалап,
Чаптырсам бейм белиңди.
Чактыртсам бейм тишиңди,
Жардырсам бейм ичиңди.
Ичиңдеги сырыңды айт,
Жашырбастан чыныңды айт.
Эгер сырың айтпасаң,

Бооруң чокко какталат,
Тээтигинде көрдүңбү,
Алоолонот жаккан от,
Дегенинде Чынасыл
Сырын айтты Жаңылга,
Эч бир сезип койгон жок,
Эт жүрөгү кабында;
«Эмесе мен келгенмин,
Тойдун кырдал чагында,
Туйгун жаткан эл элек,
Үчүкө, Түлкү барында,
Алар сени алам деп,
Түшүп кетти жалынга.
Атакозу, Чабактын
Ажалы жетти анын да.
Үлбүрчөк менен Бургуйдун
Төгүптүрсүң канын да.
Кыз башыңды эр кылып,
Канкор атка конупсуң,
Арстандардын баарысын
Айда тирүү коюпсуң.
Башымды кессең мынакей,
Тилди кессең наркта жок,
Канкор атка кабылган
Кара бет сендей калкта жок.
Эриш бузуп, эл чапкан,
Эс-акылдан сенде жок.
Эри жок жүрүп эсирген,
Эжеке, сендей элде жок.
Арстандардын куну үчүн,
Аттанып чыктым мун үчүн,
Эри өлгөн муңдуу катындар,
Ары жесир тул үчүн,
Алдыңызга мен келдим,
Өткөн эки жыл үчүн,
Кыргыздыкы кырк жылда
Деген сөздүн чыны үчүн.
Айтты десең башымды ал,
Алдымдагы атымды ал.
Ал кылганың аз келсе,
Өңчөй жесир катынды ал.
Өчөгүшсөң өзүмдү ал,
Болбосо айткан сөзүмдү ал.
Тил тартмакка келгенмин,
Тилимди ал мергеним,
Келген жалгыз мен эмес,
Менин да бар эрлерим,
Коломолуу кол келди,
Аккочкор, Каңкы бектерим.

Кара багыш Калматай,
Сексендеги чалым бар,
Кайраты мунун баш жарат,
Катуу айтар чагым бар.
Калк атасы бийим бар,
Калматайдай карым бар,
Масейилдей балбан бар,
Сайып мөөрөй алган бар.
Кожогулдай баатыр бар,
Үйүндө сендей катын бар.
Кан Төлөгүм дагы бар,
Алың келсе аларды
Азыр барып алып ал.
Айтты десең тилимди ал,
Татты десең канымды ал,
Мен бир чымын, чиркеймин,
Чыркыратып жанымды ал.
Же болбосо баатыр кыз,
Бастыргын да барып ал.
Баатырларды аралап,
Баштан аяк таанып ал.
Какыраган кара таш,
Жер-суунду тинтип ал.
Желектүү найза көтөрүп,
Же болбосо минтип ал.
Тилимди алсаң жоолашпа,
Эми кыргыз эл менен
Эби келсе өзүң бар,
Кошо жүрүп эми эле
Кол куушүрүп алыстан,
Кулдук ургун эр немем.
Кылча моюн тутам деп,
Чыккын жылга жер менен,
Мойнуңа күр салынып,
Боздоп ыйла жалынып.
Баатырлардын алдына
Баргын эже багынып,
Беттешемин дегемин,
Кыз оюнда кабылып,
Аял-эркек толгондо,
Айлуу түнгө жамынып,
Ичимдеги күбүмдү,
Чыгардым баатыр жарылып.
Өлтүрөм десең мынаке,
Башымды кес камынып,
Болбосо айткан сөзүмдүн
Жүйөөсү болсо угарсың,
Кара калмак бегине
Тийип алып тынарсың,

Арт жагыңды ойлонсоң,
Биздин элге чыгарсың».
Дегенде Жаңыл таң калды,
Айтып жаткан кебине,
Адамдан түк коркпогон
Жан алгычпы эмине:
«Өлүмдөн кайра тартпаган,
Өкүм сүйлөп какшаган,
Бөрү көздүү, тик сөздүү
Өтө тилин тактаган.
Сай-сөөгүмдү сыздатып,
Сагызганча шактаган.
Үйдөн чыкпас сасыкты,
Мыктыларын мактаган.
Жаактууга жаа бербес,
Ээктүүгө ээ бербес,
Өкүм өскөн экенсиң.
Өз билгенин дээ бербес,
Чагылгандай көздөнүп,
Чак эткендей сөздөнүп,
Ойнойт десе чындайсың,
Оюнкарар шумдайсың.
Кээде мени куйкалап,
Ченемдүү сөз үрбайсың.
Мүнөзүңдү байкасам,
Жашык эмес тыңдайсың,
Кыз оюнда бел байлап,
Безеленип ырдайсың.
Күндүз тойдон эт жейсиң,
Түндөсү мени беттейсиң,
А кудайчы өңдөнүп,
Эшигимден кетпейсиң,
Эми минтип сен мени,
Кептегейлеп беттейсиң.
Мыктыларым келди деп,
Жүрөк алды бештейсиң,
Бир туруп сага кубанам,
Бир туруп сага буйдалам,
Бул айтканың чын болсо,
Жыгылыштуу, жүйөөлүү,
Ичиңдеги сыр болсо,
Эгер жалган сен айтып,
Азыткыдай кеп айтып,
Алдап жүргөн куу болсоң,
Арт жагыңда чуу болсоң,
Сени койдум кудайга,
Колуңан келсе коргоп ал
Мени салбай убайга.
Деди дагы эр Жаңыл,

Сөзгө болду ыраазы.
Элчилерге өлүм жок
Деген ата мураасы.
Баракелди, эр жигит,
Кечтим сенин айбыңды,
Көрүнбө да билинбе,
Чыгарбагын дайныңды.
Түн боюнча барып жет,
Келген болсо Аккочкор
Менден ысык салам айт,
Журт бийлеген баарына,
Калтырбастан жана да айт.
Анча келип атайы,
Сүйлөшпөй кумар тарабайт.
Кечээ эрегиштен эр өлүп,
Үчүкө, Түлкү бек өлүп,
Атакозу, эр Чабак,
Үлбүрчөк, Бургуй деги өлүп,
Жаман атты мен болуп,
Илгери башым кем болуп,
Кордукту көрүп алардан
Козголгон нойгут эл болуп,
Эл намысын кетирбей,
Эр өлтүргөн мен болуп,
Сарбагыштан, саяктан,
Адигине, кыпчактан,
Ыгып келип нойгутту
Тоолуу жерге кыштаткам.
Ак калпактуу кыргыздын
Чабуулдашкан ушагын,
Кайдан үктү билбеймин,
Бутума салып, тузагын.
Калмактын ханы Эрдене
Калы кошун каптатып,
Нойгуттарды какшатып,
Башчыларын бастатып,
Уландарын кул кылып,
Келиндерин муң кылып,
Кыздарын болсо күң кылып,
Уугун жагып күл кылып,
Жылкысын жылас бүт алып,
Жин тийгендей күч алып,
Кана барып калганда,
Алдап, соолап мындан да
Тиemin деп тил берип,
Түшүп турам зынданга.
Малды бүтүн алгамын,
Кара атты кайра мингемин.

70 күндүк той бер деп,
Тоюмду өзүм билемин.
Токсон жорго, жүз жылкы,
Калыңымы бермекчи.,
Отуз күн оюн бүткөн соң,
Жыгач жүктөр келмекчи.
Жедигер менен нойгуттар
Кандай айтса көнмөкчү,
Текестен жорго келгенче,
Сыйымды төрө көрмөкчү.
Кызматым буга жакпаса,
Кыйналып Жаңыл өлмөкчү.
Үркөрдөй бир аз нойгутту,
Мөөсүлдүккө бөлмөкчү.
Калмактын сыры мына ушу
Андан көрө тез аттан,
Аккочкорго салам айт,
Шакекти бер колуна,
Менден ушу аманат,
Калмакты сүрүп, нойгутту
Сактоого кылсын далалат.
Калмак жайын айтайын,
Көөнүңө салып кайтайын,
Үчүкө, Түлкү ноенүн,
Үлбүрчөк, Бургуй шайтаның,
Отордогу жылкынын
Уясын келип бузганда,
Нокто, чыкта, желемди
Кылыч менен кыркканда
Намыс үчүн мен барып,
Мени менен эл барып,
Алтоону тең өлтүрүп,
Жерди терең ойдуруп,
Башташтырып баарысын
Таш корумдап койдуруп,
Минтип жаным тынганда,
Канкор болдум тууганга.
Бул кабарды эл угуп,
Уй түгүндөй көп калмак,
Учу, түбү бек калмак
Каптап келип капыстан,
Жылкымды тийип кокустан,
Кармап алып кара атты,
Калмак ээрин токуткан,
Аргам минтип кеткенде,
Эрдене бек калмакты,
Оюң менен той сой деп,
Айтсам мага алдатты.
Жетимиш күндүк той айтып,

Кечиктирсем силерден,
Келип калар бекен деп,
Аккочкордой билерман,
Тойду өзүм башкарам,
Күнү-түнү тамаша
Бул кабарды айтып бар,
Түндө келсин кааласа.
Өз жесирим болчу деп,
Калмактардан талаша.
Ажыратсын башымды
Калсын элге даңаза.
Мени менен бет болуп,
Аккочкор өзү табышсын, .
Кездешем деп, чабам деп,
Кереги жок намыстын.
Калмакты мындан сүрсүн де
Калк аралап жүрсүн де.
Мен калайын журтумда,
Аламын деп умтулба,
Ата-энеме эш болуп,
Душмандан элди сактайын,
Катылганга катылдым,
Кантип эрди настайын,
Сарбагыш, кыпчак элине
Калмакты сүрдүм деп кетсин
Кайгыга салбай башымды,
Кадырымды эстесин.
Калмакты бүт кетирип,
Кайта келип эл алсын,
Какшаал менен Тоюндай,
Кар жаабаган жер алсын.
Арка бериш бололу,
Жедигер, нойгут, сарбагыш
Айлыбыз бирге конолу.
Кара багыш, кыпчактар,
Ичпейби бирге жорону.
Ушул айткан саламым,
Аккочкорго үгүлсүн,
Актыгымды абыдан
Ойлонсун да туюнсун.
Жакшыга жакшы тушугар,
Ар кимдин мендей кызы бар,
Мен барайын утурлап,
Жолдон карап тосуп ал.
Олжо түшөр калмактан
Өрүшүңө кошуп ал! —
Деп жөнөттү элчини,
Караңгыда шаштырып,
Кош эми! — деп, кол кармап,

Шакекти бек тапшырып,
Туруп калды эр Жаңыл
Көздөн чолок жаш кылып.

4. ЖАҢЫЛ КОЛГО ТҮШТҮ

Чынасыл барып атына
Минип алып чапкылап,
Айтып барды элине,
Күлкүсү чыгып каткырат,
Жарпы ачылып түгөнгүр,
Жаңылды катуу жактырат.
Той бар экен деп айтса,
Шылдыңдашып шаштырат.
Этиң барбы кана деп,
Чынасылды калп кылат.
Эт менен күрүч аралаш
Куржунга салган тамагын
Алдына коюп акчылайт,
Жаңыл мырза кабарын,
Шакегин сууруп алдым деп,
Айтты дубай саламын.
Кээ бирөөлөр дуулдап,
Ишенгени дагы бар,
Кээ бирөөлөр ишенбей
Арам ойлор чагы бар.
Жалган десе, чын окшойт,
Чынасыл өзү тың окшойт.
Дуулдады, чуулады,
Калппы, чынбы сөзүң деп,
Канча жерден муунады.
Кол башчысы Аккочкор
Буйрукту берди турбады.
Колдун баарын аткарып,
Кошо жүрдү бул дагы,
Келе берсин көп кошун
Ой менен тоо-кырдагы.
Жаңыл мырза канетсин,
Жүрөгүнө түпөйүл,
Калмактын не болгонун
Калтырбайын бүтөйүн.
Кадимкидей тамаша,
Боло берди күнүгө.
Кызыкчылык кыз алган,
Болжолу кымбат дүнүйө.
Бир жагынан ат чабыш,
Бир жагынан эр сайыш,
Кутургандай көк бөрү,

Калмак, кыргыз тең чабыш.
Кечинде тарап тим жатып,
Боз уландар түн катып,
Атты суутуп агыткан
Жөө тамаша башталып,
Алты бакан селкинчек,
Кара коюн дүмпүлдөк
Жүрүп турган кезинде,
Кара атты Жаңыл үпчүңдөп,
Минип турган кезинде
Калмактарга кайрылбай,
Жаңыл менен ушташпай
Коргомок турмак нойгутту
Кокуйлатам деп ойлоп,
Калмактын атын тийүүгө,
Каны-беги көп ойлоп,
Жөө тамаша башталар,
Түнү келип ат тийди,
Бир эле түндө бат тийди.
Такалуудан тай койбой,
Тамам айдап сүргөн чак,
Эртеси калмак жөө калып,
Этегин кайра түргөн чак.
Жүгөн алып ат издеп,
Жүгүрүп жөө жүргөн чак.
Жаңыл кууп артынан,
Жөнөдү нойгут калкынан.
Кара долү мингени,
Изге түшүп артынан,
Кара жанга күч келип,
Калмактардын дартынан.
Кайдасың деп Аккочкор,
Карамалап баратат,
Кылчайып артын бечара
Жана карап баратат.
Ач кайкылуу белесте,
Тосуп турган Аккочкор,
Жорго менен жортогун
Кошун турган Аккочкор,
Ак-Сайдын суусун кечирип,
Өткөрүптүр жылкыны,
Күнү-түнү кандырып,
Укташыптыр уйкуну.
Жоо бөрүсү Масейил,
Жорторманы Кожогол,
Тору-кыпчак жаман аң,
Уруусу эле ошонун,
Кара багыш Калматай,
Бир тууганы кан Төлөк,

Журт бийлеген мыктысы,
Жоо качыраар ыктуусу,
Найзакерден канча бар,
Кылыч мизин бүлөгөн,
Кыйындардан кыйла бар,
Жата берсин жайланып,
Түпөгү жок найза алып,
Тандап тайдан союп жеп,
Жан казандар майланып,
Ал аңгыча эр Жаңыл
Жетип келди белеске,
Ичинде ойлоп келаткан
Балан-бакүн дебеске.
Арам өлгөн союлгур,
Кара долу карсылдайт,
Такымынан тер чапчып,
Таманы жерге тарсылдайт,
Ооздукту кемирип,
Азууга ирмеп алыптыр,
Тартса болбой өйдөдөн,
Чулгуп башты салыптыр,
Эңкейиште ээ бербей,
Тизеге башты жаныптыр.
Кан аралаш ак көбүк,
Ууртунан агыптыр.
Аккочкорду көргөндө
Жаңыл мырза токтогон,
Атса небак атмакчы,
Түшүп атын коштогон.
Кулдугум бар баатыр деп,
Буркураган боздогон.
Кункор болуп — буларга,
Кошомат кылган окшогон.
Сүйлөшөм деп оозмо-ооз,
Душмандыкты ойлобой,
Арам пикир санабай,
Кор кыларын болжобой,
Аста-секин бастырды,
Журткерчилик ойлосоң,
Сүйлөшөйүн сага дейт,
Уккандырсың жок бекен,
Арачыңан кана дейт,
Эми мени жеңилтпе,
Дос-душманга таба дейт.
Балким сенден башкалар
Көңүлдөрү ала дейт,
Мына баатыр, өзүң бил,
Артыңан келип жолуктум,
Эрегиштен эр өлүп,

Канкор атка конупмун.
Кылча моюн бир тутам,
Кечирип кой анымды,
Жаш өмүрүм өткөнчө,
Кейитпегин жанымды.
Деп, ушинтип, эр Жаңыл
Жаны калбай жалынды.
Адамгерчилик сөз үчүн,
Аккочкорго зарылды.
Калыс болор деп ойлоп,
Кайран Жаңыл кабылды.
Эске алалы Аккочкор
Нойгут деген айылды,
Кыз да болсом байкагын,
Эл бийлеген жайымды.
Кошунуңду ээрчитип,
Айылыма барып бер,
Калмактарды үркүтүп,
Кайра жолго салып бер,
Элдин арзын угуп бер,
Душманымды кууп бер! —
Десе дагы көнбөдү,
Чукул коштоп жөнөдү.
Ак ала жылкы толтура
Ак-Сайдын кең өрөөнү.
Аксарбашыл айтышып,
Жаткан экен бөлөгү.
Алдатып ийип эр Жаңыл,
Өзүн кунга төлөдү.
Келсе кыргыз чоңдору,
Кекетиптир болжолу,
Канкор канчык сенби деп,
Колго түшүп келди деп,
Суук сөздү айтышып,
Акмактары келжиреп,
Ортого алып ызалап,
Жеңил баалап белгилеп,
Антпесе да Жаңылды
Атпай кыргыз эл билет.
Жеткени жерден тепкилеп,
Кара бет дарты өттү деп,
Канын төгүп далайдын
Бул бетпагым көптү деп,
Чачын кыркып кайчылап,
Каршы-терши камчылап,
Какый дебейт эр Жаңыл,
Көздөн жашы тамчылап,
Көбүрөөк жеп таякты,
Жатып калды алсырап.

Кабыргасын кыйратып,
Кан жөткүрүп ыйлатып,
Какый дебейт, жалынбайт.
Кайраттуу мындай табылбайт,
Акмакчылык иш кылган
Аккочкордой каныңды айт.
Өлсөм өлүп калдым деп,
Өткүр Жаңыл багынбайт.
Байбөрүнүн Чынасыл,
Чыркырайт да зырылдайт,
Чечен тууган күл эле,
Менменсинген жигиттин
Далайынын тыңы эле.
Баары журтка белгилүү,
Байбөрүнүн баласы,
Башынан бери Жаңылга
Болуп жүргөн арачы.
Кантесиңер токто деп,
Мунуңар абдан итчилик,
Кыйнап муну урганың,
Ичи күйгөн зитчилик.
Жаңыл мырза силерге
Болгон кандай күнөкөр,
Эрегиштен эр өлгөн,
Эптеп-септеп күн өтөр.
Өзү барып катылса,
Ажалга башы чатылса,
Ажалы жетсе өлбөйбү.
Арбак урган бузуктар
Акыретти көрбөйбү.
Кыйынсынган дөөлөрдүн
Кысасын Жаңыл бербейби,
Кыяматты көрбөйбү,
Кыйдамы келсе сойбойбу,
Көзүн чукуп ойбойбу,
Көргө кийире койбойбу,
Каның-бегиң чогулуп,
Жалгыз кызга оолугуп,
Жабалактап камчы уруп,
Жакшы, жаман жалпы уруп,
Сайып жыгып алгансып,
Байлап алып келгенсип,
Же атып алган мергенсип,
Жүрөсүңөр эрдемсип.
Өзү келген Жаңылды
Уялбастан урганың,
Итчилик бул кылганың,
Тийбегиле койгула,
А көрөкчө сыйлагын.

Аты Жаңыл Мырзаны.
Алып келген мен элем,
Качан барып үстүнө,
Байлап келген эл элең.
Тапканын көр оңойдон,
Тарсылдатып урушат,
Татынакай саамайын
Тартып бирден жулушат.
Ушундай да болобу,
Тургула, кийин тургула,
Кудайды карап ургула,
Өзү келип артынан,
Айыпка башын байлатты.
Сөз сүйлөшөм деп келип,
Көрүнөө байкуш алдатты.
Эми келип бул ишти
Кылганыңар итчилик,
Кепке-сөзгө келбестен,
Урганыңар итчилик.
Деп Чынасыл эр неме,
Түшө калат үстүнө.
Тилин албай ойрондор
Чынасылга баш бербей,
Жаңылга түзүк ат бербей,
Кер байталды мингизип,
Кементайды кийгизип,
Жылкы менен кошо айдап,
Чоголдугун билгизип,
Аккочкордой арамы,
Айдап алып жөнөдү,
Айдай сулуу Жаңылды
Байлап алып жөнөдү.
Жаныл колго түштү деп,
Жандан күдөр үздү деп,
Жан жабыла сүйүнчү,
Жарыялап баарына
Жай-жайына жатышкан.
Жатып ичер чалына,
Алып өттү Чүйүнө
Ак ала сакал бийине,
Түшүрдү Жаңыл Мырзаны
Калматайдын үйүнө.

5. ЖАҢЫЛДЫ КЫЙЫКТАП ЖОЛБОРСКО ЖУМШАДЫ

Ошо кезде Калматай
Чоң-Коңгурду жердеген,
Жергеси калың бир уруу

Кара багыш эл деген.
Сарбагышка, саякка,
Кыпчак, кызыл аякка,
Кыдырша менен муңгушка
Кутчу, сару, мундузга,
Кадыры артык бий экен,
Канча түрлүү кыргызга.
Калмактын атын бөлүшүп,
Аралап жүрүп көрүшүп,
Жаңылды кунга беришип,
Өлгөндөрдүн тууганы
Кунга муну албады.
Не кылабыз мындайды,
Жаачы деген жанда жок,
Кокус жаздым кылбайбы, —
Деп, сарбагыш, саяк албады,
Жашабасын Жаңыл деп,
Ого бетер каргады.
Бир көзүн чукуп соолтуп,
Бетине сал деп, тамганы.
Үлбүрчөк⁷, Бургуй экөө тең,
Адигине балдары.
Не кылабыз муну деп,
Жанына жакын барбады.
Кайран Жаңыл Мырзаны
Аларына эр чыкпай,
Алтай жайы, алтай кыш,
Же Жаңылдан кеп чыкпай,
Же болбосо калыстан
Кимиси алат деп чыкпай,
Күндүз үйдө олтурат,
Кайгыны ичке толтурат,
Түнүндө кишен бутунда,
Качууга кайдан жол турат.
Жайы-кышы туткунда,
Элдин баары жек көрөт.
Сынамакка кай бирөө
Тиесиңби деп көрөт.
Тилин тартпай эр неме,
Тике сүйлөп берди эле,
Айласын таппай көпчүлүк,
Кеп-кеңешке келди эле.
Кайран Жаңыл Мырзаны
Өлтүрүүдө нээти
Мунарлатып чөп жыйып,
Өрттөйлү дейт кээси.
Бирери айтат өлтүрбөй,

---

⁷ Өлбүрчөк.

Жүрөлү дейт күң кылып.
Өмүрү өтүп бүткөнчө,
Уккандарга дүң кылып,
Бирери айтат Жаңылдын
Кара башын ширгелеп,
Какшаталы сөөгүн,
Каршы-терши ийнелеп.
Канча таяк жесе да,
Какый дебейт, жалынбайт.
Каяша айтып ан сайын,
Же бир бизге багынбайт.
Же Жаңылдын көктүгү,
Же болбосо бектиги,
Жыл маалына Жаңылдын
Жылуу сөзүн укпасак,
Бу көрөкчө кылычтап,
Өлтүрүп боорун туздасак,
Же болбосо береги, —
Чулудагы камышта,
Жолборс, каман жүрөт дейт.
Адам даабайт барышка.
Чыга калып малды жейт,
Жалгыз жарым жанды жейт,
Жол боюнан көч аңдып,
Кулун менен тайды жейт,
Мына ошого Жанылды
Жиберели баргын деп.
Жолборс менен кармашып,
Күчүңдү сынап алгын деп.
Же жолборско жардырсын,
Же каманга чалдырсын.
Багып жүрүп канкорду,
Не кылабыз анткорду.
Камыш ичин аралап,
Күнү-түнү күркүрөп,
Үнүн уккан жылкылар,
Качып чыгат дүркүрөп,
Кара чаар жолборско
Кармап кел деп жиберип,
Кара бет Жаныл долуну
Баатырлыгын билелик.
Же камандан өлбөсө
Багалы анан түбөлүк.
Дешип баары Жанылды
Мына ошого жиберип,
Жардыралы канчыкты,
Кетирели тамтыкты,
Тирүү мында койгудай,
Жаны бизден артыкпы.

Деп кеңеши токтолуп,
Балан деген жок болуп,
Алып барды Жаңылды.
Алты, жети топ болуп,
Элге Жаңыл кеп айтат,
Делебеси козголуп:
Жолборсуңар кармалуу.
Канжар сууруп келгиле,
Кардын жара бергиле.
Же болбосо ат менен,
Качырып найза сайгыла,
Же болбосо жетелеп,
Канга тартуу баргыла,
Кармап келдик тирүү деп,
Улапасын алгыла.
Же болбосо кечкиле,
Үчүкө, Түлкү кунунан.
Кыйнабаңар жанымды,
Баарыңарга сыйынам.
Же болбосо кыйнабай,
Кара жерге көмгүлө,
Колү-бутум кескилеп,
Кокуйлатып көргүлө.
Ата-атанын уулуна
Куру койбой бөлгүлө,
Алты саным жиликтеп,
Мүчө кылып бөлгүлө,
Ал аз келсе теримди,
Талпак кылып кергиле.
Дегенден соң көпчүлүк,
Эрдигине ыраазы,
Баракелде Жаңыл деп,
Алкыш айтты бир азы.
Андан барып чогулуп,
Акыл-кеңеш чыгарып,
Жаңылды алуу жөнүндө,
Кимибизге ылайык,
Дешип баары көпчүлүк,
Биз Жаңылды сынадык.
Мындан ары Жаңылга
Жаман айтпай туралык,
Эби келсе бирөөгө
Чапма нике кыялык,
Кор кылбайлы алалы,
Журттун баарын жыялы,
Деп талашты билгени,
Анча-мынча уялып,
Кайран Жаңыл ошондо,
Карап турат буралып...

6. ЖАҢЫЛДЫН КАЛМАТАЙДАН КАЧЫШЫ

Элдин баары кеңешип,
Аккочкорго эп көрбөй,
Аласыңбы деп көрбөй
Масейилге* барышпай,
Барып кабар салышпай,
Төлөк алуу жөнүндө
Калк ылайык көрүштү.
Төлөк менен Калматай
Жатындаш эле бир тууган,
Ыраа көрбөй Төлөккө
Калматай бийиң кеп айтат:
— Мен улуумун деп айтат.
Тонду кийсе эң мурун,
Жакадан киет деп айтат.
Төлөк болсо инимдир,
Канат-бутак мүрүмдүр,
Мууну сайын бир катын,
Жүүнү сайын бир катын,
Качан болсо албайбы,
Канкор эмес, тим катын.
Мен алайын эп болсо,
Адам укчу кеп болсо,
Деп Калматай айтты эле,
Напси минтип тартты эле,
Той жейбиз деп турган эл,
Торко тондуу жеңелер,
Белдемчилүү энелер,
Калматайдын теңтушу,
Кары-куру немелер
Жаңылга кийим кийгизип,
Жабалактап кенен эл,
Карыганда Калматай
Колу-бутун жылытып,
Токол болду Жаңыл деп,
Төлөктүн көөнүн суутуп,
Жаңы кийим кийинтип,
Колуна кебез ийиртип,
Алып берди бийине,
Абышканы сүйүнтүп,
Чапма нике кыярда
Жаңыл эки иш сураган,
Жалпы-жайык угуңар,
Айтпай кантип тура алам:
Эгер мени, бий, алсаң,
Ордунда болсун убадаң.
Чыны сага тийбеймин,
Дегеле сени сүйбөймүн.

Тий деп мени кыйнасаң,
Өлүү-тирүү бир деймин.
Колго бычак алармын,
Жарынып жатып калармын.
Болбосо мага антың бер,
Калматай эмес, жалпың бер,
Кара багыш калкың бер!
Биринчисин айтайын,
Эркекче өскөн курган жан,
Жыл маалына таяк жеп,
Жүрөгүм калды ургандан,
Буту-колду ушалап,
Казан-аяк карма деп,
Жумшабасын Калматай.
Эшикке чыksam кайда деп,
Эртели-кеч жок издеп,
Какшабасын Калматай.
Таяк тийип арылбай,
Калган окшойт жүрөгүм,
Бу сөзүмдү эп көрсө,
Айтканына көнөмүн.
Экинчи менин сурарым,
Бийден жооп угарым,
Эстен чыккан жумушту
Эстетпесин ылайым.
Бул экөөнө куп десе,
Кулдугум бар эмеспи,
Акыры буга көнбөсө
Кылжырым бар эмеспи,
Кыяматка барганча
Шумдугум бар эмеспи,
Буга макул дебесе,
Өлтүргүлө тийбеймин,
Деп ошентип турганда,
Антың берди Калматай,
Өлүп кетчү убада,
Шертин берди Калматай:
— Сакалымдын агында,
Сапар кетер чагымда,
Сыйыңды көрүп турармын.
Жаныл сенин жаныңда,
Наркы-берки ишиңди
Которуп койсом кудай бар,
Ачууланып мен урсам,
Атаңдын көрү деп урсам,
Өрттө кетсин сакалым,
Өйдө турбай жатамын,
Балан-бакүң дебеймин,
Андан башка не дейин.

Деди дагы Жаңылды,
Алды дешет Калматай.
Ошо кезде жетимишке,
Барды дешет Калматай.
Чапма нике кыйды дейт,
Чалдын баарын жыйды дейт,
Жолборс кармап эр Жаныл,
Оорчун элге жакты дейт,
Кайран Жаңыл ошентип,
Калматай менен жатты дейт.
Кара долу күлүктү
Калматай алган олжого,
Жаңыл менен кара атты
Жакшы баккан болжобо,
Тап этинде байлаткан,
Жаңыл көрүп жүрсүн деп,
Көөнү ачылып дайыма,
Эл көчкөндө минсин деп,
Нээтим ага агарып,
Бул кызматым билсин деп,
Кыраакылык кылган чал,
Кыз алып көөп турган чал.
Акырында Жаңылдан
Ажырайт ко курган чал.
Кызыктан кызык дагы бар,
Ким көрүптүр мындайды,
Кара багыш кыпчактар,
Анжыян барып жердеген,
Күндө жыйын, күндө той,
Ат өксүтпөйт кермеден.
Калматайдын эшиги
Кара таандай эл деген,
Жаңыл эрди алганы
Үч жарым жыл толгон чак,
Эшигинен эл кетпей,
Күндө жыйын болгон чак,
Эки жылдын ичинде,
Эркек бала тууган чак.
Калматайга дем болуп,
Кадиксиз көөнү тынган чак.
Олут басты дегенсип,
Уруучу болду Калматай,
Колго түшкөн күңсүң деп,
Күйбөгөн жерин күл кылып,
Суук сөздү зил кылып,
Туруучу болду Калматай.
Нары-бери жумшаса,
Тилин албайт эр Жаныл.
Канча суук сөз айтса,

Теңине албайт эр Жаңыл.
Кабыргасын кыйратат,
Кан жөткүртүп ыйлатат.
Калматай кээде тепкилейт,
Же болбосо кетчи дейт.
Колго түшкөн кызалак,
Дейт да болбой эзгилейт.
Мына ушинтип үч жылы
Калматайдын эркинде,
Кайран Жаңыл кор болуп,
Кете албады төркүнгө.
Бир күнү бүтүн жыйналып,
Кара багыш көчкөн дейт.
Эртең менен жабыла
Эшик боосун чечкен дейт.
Кара кулжа тар жайлап,
Салтанатын түзгөн дейт.
Жабдык салып жаркырап,
Жүктөп алып жүктөрүн,
Кызыл-тазыл салтанат,
Төө жетелеп кыз-келин,
Калы килем, ат жабдык,
Катын-эркек, жыш келин,
Укуругун сүйрөтүп,
Ылоолорун үйрөтүп,
Жылкычылар жылкы айдап,
Көч аралап дүрбөтүп.
Бото курлуу боз улан,
Дүңгө курлуу байлары
Жөнөдү чубап калың мал,
Мөңкүп кулан, тайлары.
Каскак алган колуна,
Баатырлары дагы бар,
Каза элечек оронгон,
Катындары таанымал.
Жабдык салып ат минген,
Жаштары бар, кары бар.
Жатса-турса кумарлуу,
Оюнга шоок баары бар.
Жүз жанбаган эли бар,
Адис мерген деги бар.
Булардын баары биригип,
Кеңеш кылган чеги бар.
Жаңылга жаа тарттырып,
Көрсөк деген деми бар.
Көрө элек көп көргөндөн,
Уга элек көп уккандан,
Жеңеке, өнөр көрсөт деп,
Жигиттин баары суктанган.

Алды-кийини чогулуп,
Аял-эркек тоорулуп,
Өнөрүңдү жашырба,
Дешип баары оолугуп.
Анда Жаңыл муну айтат,
Ачык көөнүн муңайтат:
— Ойдон чыккан иш эле,
Салбагыла эсима,
Тийиши жок сөз айтып,
Тийбегиле безиме.
Жаңыл атым жоголуп,
Катын атка конгон чак.
Кара бет канкор аралаш,
Капыр атка конгон чак.
Бала байлап колумду,
Байкуш Жаңыл болгон чак
Түшүнгүлө, кайнилер,
Бу сөзүмдү ойлоп бак,
Ургаачы экен насилим,
Ошол ишти койгон чак.
Десе дагы тил албай,
Шайтан ичке толгон чак.
Чапкылашып жарышып,
Калматайга барышып,
Бардыгы арызданышып,
Жаңыл жеңем тил албайт,
Көрөлү десек өнөрүн,
Бул эмине кылганы,
Билбейбиз кантип көнөрүн.
Бу күнкү кеч кызык көч,
Кара багыш калын журт,
Касканактап эл келип,
Какшап турат барып журт.
Кана эмесе, бий аке,
Тил алдырып бериңиз,
Тизилип карап туралы
Сиздин өтөт кебиңиз.
Жеңем макул дебесе,
Сынып калар шагыбыз,
Чоң уятка каларбыз,
Ыза болуп баарыбыз,
Дегенден соң макул деп,
Баштап алып Калматай,
Дуулдаган сөздөрдү
Жактап алып Калматай,
Жаа аттырып берем деп,
Минчү атын белеңдеп,
Чындап мени сыйласа,
Тилимди алар жеңең деп,

Конуш чалчу Калматай,
Кайра тосуп көч алдын
Калың атчан эл менен
Токтотушту бет алдын.
Жөнөбөсүн бир да көч,
Түшүр жүктү деп айтты,
Ургаачы, эркек баарына
Уксун деди бек айтты.
Эр Жаңылдын өнөрүн
Көрсөттүрүп беремин.
Кубангыла көргүлө,
Жааны тарткан чеберин.
Деп күрсүлдөйт Калматай,
Билбейм Жаңыл не дерин,
Бар Жаңылды утурла,
Көч артында калган бейм.
Баспай төөсү тартынып,
Акырындап алган бейм.
Көпкөндөргө кошулуп,
Калматай бий жардам бейм.
Көчтүн алдын токтотуп,
Баш-аягын жыйнаган,
Аңгыча Жаңыл келиптир,
Төө жетелеп буйладан.
Калматай айтты, ой Жаңыл,
Бери жакын келчи дейт.
Үч жылдан бери үйдөсүң,
Эми басып келчи дейт.
Кармалып келдин башында
Кайгың ичке жык толуп,
Кара кызмат чыгарбай,
Калгандырсың бук болуп,
Кайнилериң каалаптыр,
Жаа тартканын көрсөк деп,
Көрбөгөнгө мындай деп,
Мактап айтып жүрсөк деп,
Тамаша кылып көрсөткүн,
Кыз экенде ойнунду,
Же болбосо ант кылып,
Жаа атканды койдунбу?
Койдум десең кор болуп,
Маңдай териң шор болуп,
Жакшы, жаман сөз укпа,
Маакул дегин ойлонуп.
Деп Калматай сөз айтты,
Анча-мынча тийишип,
Анда Жаңыл чындыкты
Айтты бийге билгизип:
«Мени аларда Калматай,

Сурадым эле эки ишти
Анда маакул дедиң го
Не айтасың бул ишти?
Ант кылдың эле ошондо,
Өрттөнсүн деп сакалым,
Ага опа кылбадың,
Ошонуна капамын.
А дегенде мен айттым,
Жайдак атка мингенди,
Кол-бутумду карма деп,
Кокуйлатпай жүргөндү,
Убадаңды мен алып,
Күлүң менен чыккамын.
Отун алып, от жагып,
Отуң менен киргемин.
Окус бир күн айтат деп,
Ушунуңду билгемин.
Бала тууп тул болдум,
Басып үйгө кирбедим,
Баркымды абдан кетирип,
Кайра кийип алышсын.
Дегенинде Калматай
Карматып келди кара атты,
Көчкөн элге эр Жаныл,
Көрсөтмөк болду санатты.
Ошо күндөн ушу күн,
Кыла жүргөн адатты.
Ошондогу турган эл,
Көз көрүнө каракчы,
Адам атын өлтүрчү,
Бөрү тилдүү жаракты,
Колуна берип Жаңылдын,
Элдин баарын каратты.
Жаанын огу бир таңык,
Жаңылдын көөнү алагды.
Ичинде Жаңыл сүйүнүп,
Чачты кайра түйүнүп,
Туулга башта, чарайна,
Чопкутту баса кийинип,
Үзөңгү теппей аттанып,
Калматай бий аткарып,
Жакшылап тарт жааны ден,
Уят кылба мени деп,
Жазып калсаң кокустан,
Шашпа Жаңыл сени деп,
Катып калган Калматай
Каары келет эмеспи,
Кайран Жаңыл Мырзага
Жаалы келет эмеспи,

Карап турду бардыгы,
Жаңыл атка минишин,
Жабалактап тургандар
Жактырышат бул ишин.
Кырып ийчү немедей,
Баатыр Жаңыл кенебей,
Кишисиңби, жанбы деп,
Турган элди элебей,
Нары-бери желдирип,
Таскактатып көндүрүп,
Кара долу күлүктүн
Жалын тарап бөлдүрүп,
Катын-эркек аралаш
Маңдай-тескей турдуруп,
Көчө кылып тизилтип,
Көптүн көөнүн тындырып,

Катар-катар түрдүрүп,
Караган элди муң кылып,
Айран-азыр калтырып,
Ала барман салдырып,
Аттын желин чыгарып,
Ачуу терин кургатып,
Анда-мында бир жигит
Калпакчанды ылгатып,
Мен келгенде сен ыргыт,
Мамынаке деп ыргыт,
Көктү карай көкөлөт,
Акырын эмес бек ыргыт.
Ошондо атам калпакты,
Жаанын огун карап түр,
Эл башына чапканча,
Канча атканым санап түр.
Эл аягы тай чабым,
Барып кайра тартамын.
Андан ылдый ат чабым,
Дагы карап байкагын.
Келатканда кокустан,
Башыңарды катпагын,
Көзүңөрдү ирмебе,
Анан мени мактагын.
Түшүнгүлө кебиме,
Тургула жолдун жээгине.
Тескери кокус ыргытып,
Ажалга кетпе дегеле.
Какайып карап тургула,
Кол көтөрүп сунгула,
Алдыңарга келгенде,
Аттын оозун бургула,
Мына калпак, мына деп,
Ыргыткыла асманга
Унутуп калган иш эле,
Койбодуңар жатканга,
Эми, журтум, болуптур,
Дейт да Жаңыл камынды,
Элди кылдап тургузуп,
Саадагын * белге чалынды.
Келбети эркек борумдуу
Кетти чаап төмөнгө,
Бала-чака, эр-катын,
Байлалуудай көгөнгө,
Карап түрдү катарлап,
Алты сан кыргыз жердеген
Алай калды, жер калды,
Адыр-адыр катмарлуу,
Ач кайкылуу бел калды.

Катынынан айрылып,
Калматайдай бий калды.
Карай-карай көз калды,
Катындар калды, кыз калды.
Оюнда жок Жаңылды
Оолуккан элдер бүзганбы,
Караган канча жан калды,
Карарган калың мал калды,
Кадырын билбес кызталак
Калматайдай чал калды,
Жаңылдын эркек баласы
Эки жашар ал калды.
Энем кайда кетти деп,
Эл кыйкырып чууласа
Эси жок айран-таң калды.
Эчкирип ыйлап ал калды,
Болжолсуз ыраак көрүнүп,
Элден, журттан бөлүнүп,
Баласын эстеп эр Жаңыл,
Көздүн жашы төгүлүп,
Анда-санда бир ыйлайт,
Бүткөн бой терге чөмүлүп.
Капалуу көңүл ачылбай,
Кайгырат да басылбай,
Же болбосо Калматай,
Тим эле жүрбөй асылбай,
Жаңылга мүшкүл иш болуп,
Кайгысы ичке жык толуп,
Качкан ушул экен да,
Акырын ыйлап, бек солуп,
Адам жүрбөс тоо менен,
Адыр-адыр коо менен,
Кечмеликтүү кыр менен,
Кетти качып чыр менен.
Арпанын чети Миң-Бугу,
Анда келип бел ашты,
Ат изине чөп салып,
Артынан канча эл ашты.
Ай карабет түшөрсүң,
Атаңдын көрү деп ашты.
Көлөкөлүү арчада
Атын суутуп жатканда,
Кайрак Жаңыл сарсанаа,
Таң агарып атканда
Кылчайып артын караса,
Кыз оюндай тамаша.
Кыйгактуу найза көтөргөн
Кыркы келет жанаша,
Бу келгендин башчысы

Жүйрүк тууган Ак Атан,
Эрдигинде дабаа жок,
Бөрүлөрдүн ичинде
Жекеге чыккан бул эле.
Айкырат да, кыйкырат,
Жаныл кайда барасың,
Канеткенде кутулуп,
Кайсы жолго саласың.
Тилимди ал, тура тур,
Аттын башын бура тур,
Артыңан кууп келатам,
Айтканымды уга тур.
Айтканымды укпасаң,
Атаңдын көрү, куу катын,
Көргүлүктү көрөсүң,
Азыр менден өлөсүң!
Чыркыратпа балаңды,
Менден көрбө залалды,
Билдим сенин чамаңды,
Көңүлүң мынча арамбы,
Бузба бекер санааңды!
Ээн жерден эл таппай,
Тиериңе эр таппай,
Арпаны көрүп айланып,
Же жериңе кете албай,
Какшаалыңа жете албай,
Кара башың каңгырап,
Калыптырсың талаада.
Кайра тарткын, бети жок,
Каңгырап жүрбө арада!
Деп чакырып Ак Атан
Кардыгып калган көрүнөт,
Минген аты Жаңылдын
Бардыгын калган көрүнөт.
Кара ат башын чайкаса,
Чөптөн бир аз кайсаса,
Кутулар эмес, эр Жаңыл
Ат маанисин байкаса.
Жолукса зыян келчүдөй,
Ак Атан өлүп калбаса,
Колго найза алганда,
Аттын оозун жайганда,
Жаа атыптыр эр Жаныл
Жакын келе калганда.
Жалп этти да жыгылды,
Жаа⁸ кыйыптыр чылбырды.
Жанындагы эл көрдү,

---

⁸ Жай — ката басылган.

Буту-колу тыбырап,
Баатырсынган Ак Атан
Ак карлуу белде жыгылды.
Бир-бирине боо түшүп,
Өкүрүкчү жигиттер,
Үстү-үстүнө жыйылды,
Кан буугандай токтолуп,
Кайра кууган жок болуп,
Ал күнү жатты эр Жаңыл,
Эртеси эки, үч топ болуп,
Дагы куугун келатат,
Кармачудай окшонуп.
Аны көрүп кайрылып,
Токтолбоду айбыгып,
Ак Атаңдын найзасын,
Көтөрүп алып кан кылып,
Көргөндөргө шаң кылып,
Калматайды барбы деп,
Серепчилеп караган,
Кекенишкен жоо окшойт,
Келатышат аламан.
Кетте сайдын боюнда,
Кең Арпанын талаадан
Тору кыпчак Кожогул,
Туу көтөргөн ошо кул,
Тулку бою соот кул,
Туулгалуу кооз кул,
Жаңылды жарып келем деп,
Жарактарын белендеп,
Жазоо айрып элеңдеп,
Сүрө түшүп кубалап,
Алганы жүрөт будалап.
Качты Жаңыл тура албай,
Кожогулга чыдабай,
Арпадан ашып эңкейип,
Шашып калган эмеспи,
Талаа менен закымдап,
Качып калган эмеспи.
Калат десе калбады,
Же Жаңылды албады,
Жекеге деп беттешип,
Атууга таппай айланы.
Жекеге деп кыйкырса
Илгеркинин анты бар,
Качкан адам алдырат,
Баатырлардын шарты бар.
Жекесине чыкпаса,
Жалпы аламан салты бар.
Азды көбү талкалайт,

Багынып башты Калматай,
Антип намыс кеткенче,
Чыгамын деп жекеге,
Карагай найза көтөрүп,
Сайсам деди чекеге.
Качканы менен жети күн,
Кармашып калды эки күн.
Жыгылышпай сайышты,
Бел буралып кайышты,
Билегинен күч кетип,
Найза колдон тайышты.
Акырында Кожогул
Сай боюна жыгылды,
Жекеден сайган эр Жаңыл,
Аттан түшүп Кожогул,
Андан бетер кыйкырат,
Ат которуп Жаңылдан,
Жасоолорун тукурат.
Атаңдын көрү, Жаңыл деп,
Атышар болсоң камын деп,
Же болбосо багын деп,
Эрдин баарын өлтүргөн
Кара бет эле, кара бет!
Кайрылып токтоп балаңды
Калматайдан ала кет!
Болбосо бетиң тилемин,
Сенин жайың билемин.
Барар болсоң калмакка,
Сени койдум арбакка!
Тим эле койсоң не болот,
Өлүмдү минтип баштабай,
Эч болбосо балаңды,
Алып кеткин таштабай.
Баштагың аз келгенсип,
Дагы өлтүрүп коюпсуң,
Ак Атан келсе артыңан,
Аны өлтүрүп коюпсуң.
Эми менден кутулуп,
Барасың кайда бетбагым,
Кутулар жериң канаке,
Кандуу болду арт жагың.
Деп бакырып Кожогул,
Ачууланып аттанды,
Кармап алам ой менен
Катууланып аттанды.
Милтесине от коюп,
Оттук шилтеп жатканда,
Жаңыл Мырза шап этип,
Жаасы менен атканда

Кожогулу жыгылды
Маңдай жагы баткалда.
Удаа-муда жаа атып,
Шак этти да кадалды,
Дөөкүрсүгөн баатыры
Кожогулду дагы алды.
Жанындагы жасоосу
Үстү-үстүнө үймөлөк,
Атаны кокуй өкүрүк,
Арманы катуу дүйнө деп,
Тандалып⁹ келген куугунчу,
Такыр тамам жылган жок,
Кожогулдун өлүгүн
Көөмп ташты жыйган жок.
Алып кеткен Алайга
Угулуп калды далайга.
Андан кийин эр Жаңыл,
Ак-Сайдын белин ашарда
Эми куугун болбойт деп,
Салгар жолду басарда,
Арт жагынан чуу чыгат,
Ат таноосу буу чыгат,
Жоо бөрүсү Масейил,
Көтөргөн кызыл туу чыгат.
Жаңыл болсоң кайра тарт,
Качар болсоң айла тап.
Качпас болсоң тура тур,
Карабет, сөзүм уга тур!
Кыйланын барын өлтүрүп,
Кыйынсынган канчыгым,
Кол-бутуңду кыймалап,
Кетирейин тамтыгың.
Алай кайда, жер кайда,
Ак Атан кайда, эл кайда,
Баарысынан кечтиңби,
Бала кайда, эр кайда,
Кожогул кайда, мен кайда,
Барасың канчык сен кайда?
Карамалап жүрүпсүң,
Кең Арпада тоорулуп,
Улам келген куугунга
Убагы менен жолугуп,
Тилимди алгын, качпагын
Кылба бекер долулук,
Жатып калчу ким экен,
Канчык сенден корунуп,
Сүрө түшүп мен келдим,

---

⁹ Таңдалып.

Ач кайкыда жолугуп,
Канчык сенин белиңди
Балталайын омуруп,
Найзалап бооруң тешейин,
Кара жандан кечейин,
Же болбосо бычактап,
Иче-кардың эшейин,
Же карабет канчыгым,
Кармап башың кесейин,
Тебелетип ат менен
Тепсейин да эзейин!
Деп Масейил келгенде,
Белге чыга бергенде,
Суук сөзгө уукса
Чыдап бир аз турарбы,
Алтымыш сыйра жалынса,
Масейил аны угарбы,
Жаман сөздү кой десе,
Жанга батчу иш кылат,
Сөгүп-сагып, суук сөз
Сөөгүнө жык кылат.
Масейил белге токтоду,
Очогорун октоду.
Жанылды карай бир атты,
Жайладым го деп атты.
Аттын жалы кырылды,
Тизелей түшүп, жыгылды,
Долу кара жаныбар,
Болду азыраак жарадар.
Жөөлөп калган Жаңылды
Кармаганы келатат,
Кайрып-койруп колдорун
Байлаганы келатат,
Эки колу бош туруп,
Жаныл кантип байлатат,
Алдындагы кайкыда
Жаасы менен жайлатат.
Тартып ийсе так этти,
Маңдайына шак этти,
Жыгылып аттан кулады,
Мүргүсө кайта турабы.
Ошо бойдон Масейил
О дүйнө кеткен сыягы.
Масейил антип белде өлдү,
Арпа деген жерде өлдү,
Кожогүлү сайда өлдү,
Ак Атан баатыр кайда өлдү,
Аягы кептеш жайда өлдү.
Жаасы кандуу Жаңылдан,

«Жакшы» да өлдү, бий да өлдү.
Кыйыгына тийгенде
Кыйла баатыр кайра өлдү.
Ошолор өлгөн жерлерде
Атагы калды эмгиче,
Масейилдин бели деп,
Кожогүлдүн сайы деп,
Ак Атаңдын кыры деп,
Ажалы жеткен себеби
Жаңыл салган чыры деп.
Узун кулак кары айтат,
Уккандардын баары айтат,
Көп жашаган кары айтат,
Көргөндөрдүн баары айтат,
Масейилди өлтүрүп,
Атын коштоп олжолоп,
Кайра тартып жол карап,
Дагы жасоо кол карап,
Калматай келсе экен деп,
Кайта-кайта он карап.
Бир туруп кагуу муңданып,
Бир туруп кайра чыңданып,
Кара боюн тыңданып.
Кандагайын шымданып,
Кудай айдап жеткирсе,
Куу сакалды жалмасам,
Жолуктурса кудурет,
Жолго жарып салбасам.
Андан кийин нойгутка
Анан өзүм барбасам,
Жаңыл атым курусун,
Деп ичинде ант кылып,
Куугундарды бант кылып,
Эси-дарты Жаңылдын
Калматайды көрүүдө,
Ал куугунда келбесе,
Кайта нары барууда.
Карган чалды үйүнөн
Кармап ичин жарууда.
Андан-мындан жол чалып,
Алты-жети күн жүрүп,
Азык-түлүк дагы жок,
Күнү менен түн жүрүп,
Кете бербей тоорулуп,
Тоодон кийик атып жеп,
Суусунуна суу ичип,
Кемирчегин татып жеп,
Беш-алты күн эрикпей,
Жалгыз жүрүп зерикпей,

Серепчилеп караса
Чаң асманга бурулдайт,
Келе жаткан калың эл
Чуулдайт да чурулдайт.
Жакындаса тааныды,
Катып калган Калматай
Өңөрүптүр баласын,
Өлчөгөн окшойт чамасын,
Өлүүчүдөй аркырайт,
Өз алдынча даркырайт,
Бакырат да басылбай,
Башы-көзү калтырайт.
Анткени менен кайраттуу
Жасоосу арбын шатырайт,
Бирде коркуп, бирде ыйлап
Кокуй Жаңыл кетпей кал,
Эми түпкө жетпей кал,
Караан түнгө салдыңбы?
Чын эле кетип калдыңбы?
Эмне үчүн антесиң,
Кантесиң, Жаңыл, кантесиң!
Чындап кетер сен белең,
Айрылып калчу мен белем,
Картайсам да жаштардан
Кайрат-күчүм кем белем.
Сага ыраазы болоюн,
Салба акыр заманды,
Мен куруюн, мына бу
Зыркыратпа балаңды.
Чын эле сенден айрылсам,
Көргөн күнүм не болот,
Карыганда башымды,
Аттаганың не болот?
Өйдө-төмөн өткөндүр,
Айып менден кеткендир,
Айланайын Жаңылым,
Бул сапарда тилимди ал,
Өлүп кетчү ант берем,
Ушу сөздү билип ал.
Досуман көп душманым,
Ичимен болду бушманым,
Мындан ары кул болом,
Айланайын кутманым,
Алты уруу кыргыз мен сурап.
Алардын башын туткамын.
Ажыдаарча мен арбап,
Айдап малын жуткамын,
Кыпчак менен жедигер,
Сарбагыш бар, саяк бар,

Солто, бугу аруу журт,
Кырышса кызыл аяк бар,
Кутчу, сару, мундуз бар,
Курама канча кыргыз бар,
Мен сураган кыйла бар,
Эби келсе сыйлап ал.
Аруу буюр дүйнөнү
Керегинче жыйнап ал.
Элге шылдың болбоюн,
Жалган айтсам оңбоюн!
Катынан айрылып,
Карыганда Калматай
Нээтинен тапты деп,
Бейлин кудай алды дээр,
Кара багыш калың журт,
Балааны башка салды дээр.
Эр Жаңылды азгырып,
Элге дарты өттү дээр.
Элдин кирип тилине,
Калматайы көптү дээр.
Доско шылдың мен болуп,
Душманга таба болбоюн,
Кыяматка барганча
Кылапат айтсам оңбоюн.
Мен куруюн мына бу
Балаң аман турганда,
Кетем деген жоругуң,
Эп келеби тууганга.
Деп, ошентип, Калматай,
Жанына адам туралбайт,
Жалынса да, жалбарса,
Жаңыл оңдуу угалбайт.
Кеткин деди кайрадан,
Баланы алып келгенден.
Талаада бекер өлгөнчө,
Айрылбагын жергенден.
Баланы таштап сен келсең,
Соет элем башыңды,
Жарат элем төшүңдү,
Сагызганга жол ачып,
Чүкүйт элем көзүңдү!
Калматай, сени ант үрсүн,
Бир урбасын эки үрсүн,
Айткан каргыш кеп үрсүн...
Убаданы көп бердиң,
Бир ордунда болгон жок,
Улам-улам кор кылдың,
Неге ордунда болгон жок?
Куугунчунун артынан

Куу сакал сени келер деп,
Тогуз күнү токтолдум,
Кудай мага берер деп,
Кара башың жолукса,
Кармап алып кетмекмин,
Канжыгама бекемдеп,
Байлап алып кетмекмин.
Баланы бетке кармапсың,
Өңөрө чаап алдапсың,
Же үйүңдө калбапсың,
Эми элиңе кетип кал,
Эсен-аман жетип кал!
Баланы жакшы алып бар,
Энеси жогун билгизбей,
Эрмек кылып багып кал.
Мен кетемин нойгутка,
Келгениңде пайда жок.
Ээрчибегин Калматай,
Эми менден айла жок!
Десе дагы болбостон,
Калматай катуу чыр салды,
Жанындагы жигитин
Заң дегизе бир салды.
Доолбасты кактырды,
Туш-тушка жасоо чаптырды,
Тос эле тос деп бакырып,
Ураанын айтып чакырды.
Карма, карма, карма! — деп.
Салайын буга калба! — деп,
Жалынсам да болбойсуң,
Жок дейсиң да койбойсуң,
Жалгыз жүрүп жондойсуң,
Жайылдыгың койбойсуң.
Кутулам деп ойлойсуң,
Кутурасың ойнойсуң,
Эми менден сойлойсуң,
Колго түшүп боздойсуң,
Кордук көрөт окшойсуң,
Куткарбаймын мен сени,
Куубаш дейсиң сен мени.
Кесейин канчык тилиңди,
Канкордугуң билиңди,
Карматып алып кескилеп,
Төгөйүн бетпак жинимди!
Атаңдын көрү, жигиттер,
Туш-тушунан чыккыла,
Тул канчыкты жыккыла,
Бети-башын тыткылап,

Чачын бирден кырккыла.
Аңгекке башын тыккыла,
Кармап мурдун сыккыла,
Качасың кайда кутулуп,
Каласың азыр тутулуп
Жигиттер, колго алгыла,
Бирден-бирден укурук!
Деп, кыйкырып Калматай,
Жасоонун баарын тукуруп,
Жалпы качыр баарыңар!
Деди дагы кыйкырды,
Атаңдын көрү, карабет,
Эми бетин жыртылды,
Баланы алып келгенде,
Тура тургун шерменде.
Эгер токтоп турбасаң,
Болосуң Жаңыл, маскара,
Купшундаган шуркуя,
Кутулуп көр эр болсоң,
Эми качып алдыман,
Ой, карабет, канкорум,
Туш-тушундан чалдырам,
Нойгут эмес калмакка,
Кетсең да кайта алдырам.
Жалынсам да болбойсуң,
Мойнуңа боолук салдырам,.
Токто-токто дегенде
Токтоп калгын карабет,
Же болбосо балаңды
Учкаштырып ала кет!
Сөгүп-сагып куйкалап,
Күйбөгөн жерин күл кылды,.
Атаңа барып тийип ал! —
Деп көңүлүн зил кылды.
Жаңыл айтты: эмесе
Кудай сени каргасын,
Теңир сени тепсесин,
Өлүм менен жамандык,
Өз башыңдан кетпесин!
Деди дагы шыкаалап,
Кекиртекке жаа менен
Аткан Жаңыл мына ошо.
Айбалталап как башты
Чапкан Жаңыл мына ошо.
Качып берди жасоосу,
Бирден-бирден жайылып.
Жатып калды Калматай,
Башы жерге сайылып.
Калгандары бириндеп,

Тамтыракай качышты,
Калматай жатат кирилдеп
Алкымы ылдый шорголоп,
Агып каны дирилдеп,
Качкан элдин артынан,
Кууду Жаңыл токто деп,
Баланы алып кеткиле
Ата-энеси жокто деп,
Бир да киши кылчайбай,
Качып кетти туш-тушка.
Кайра келип эр Жаңыл,
Жолукту мындай укмушка.
Кетейин десе айла жок,
Баласы жүрөт тамтаңдап,
Эки жашар жайрагыр,
Же басалбайт калтаңдап,
Атасынын жанында
Ары-бери эмгектейт,
Өлүк менен иши жок,
Үстүнө чыгып эмгектейт.
Же энеси Жаңылды
Чакыарга тили жок,
Же өңөрүп кеткенге
Жалгыз-жарым бири жок.
Алайын десе эр Жаңыл
Акыры артын ойлонот,
Албайын десе арман көп,
Баласына толгонот.
Баланы таштап кетүүгө
Ээн талаа, эрме чөл,
Баш-аягы көз жеткис
Чалк өйдөлүү керме чөл.
Таап кетер киши жок,
Карга, кузгун жегидей,
Жара тартып карышкыр,
Түлкү жойлойт дегидей.
Өңөрүп алып кетүүгө,
Намыс кылат түгөнгүр,
Кайсы менин атамдан,
Тукум калган бүлөмдүр,
Бала тууп келдим деп,
Кантип барам мактанып,
Үч жыл удаа мен байкуш,

Кор болдум го тапталып,
Көрүп жүрүп күйгүчө,
Кербөй жүрүп өлөйүн.
Убалы болсо кантейин,
Калматайдын өзүнө,
Балалуу болдум деп кантип,
Айтам төркүн-төсүмө.
Баланча жерде менин бир
Түкумум калды дегенче,
Жайрагырым бул жерде,
Жатып калсын эмесе,
Деди дагы жаа менен
Атып ийди баласын,
Ичтен чыккан балага
Имерген го санаасын.
Болжоп кармай бергенде,
Дене-бою калч этип,

Чымчык учса жанынан
Минген аты жалт этип,
Жаа сундуруп тез ирмеп,
Тиктей албай көз ирмеп,
Мууну кетип Жаңылдын
Бардап көзүн беш ирмеп,
Тартып ийсе чуулдап,
Жебенин огу жып этип,
Жетпей калып балага
Жерге тийип тып этип,
Периште кагып, ок кайгып,
Сайылып ташка тык этип,
Ажалынын жогунан
Аман калган эмеспи,
Как талаада жаш бала,
Караан калган эмеспи.
Жаңыл түшүп атынан
Жатып калды алсырап,
Чала жан өлүп ал жерде,
Калматай жатат кансырап,
Таянып бала жыгылат,
Тамтаң-тумтаң калтырап,
Бир жыгылып, бир туруп,
Бирде ыйлап, бирде улуп.
Эки шилтеп, бир басып,
Боргулданып тер басып,
Көз тунарып көргөндө,
Энесинин көөнү азып,
Эптеп жетип жакындап,
Этек-жеңип тарткылап,
Эмчегине тырмышып,
Энекелеп баркырап,
Ыйлап турса кантесиң,
Ырайым кыл деп чаркырап,
Бешенелүү бериште,
Күйүп турган шам чырак.
Безилдесе баласы
Кантип турат жан чыдап,
Кара мүртөс түгөнгүр,
Бир толгонор эби бар,
Эмизип койсо болбойбу
Эмчек сүтү деги бар.
Кара жолтой жубармбек,
Багыңды кудай байлагыр,
Неге тирүү сен калдың,
Жашабаган жайрагыр.
Ата-энеден айрылып,
Талаада шоруң кайнагыр,
Тагдыр ушу турбайбы,

Жараткан өзүң айла кыл.
Деди дагы баланы
Алдына алып эмизип,
Атасы салган баштыкта
Талкан-нанын жегизип.
Атка минип өңөрүп,
Калкагарга жөлөнүп,
Канга минтип бөлөнүп,
Кайран Жаңыл көгөрүп.
Салгар жолго¹⁰ саларда,
Дагы артынан эл келет,
Элге аралап эпкиндүү
Кызыл мунар жел келет.
Баланы таштап кеткин деп,
Кара бет түпкө жеттиң деп,
Кыпчак багып калың эл,
Кара аламан куугунчу,
Атты тандап мингендер,
Артынан да сүргүнчү,
Кашкар жакка бараткан
Бир жагында бөлөк эл,
Кире тарткан жүргүнчү,
Алдынан өткөн тосмочу,
Бирден жакшы ат коштоосу,
Алар баары кыйкырат,
Ай-ай Жаңыл токточу.
Ала качпай баланы,
Алдагы жерге таштачы.
Ажыратып алабыз,
Эгер бербей кутулсаң,
Биз артыңан барабыз.
Кара багыш кыйын журт.
Нойгутунду чабабыз,
Ээн жерде эр Жаңыл
Эсебиңди табабыз!
Дешип, баары куугунчу
Шаштырыптыр Жаңылды.
Өр талашып качууга
Даярданды камынды,
Кудай айдап кербендер
Ошо жерден кабылды.

7. ЖАҢЫЛ ЭЛИНЕ КОШУЛДУ

Жоонун мизин кайтарып,
Атышам десе кол байлуу, —
Баласы бар өңөргөн,
Качалы десе жол байлуу.

---

¹⁰ Жолгу.

Алды-кийини эл алган,
Жолду тосуп чен алган,
Бала эмизип жатканда
Ашып кетчү бел алган.
Таштайын десе баланы,
Намыс кылат а дагы.
Туш-тушунан куугунчу,
Ит куугандай чапкылайт,
Баланы таштап не кылсын,
Атты санга камчылайт.
А көрөкчө качайын,
Алыс барып жатайын.
Тосмок беле кербендер,
Тоо таянып атайын,
Деди дагы кара аттын
Оозун кое берди эле,
Алда канча бөлүнүп,
Ал жакка чыга келди эле.
Кербен төөнүн жакында,
Келишимдүү бир жигит,
Айдап төөнү имерген,
Абалтан бери мындайча,
Эптүү кургур билерман
Байбөрүдөн туулган
Азамат мындай уулдан,
Үмүт үзүп болобу,
Иригенди жуурган,
Бузулганды түзөгөн,
Жакшылыкты күзөгөн.
Бүтпөгөндү бүтөгөн,
Бузукту көрсө күчөгөн.
Абал мурун Жаңылга,
Арачы барган бул эле,
Аккочкорго эл болбой,
Арманда болгон кул эле.
Жаңыл өзү алданып,
Жайлашамын деп келип,
Артынан жетип куурагыр,
Аккочкорго бет алып,
Кармалып калган кезинде,
Ак сакал, кары акмагы
Антыбыз бар деп кордуктап,
Жаңылга камчы чапканы,
Жалгыз эле камчы эмес,
Өлтүрүп кое жаздады.
Ошондо туруп Чынасыл,
Үмүт үзгөн баарынан,
Аккочкор эмес ал жерде
Куу сакал болгон карыдан.

Кары турмак, жанынан
Түңүлгөн эле баарынан.
Ошо жылы Чынасыл
Аккочкор менен кармашып,
Арааз болгон эмеспи,
Жакасына жармашып,
Өз алдынча бир-бири
Өрүштөн жылкы айдашып,
Ошентип жүрүп Аккочкор
Чынасылды байлатып,
Аябай урган эмеспи.
Ботодой көзүн жайнатып,
Өлөрүнө аз калып,
Жүрөгүнө так салып,
Атын жыгып Аккочкор,
Калың журтка мактанып,
Жылкысынан жүздү алып,
Короосу менен койду алып,
Анысы аз келгенсип,
Алты канат үйдү алып,
Илебине нан бышып,
Күркүрөп көөп турганда
Куурап калган Чынасыл,
Кутулуп чыккан мындан да.
Ушу күндө Аккочкор,
Алтымыш нар эсеби,
Кашкарга барган кербенин,
Карактап алган кезеги.
Алтымыш нарга ээ болуп,
Айдаганы төө болуп,
Кара шаар Камбылды
Самап турган чагында,
Сай бойлотуп нарларды
Камап турган чагында.
Сарбан менен кербенди
Сабап турган чагында.
Кандай жолдош чыгат деп,
Карап турган чагында,
Жолдошу жок эр жалгыз,
Кудайга канча наалыды,
Элирип качып келаткан
Эр Жанылды тааныды.
Кокуй Жаңыл, токтогун,
Коркуп калган окшодуң,
Дейт да чаап кыйкырат,
Катуу чаппай аста чап,
Жакындаша башка чап,
Аттын оозун тарта чап
Же болбосо кайта чап,

Кербен төөнү аралап,
Керээзинди айта чап.
Душманга бешиң алдырба,
Мойнуңа зоолу салдырба,
Тизгининди жыя чап,
Душман мойнун кыя чап,
Үзө чаппай чое чап,
Как чокусун ое чап,
Жакындаса артыңан,
Анча-мынча кое чап,
Мен жетейин астала,
Чое чап, Жаңыл, чое чап!
Деп кыйкырган себептен,
«Чойжап» болду жер аты,
Алдындагы мингени
Аккочкордун кер аты
Үстүндөгү кадимки
Байбөрүнүн Чынасыл
Караган кара көзү экен,
Чынасылдын өзү экен.
Элчи болгон кезинде
Жүрөгүндө кара жок,
Чынасылдай бала жок,
Тууганы жок аздыгы,
Жалгыздыгы, жаштыгы,
Болбосо мындай жигитти
Имере тартып алсам деп,
Жолборс жүрөк арстан деп.
Таштан кайра тартпаган,
Жатык тилдүү жүйөкөч
Намыс жолун жактаган,
Ыктуу жерде кезиксе
Нойгутка алып кетсем деп,
Жактырса нойгут кызынан
Тандап алып берсем деп,
Тандап кыз ал дегенде,
Көңүлү чиркин төшөлдү.
Кыз дегенде кызыгып,
Чынасыл көөнү бузулуп,
Аккочкордун кызматын
Алтымыш жылы кыламбы.
Же катын алып бербесе
Калп эле мында турамбы.
Алтымыш нарын олжолоп,
Барайын нойгут айлына
Өмүрүм акыр болгончо
Жүрөйүн эже жаныңда,
Аккочкор келе доо кылып,
Алтымыш нардын артынан

Жылкы тиер көп болсо,
Жедигер, нойгут калкынан,
Алдырбасак сак болуп,
Ажырайт ко баркынан.
Деп, Чынасыл жөнөдү,
Алтымыш нарын бүт айдап,
Күндөп-түндөп күч айдап,
Жалгыз болбой эр Жаңыл,
Чынасылды кошчу алып,
Төө айдаган ылоочу
Сарбандары бош калып,
Жөө-жалаңдап баарысы
Самсып чубап кайткан дейт,
Көргөн-билген сөздөрдү,
Төкпөй, чачпай айткан дейт.
Акыры келер Аккочкор,
Адамдан чыккан шайтан деп,
Жөнөштү булар Чойжабдан.
Буудандарын эс алтып,
Буйла созбой жай айдап,
Өзү билген жол менен
Өзөндүү булак шор менен,
Какшаалына барган дейт,
Калың төөнү жайган дейт.
Өзүнүн жерин көргөндө
Көңүлү нечен бузулган,
Жер сагынган курусун,
Эл табалбай ушундан,
Кырга чыгар алы жок,
Же жайылган малы жок.
Бөктөргөлүү бөксөгө,
Кузгун уя тектирге,
Чынасылды баланы
Төө жанына тургун деп,
Жаңыл өзү жер чалып,
Айтканымды кылгын деп,
Жерин көрүп муңайып,
Мал көрүнбөйт кылайып,
Өрүшүндө жылкы жок,
Жайытында кою жок,
Элим аман бекен деп,
Мындан башка ою жок.
Журту калган ит улуп,
Жолбун иттер бүт улуп,
Аны көрүп, ан сайын
Жаңыл көөнү бузулуп,
Алда эминен болгон деп,
Заманасы кысылып.
Кырдан ашып түшкөндө,

Капканчыга тушугуп,
Аркандалуу көк өгүз,
Асты жагы колотто,
Ал кишиге эр Жаңыл,
Таанышар чагы болот го,
Көрдү, билди, тааныды,
Аталашы, агасы,
Жакшы көргөн абасы
Көргөн күнү курусун,
Жакыр болгон чамасы.
Атасы менен бир тууган,
Бузулду Жаңыл санаасы.
Капканчы кургур элеңдеп,
Салам айтты Жаңылга,
Бу кайдагы жоортулчу,
Келген биздин айылга.
Деди дагы кеп сурап,
Жолуң болсун! деп сурап,
Жаңыл айтты мен да бир,
Жолоочумун келгемин,
Жылкы алдырган куугунчу,
Кара багыш элденмин.
Жазы нойгут элинде,
Жылкы тийип келген ким?
Суук душман көрүнсө,
Жазбай атар мерген ким?
Элиңердин баатыры,
Эриш бузар эрлер ким?
Калк атасы кары ким,
Нойгуттардын ханы ким?
Калыс болгон бийи ким?
Карды салык байы ким?
Деп сураса капканчы:
Жооп берет чындыгын,
Баштан аяк айтты эми,
Жаңыл мырза шумдугун.
Өзү ургаачы болсо да,
Эркектерден тыңдыгын.
— Ушу күндө жолоочу,
Күнүм караан болгон чак,
Баш-аягын абыдан,
Бу сөзүмдү ойлоп бак.
Нойгут деген бул элдин,
Жагоо эле карыбыз,
Жалгыз кызы Жаңылды
Алдырып ийдик баарыбыз.
Аккочкорго алдатып,
Жете албады алыбыз.
Кууп намыс алалбай

Кудайга жетти зарыбыз.
Кайсыны айтам, жолоочу,
Кор болуп турган чагыбыз.
Күмүш кесе, бото күр
Чалынчу элем белиме,
Медерим Жаңыл кеткен соң,
Жете албадым теңиме.
Кайранымдын барында
Карадан жорго салдырып,
Калк ичинде дууладым,
Эми минтип капталда,
Капкан салып куурадым,
Кантейин айла жогунан,
Кашкулак, суур ууладым.
Жаныл өзү жашынан
Жаа атканды билчү эле,
Ит агытып куш салган,
Белине саадак илчү эле.
Душманга жылкы алдырбай,
Бет алган жоого кирчү эле.
Жоонун ыркын кетирип,
Ылачындай тийчү эле.
Жаңыл мырза барында,
Жергебиз бүтүн жырлаган,
Уругу нойгут элинен
Ууктун учу сынбаган.
Туурдугу сыйрылып,
Конушунан жылбаган.
Кандай күнү кез болду,
Үчүкө, Түлкү дегендер,
Келип жылкы тийгенде,
Жаңыл мырза кемеңгер
Алтоону атып өлтүрүп,
Эл бузулду алаңгер.
Андан кийин калмактар,
Үй түгүндөй көп келди,
Кармап алып кара атты,
Кайдан бизге жол берди.
Алайын деп Жанылды
Абыдан калың той берди.
Тойдун кырдаал чагында,
Аккочкордон кол келди,
Атактуу баатыр баарысы,
Арбын кошун мол келди.
Калмактан үч жүз ат алган,
Бир эле түндө бат алган,
Жаныл кууп артынан,
Кеткен нойгут калкынан
Ошо бойдон дайын жок,

Айрылганбы баркынан.
Калмак мындан эл чапты,
Жедигерди тең чапты,
Кызыл уук кыйратты,
Керегени жыйнатты,
Келин, кызды ыйлатты.
Жайыттан малды айдады,
Шорубуз минтип кайнады.
Каш кайтарар адам жок,
Таппай калдык айланы,
Куугунчумун деп айтып,
Алда кимсиң кайдагы.
Ошо бойдон Жаныл кыз,
Кайрылып мында келген жок,
Тирүү эмес өлгөн го,
Ырыс-кешик элден жок.
Сени менен кездешер,
Жаа атуучу мерген жок.
Ишенгиниң жолоочу
Жылкың мында келген жок.
Кеткен күндөн бер жакка,
Эр Жаңыл мында келген жок.
Жакшылыгы угулбайт,
Жамандык айткан адам көп.
Каман чалып Жаңылды,
Өлтүргөн деп аны айтат,
Жолборс чалып салды деп,
Жол-жолоочу дагы айтат,
Тирүү болсо акыры
Бир айланып келбейби,
Зордукчунун жазасын
Колу менен бербейби.
Элинде аман турганда,
Жолотпойт эле сендейди.
Айрылганбыз ошентип,
Кайран Жаңыл Мырзадан,
Кабар билсең айта көр,
Жылкы издеген мырза адам,
Ал эле эмес дагы айтам,
Ачык сөздү шар айтам.
Жаңыл менен аталаш
Кичи энеден туулган
Эбирешим дегени,
Жаратылган сулуудан,
Калмак угуп дайынын,
Элге салды чуулган.
Калдама деген төрөсү
Замананы кууруган.
Алып кетти зордуктап,

Нойгуттарды кордуктап,
Калдамага кошулуп,
Тогуз төрө бир келип,
Түшүрүп нойгут түндүгүн,
Түп көтөрө иргелип,
Шордуу Жагоо башына
Акыр заман түн келип,
Эки кыздан айрылып,
Кыяматтай күн келип,
Эркек бала жок эле,
Эси кетти чүмкөнүп,
Күнү караан ушинтип,
Асман жерлер бүркөлүп,
Жагоо менен бир тууган
Иниси элем, жолоочу,
Эми минтип жер казып,
Болдум окшойт ороочу.
Же короодо коюм жок,
Жылда берер тоюм жок,
Качан суур түшөт деп,
Мындан башка оюм жок.
Же бир менин балам жок,
Баладан башка санаам жок,
Эки кыздан ушинтип,
Эсендиктен кабар жок.
Дегенинде эр Жаныл
Кайгыны ичке жыйнады,
Көздөн жашты кылгыртып,
Жашыгансып ыйлады.
Боконо жүрөк болк этип,
Дене бою солк этип,
Ат үстүнөн туралбай,
Жыгылып кетти шалк этип,
Бир кыйлага эси ооду,
Муунуна муң түштү,
Уккан сайын кубанат.
Кучактап алып Жанылды,
Чарчаганча ыйлаңы,
Мууну бошоп калтылдап,
Алда канча ыйлады.
Капканына карабай,
Кара жанын аябай,
Төө алам деп кылчайбай,
Олжону ойлоп санабай,
Арык-чөнөк кез болсо,
Аттап өтүп жүгүрөт,
Сакалы ылдый тер кетип,
Башкачараак сүйүнөт.
Аңды-дөңдү ылгабай,

Аттап-буттап чуркады.
Сүйүнчүлөп айылга,
Кабар берип турганы:
Жаңыл келди сүйүнчү,
Жандын баары үйүлчү,
Жоголгонум табылды,
Сүйүнчү эле, сүйүнчү!
Табылды Жаңыл табылды,
Жолума өзү кабылды.
Эки жети баабедин,
Кемпир камда наныңды!
Кайдасыңар шордуулар,
Шорубуз эми арылды.
Айыл-апа чогулуп,
Аябагын жаныңды,
Кара аякка суу сузуп,
Камдагыла баарыңар.
Сары улакты бакыртып,
Садагасын кагыңар.
Алдын тосуп үтүрлап,
Аттуу-жөөлүү чабыңар,
Кара торпок кестирип,
Этин талап алыңар.
Кайдасыңар, үйдөгү
Катып калган карылар?
Такыр тышка чыккыла,
Татты белем жаныңар.
Кеткеним келди окшонот,
Жүрөгүм качан токтолот,
Алтымыш төөсү бар экен,
Алалы бирден ноктолоп,
Алдынан чыгып баргыла,
А кудайлап тозмолоп,
Мөңкүрөгөн Жагоом ай,
Көтөр ылдам башыңды,
Алып чык, мен ичейин,
Аякка куйган ашыңды.
Жалгызың келди түр бачым,
Алып чыккын, бол, бачым!
Өлгөнүң тирүү бар экен,
Кудайга ишиң ак экен,
Жалган айтсам оңбоюн,
Айдаганы мал экен,
Алдына салып келгени,
Алтымыш кызыл нар экен.
Алдындагы мингени
Долу кара жаныбар
Арып калган көрүнөт,
Болор-болбос жалы бар,

Айрылбаптыр атынан,
Жаңылдын да багы бар,
Чапкыла, балдар, чапкыла,
Бачымыраак барыңар.
Дегенинде айыл-апа,
Кыйма-чийме, кым-куут,
Жагоо бийдин эшигин,
Катын-бала жол бууйт,
Казан-аяк калдырап,
Элечек, жоолук чубалып,
Өлчөөсү жок сүйүнүп,
Эне-атасы кубанып.
Эже-сиңди, жакыны
Сүйүнүп, көзү тунарып,
Кемпир-кесек күр эмес,
Бирден аяк суу алып,
Сары улакты бакыртып,
Садагага арнатып,
Өпкө сууруп чабууга,
Бир кишиге карматып,
Жүгүргөнү жүгүрүп,
Сүйүнбөгөн сүйүнүп,
Көксө чалы, кемпири,
Жатып ичер чал калбай,
Жар-жаамат үйүлүп,
Энтеңдеген уландар
Этегин кайра түрүнүп,
Убап-чубап утурлап,
Алдын тозгон андан көп,
Кыл куйруктар жогунан
Жөө жүгүрүк чалдан көп.
Мына ушундай карбалас,
Боло берди айылда,
Жаңыл менен Чынасыл
Жаш баланын камында...

Жаңыл тууп келдим деп, баласын өңөрүп ата-энеси, элине айтуудан уялды. Бул ишти Чынасыл экөө гана билип, абасынын өгүзүнүн жанына баланы таштоо жөнүндө сүйлөшүштү.

Бала тууп келдим деп,
Жаңыл айтуу ааламат,
Алдына алып өңөрүп,
Аттан түшүү кыямат,
Бул иштен Жаңыл уялат.
Нары-бери ойлонуп,
Болду Жаңыл кыжалат.
Ойлоп акыл тапты эми,
Ташташ үчүн далалат,
Капканчы абам туяксыз
Таап алсын саламат.

Деди дагы баланы,
Таштап койду аманат.
Баласы жок неме эле,
Башка чукак кем эле,
Ушул ишти Чынасыл,
Айтышпайлы деги эле.
Уятымды чыгарбай,
Убадага бек болгун,
Кийин соңу сөз кылат,
Кайыптан экен деп койгун.
Эске алайын кызматың,
Жамандыгым жаба көр,
Жакшылыгым ашырып,
Төркүнүмө бара көр.
Төө айдайын мен барып,
Баланы сен ала көр.
Боз түмшуктун сеңирге,
Аркандалуу көк өгүз,
Көк өгүздүн жанына
Баланы таштап жөнөңүз.
Өгүзүнө карабай,
Айылга кетти абышка,
Баш күнүнөн бер жакка,
Туулдуң эле намыска,
Айланайын Чынасыл,
Кыйылбагын барышка.
Өгүздү алып келем деп,
Абам келер элеңдеп,
Таап алып сүйүнүп,
Кайып бала белем! — деп.
Жаңыл сырын көп айтып,
Чынасылды жөнөттү,
Алып барып ташта деп,
Баласын атка өңөрттү.
Жөнөп кетти Чынасыл,
Баланы алып колунан,
Өңөрүп түштү кыялап,
Боз түмшуктун жонунан,
Өгүз турат байлалуу,
Аркандалып ал жерге,
Түшүрүп койду баланы,
Ойной турган чаң жерге.
Көк өгүздүн жанына,
Жылаңачтап чечинтип,
Кайта келди нарына,
Чыңырып ыйлап жаш бала,
Чыркырады талаада.
Бөлөк өзөн коо ылдый,
Төөлөрдү айдап жабыла,

Буртулдатып кубалап,
Жөнөп калган чагы да.
Кара мүртөз, эр Жаңыл
Карабады зарына.
Чаң-тополоң нар айдап,
Кирип барды айылга
Келди Жаңыл, келди деп,
Тилекти кудай берди деп,
Кемпир-чалы чуулдап,
Жүгүрүп жүрөт дуулдап.
Кестирүүгө кыргызга,
Кара торпок ырым го,
Табылбаса канетет,
Жакырчылык кыйын го.
Калмак чаап алганда,
Итке минген жардылык,
Болуп калган эмеспи,
Табат кайдан алдырып.
Уйду койбой жатындан,
Нойгутка кыйноо жеткенде
Өкүртүп айдап кеткенде,
Калып калган кек музоо,
Улагада байлалуу,
Көрбөй калган калмактар,
Көк өгүз эми пайдалуу.
Мындан башка бир дагы,
Мал койбогон кылайып,
Өгүз болгон ал музоо
Абасына ылайык.
Алып кел деп өгүздү,
Кемпири буйрук кылды эле,
Кескилетип талатам,
Келгени Жаңыл чын беле.
Алып кел бачым, алып кел,
Өгүздү түлөө чалып бер.
Анча-мынча айылда
Улак-сейнек жүргөнсүйт,
Кирешелүү көк дөбөт
Баш көтөрүп үргөнсүйт.
Жандыктарды бери айда,
Жан жабыла кел айда.
Карма-карма, карма деп,
Көгөн тартып байла деп,
Сары улакты таптырып,
Садагасын чаптырып.
Кырк аяк суу башынан
Тегеретип чачтырып.
Аркан тартып кердирип,
Төөдөн түлөө бердирип.

Бир эле түндө Жаңылдын
Келгендигин эл билип.
Жергелеши жедигер,
Барча барат тең билип.
Өйдө-ылдый адамзат
Өтөт экен бенделик.
Үйүнө эсен барыптыр,
Үч-төрт жылы сенделип,
Жалпы нойгут Жаңылга,
Учурашты эл келип.
Жолдон кокус кездешип,
Чынасылдай эр келип,
Жоголгон Мырза Жаңылга
Жолдош болуп бир келип.
Уккан жерден жабыла,
Кимиси жок ким келип,
Өпкө чапты ырымдап,
Кемпир-кесек иргелип.
Кескилетип ийүүгө
Көк өгүздөн башка жок.
Кара торпок табылбайт,
Мал турмак кара таш да жок.
Соймок үчүн абасы,
Өгүздү алып келем деп,
Сүйүнгөндөн токтобой,
Жүгүрүп барса элеңдеп,
Жылаңач бала отурат,
Чыбык кармап сереңдеп.
Бир сооронуп, бир ыйлап,
Кайда менин энем деп,
Баланы көрүп чочуду,
Эмне шумдук элең деп.
Албарсты деп ойлосо,
Эркек экен периште,
Баласы жок курган чал,
Жолукту мындай бир ишке.
Баланы ороп чапанга,
Баабединге нан айтып,
Кайыптан бала таптым деп,
Бир кудайга зар айтып,
Көк өгүздү кескилеп,
Этин элге таратып,
Ал балага ошондо:
Кайыпберди ат коюп,
Күрүп калган абасы,
Көңүлү өсүп шат болуп,
Айыл-апага билгизбей,
Аркага кол тийгизбей,
Жакшы баккан эмеспи,

Жаман кийим кийгизбей.
Эч душманга билгизбей,
Ээси жок үйгө киргизбей,
Эски кийим кийгизбей,
Эсен-аман эр жетип,
Кайыпберди чоңойгон.
Калкты бийлеп тың чыгып,
Капканчы иши оңолгон.
Муну мындай коелу,
Эмки сөздө бололу,
Жомок укчуу кишилер,
Канып кепке тоелу.

8. КАЛМАКТАН ЖАНЫЛДЫН ӨЧ АЛГАНЫ

Баягы күйөө Эрдене,
Жаңыл кетип калган соң,
Аккочкор тийип көп жылкы,
Ат аралаш алган соң,
Жедигерден ат тийип,
Минерине камдашып,
Мен нойгутмун дегендин
Малын бүтүн айдашып,
Короодогу кой калбай,
Кой кайтарган бой калбай,
Жайытында төө калбай,
Жалгыз-жарым бээ калбай,
Кайчы, тулга, казанын,
Талкалаган кыйраткан
Катын-бала, кыз-келин,
Кары-жашын ыйлаткан,
Керегесин жыйнаткан,
Кемпир-чалын ыйлаткан,
Тайган итти каңшыткан,
Бүркүттөрүн шаңшыткан.
Кайран нойгут элетти
Кетирген эле тамтыктан.
Жаңыл менен аталаш,
Энеси бөлөк сиңдиси,
Эбирешим сулууну
Калдаң тентек жиндиси
Зордук кылып калган дейт,
А да калмак билгичи,
Калган эмес нойгутта,
Жалгыз-жарым мингичи.
Караса элде тарпы жок,
Итке минген жардылык,
Муну көргөн Жаңылдын
Намысы келет ардыгып,

Анча-мынча күн туруп,
Ат тынчытып сергитпей,
Ай жарымы он беш күн
Чынасылды өргүтпөй,
Жылдыз ондоп камынып,
Жүрмөк болду Текеске,
Кара калмак төрөсү,
Эрдене салган бекетке,
Кызыл койлуу Бараттын,
Берип жаткан тоюнда,
Кара койлуу Саалими,
Жылкысын тийүү оюнда,
Калдан тентек ал кезде,
Тогуз-Торо оюнда,
Көк ирим суунун боюнда,
Доржу менен биргелеш,
Коңгайтты менен иргелеш,
Коңкул жоору астында,
Көк чыбык мылтык ийнинде,
Эбирешим койнунда.
Киши кирбейт күүгүмдө,
Кайта келип Калданга
Казат кылам деп кетти,
Жөө-жалаңдап нойгуттар,
Эбегейсиз көп кетти.
Чынасыл болду жолдошу,
Күндүз жатып түн жүрүп,
Агыяска, Текеске
Барды алты күн жүрүп,
Бакаманжы, Коңтаажы,
Байлыгы көп журт экен,
Кара койлуу Саалими,
Өрүш толгон жылкы экен.
Баягы күйөө Эрдене
Эли менен тынч экен.
Кызыл койлуу Бараты,
Текес жердеп турчу экен.
Бул эки уруу калмакка,
Эрдене сурак кылчу экен.
Бөрк ал десе, баш кесип,
Айтканындай болчу экен.
Жылда нойгут жылкысын
Тийип алып оңчу экен.
Кула жылкы кумдан көп,
Кунан-тайы мындан көп.
Кара чаар аттары,
Каржалбаган буудан көп.
Жоргосунан күлүк көп,
Жортуулчуга бүлүк көп,

Айыл чаап алууга,
Аруу буюм, мүлкү көп.
Төрдө жаткан төөсү көп,
Төрөсүнөн дөөсү көп.
Кимиси малай, кими бай,
Аттуусунан жөөсү көп.
Жылкы өрүштө жай жаткан,
Текестеги калмактан
Жети от жылкы тийишип,
Жерди асманга чаңдаткан,
Жылкычысын тим коюп,
Кабарын бекке жардаткан.
Төрөсү үгүп төп болуп,
Дөөкүрсүгөн көп болуп,
Бектери доңшуп козголуп,
Тополоңу тоз болуп,
Кара аламан калмагы,
Беттешчүүдөй окшонуп,
Жаңыл мырза келди деп,
Алты-жети топ болуп,
Анткени менен Жаңылга
Бир туруштук бере албай,
Же куугунга жүрө албай,
Же жылкысын бөлө албай,
Ажыратып ала албай,
Же бир айкөл салышпай,
Чокудан канды агызбай,
Мейли, мейли, мейли деп,
Калганын багып жейли деп,
Өзүнүкүн өзү алар,
Катылбайбыз дейли деп,
Арачы салып сүйлөшүп,
Кабары катуу Жаңылдан
Калмак минтип коологон,
Беттешүүгө чыдабай,
Бектери кайдан жологон.
Түртүшүүгө чыдабай,
Жекеге деп чакырбай,
Желектүү найза сундурбай,
Эр Жаңылды буй кылбай,
Дөрбөн, кербен, солоону,
Өскөн төрө Эрдене,
Калдан шерен, Коңтөрө
Баары бирдей чоң төрө,
Бири да жакын жолобой
Кайра кеткен деп айтат,
Шарпылдактын боюна,
Текестен нары күнчүлүк
Кара-Калкан оюна.

Дүңгүрөтүп жылкы айдап,
Жаңыл мырза, Чынасыл,
Доолбасты карс уруп,
Ат-кунанын үркүтүп,
Удаа-удаа тарс уруп,
Айдап чыккан көп жылкы,
Нокто, жүгөн катпаган,
Минилбеген күр жылкы.
Нойгуттан келген миң жылкы,
Бузулбаган уясы,
Текестеги бул жылкы,
Тийип келе жатканда
Утурлаган уландар,
Алдын тосуп олжо алган,
Асый чыкма кунандан,
Андай өңдүү туулбайт,
Адис жаачы жубандан,
Чылбыр колго үч толгоп,
Ээр токулган аттарга
Лоп суусунан өткөрүп,
Жылкыны жайган катмарга,
Алып келип жайыттан,
Нойгут элин байыткан,
Өчүн алып эр Жаңыл,
Калмакты эптен тайыткан...
Эрге тийип жыргабай,
Жаш жанында куунабай,
Жалындүү кезде дуулабай,
Намыс жолун кууйм деп,
Кудайды карап куурабай,
Боз улан менен бойлошуп,
Өткөн окшойт арманда,
Өттү күндөр бир далай.
Эрегиштин саатынан
Эчен кыйын эр өлүп,
Эби жок жерден көбөм деп,
Эси жоктор деги өлүп,
Карчалышкан заманда
Кайран Жаңыл төрөлүп,
Калган экен ошентип,
Кайгыга минтип бөлөнүп,
Өзү ургаачы болсо да,
Укмүштүү экен көгөрүп,
Кагылыштан хан өлүп,
Канча түрдүү жан өлүп,
Кадырына жете албай,
Калматайдай чал өлүп.
Албай туруп кор кылган
Акмактардын баары өлүп,

Катылганга какайган,
Тийишкенге тирешкен,
Туруштук берип душманга
Туу түбүндө күрөшкөн,
Он-он бешке чыкканда
Оттой жанып дүр эткен,
Өмүрүндө эл үчүн,
Азап тартып күн өткөн,
Айыгышкан жоосунан
Акыры жетип өч алган.
Ажыратып мал-мүлкүн,
Жыйнап-терип бүт алган.

Жаныл элине келгенден кийин бир канча жасоо менен сиңдиси Эбирешимканды
Тогуз-Тородогу Калдан шейренден ажыратып алып келди да тынчып жатып калды. Бирок,
өч алуучулар тынчыган жок...

9. АКЫРКЫ БЕТТЕШҮҮ ЖАНА ЖАНЫЛДЫН ЖЕНИШИ

Тейиш хандын балдары
Аккочкор, Каңкы кол курду,
Асаба тууну көтөрүп,
Жаңылды карай жол жүрдү.
Нойгутту чаап бүлүнүп,
Аманат жандан түңүлүп,
Бырын-чырын кылам деп,
Кырып жаным тынам деп,
Сарбагышка, саякка,
Кыдырша, кызыл аякка,
Тейит менен муңмушка,
Кырк уруу жаткан кыргызга
Түтүнгө олжо таратам,
Ал жетпейби бир кызга,
Жаңылды байлап келели,
Кыркалы барып желени,
Кармай жүргөн колум деп,
Жортуп жүргөн жолум деп,
Алтымыш нарын алдырган,
Аккочкорду бардырган,
Намыс жолу кандай жол,
Нарлардын изин чалдырган,
Ичи күйүп бук болуп,
Жыйнаган эли чук болуп,
Анжыян, Арпа дебестен,
Уруунун баары кеңешкен,
Кара багыш калкынан
Кайран Жаңыл качканда,
Аккочкордун кербени
Кашкардын жолун басканда,

Ничкенин бою буйгаттан,
Учурап калган Жаңылга,
Айдап алып жөнөгөн,
Алтымыш нардын барында.
Аны куубай коебу
Намысын булар кетирсе,
Аккочкор, Каңкы болобу.
Чолок кайың жердеген,
Хан Шырдакбек зору бар,
Анжыян, Арка багытта
Кыпчактардын чоңу бар,
Туугандын сыйын көрөм деп,
Бергенин алып келем деп,
Аккочкор баатыр оолукту,
Шырдакбекке жолукту.
Анжыяндан бел ашып,
Келгенинен баштады.
Жалгыз кызга тең келбей,
Өлгөнүнөн баштады.
Эки тизгин, бир чылбыр
Сенде болсун Шырдакбек,
Алдырып ийсем айыбым,
Менде болсун Шырдакбек.
Туу түбүндө туруп бер,
Тулпардын башын буруп бер.
Кагылышкан хан өлдү,
Кайрандардын баары өлдү,
Эрегиштен эр өлдү,
Эрендердин теңи өлдү.
Сарбагыштан тандалган
Үчүкө, Түлкү бек өлдү,
Адигине туугандан
Үлбүрчөк, Бургуй деги өлдү,
Атакозу, Чабагы
Саяктан эки эр өлдү.
Кыпчактан зыян болгонду
Угуп кантип жатасың,
Кожогул менен Масейил
Козгобой турган эр беле,
Карабагыш Калматай,
Катып калчу кем беле,
Бөрүлөрдүн Ак Атан,
Өлгөн ашуу белде эле,
Ошолордун арбагын,
Унутуп калчу мен беле.
Кайрандардын баарысы,
Айтылбай калчу эл беле.
Уят болдук укканга,
Ургаачы бизге тең беле.

Бир нойгуттун кызынан
Кыргын таап өлгөнчө,
Кыямат бизге жай болсун,
Өлөлү тирүү жүргөнчө.
Деди баатыр Аккочкор,
Шырдакбекке бет алып,
Жообун кайра укканча
Түнөдү булар эс алып.
Эртеси туруп Шырдакбек
Аккочкорго сөз айтты,
Аскеринин баарына
Орой-чарай көз айтты:
— Тилимди алгын тууганым,
Кыпчактан чыккан бууданым,
Тим жаткан элди тим койбой,
Неге кошун курадың,
Сыйлашпай барып асылса,
Тийиши жок катылса,
Көпкөндөр барып кол салып,
Башы торго чатылса,
Бир өлмөктөн үч өлсүн,
Мага десе жүз өлсүн.
Бир кыз үчүн дүүлүккөн,
Бейбаштын баары бүт өлсүн.
Бир кыз менен басташып,
Байлайбыз деп касташып,
Уялбай кантип кол жыйдың,
Келиптирсиң антташып,
Айныбас антың бар экен,
Аккочкор өзүң барып кел,
Алың келсе алып кел,
Ажалың жетсе өлүп кел.
Жаңыл сага алдырбайт,
Мойнуна зоолу салдырбайт,
Ханы-бегин чогулуп,
Кектүү кылдың бир кызды,
Кара бет канкор аралаш,
Эптүү кылдың бир кызды.
Ургаачыдан жолборсту
Көрө албаган сендейди,
Тийишип барып кырылган
Акылы жок кемдерди,
Айдап барып күргүштөп,
Кара аламан элдерди
Учурапта кыргынга,
Салбасын Жаңыл чеңгелди.
Жаралуу каман болчу эмес,
Артынан түшкөн оңчу эмес,
Ажыдаар куйругун

Басканды тирүү койчу эмес.
Аты Мырза Жаңылдын
Сөөгүнө так салып,
Эми кайра сен барып,
Алам дейсиң мактанып,
Тил алсаң, иним, тим болгун,
Тирүүң жакшы эл болгун.
Өлгөндүн кунун доолаба,
Эр Жаңылды жоолаба,
Десе да тилин албады,
Кетирди минтип органы:
— Ой, Шырдакбек, Шырдакбек,
Сапарымды кыйбагын,
Козголдум эле атайы,
Кой! — деп, мени тыйбагын.
Барар болсоң аныңды айт,
Барбас болсоң жайыңды айт,
Кызыган бойду суутпа,
Ант, арбакты унутпа,
Колдон намыс алдырып,
Кокуйлатып курутпа.
Башында буга ким барды,
Баталашкан эл барды.
Кылычын канга сугарган,
Кыргыздан канча эр барды.
Ошондо үйдө калгансың,
Качан баатыр сен бардың,
Калматай бий баш болуп,
Хандар барды, мен бардым.
Жакшылар барды, жаш барды,
Жаңыл менден жазганды.
Кууп келип артыман,
Учуп түшүп атынан,
Өзү келип багыңды,
Шорго минтип малыңды.
Кер байталды мингиздим,
Кементайды кийгиздим,
Айдай сулуу ойронду
Байлап алып жөнөдүм.
Көп жылкыга аралаш,
Айдап алып жөнөдүм,
Алып келип күң кылдым,
Ичи толгон зил кылдым.
Алты ай байлап казыкка,
Төө ком жабуу жапкамын,
Кышынкысын болгондо
Улагага таштадым.
Сарбагышка бардырбай,
Саяктан эрге алдырбай,

Жыл маалына кордуктап,
Кишенди буттан чыгарбай,
Кутурган Жаңыл баатыр кыз,
Отурган жерден тура албай,
Эки тизе чор болуп,
Эки көзү шор болуп,
Калк чайкаган баатырың,
Жүргөн эле кор болуп,
Бир жылдан соң Жаңылды,
Кара багыш Калматай,
Токол кылып алам деп,
Жугунду берип багам деп,
Башына балаа үйүптүр,
Кара атын алдап миниптир,
Баласына кайрылбай,
Салгар жолго кириптир,
Куугандарды өлтүрүп,
Аты неге күлүктүр,
Айлына качып бу барып,
Нойгутту жеке билиптир.
Кайрандардан айрылып,
Кантип үйгө жатамын,
Калтырбай бүт көчүрүп,
Жаккан отун өчүрүп,
Сапырып күлүн чачамын,
Түнүндө барып басамын,
Урумду бузган каапырдын
Умачтай көзүн ачамын.
Келе, төрөм, кол бергин,
Кол бербесең жол бергин,
Барбасаң барбай калгының,
Соот, калкан, тон бергин.
Минериме жорго бер,
Тизгинимди колго бер.
Чопкутту баса киейин,
Жоргону жоого минейин,
Саярыма найза бер,
Бөрү тил болсун уңгусу,
Атарыма мылтык бер,
Өлсүн нойгут бир кызы.
Боз жоргонун күчүн бер,
Жоо-жарагың бүтүн бер,
Мөөсүлгө сени ээ кылам,
Нар жагын айтып не кылам.
Колго түшөр Жаңылдын
Долу кара күлүгү,
Ошону сага бербесем,
Ичтен кетпейт күйүгү.
Деди дагы Аккочкор,

Шырдакбектен ат сурап,
Бербейм десе жоргосун,
Кармап алчу жак турат.
Күчү арбын, кошун көп,
Зордук кылса чапкылап,
Ооруп жатса сыйлабайт,
Кудай кантип жактырат.
Берсең дагы бересиң,
Бербесең да бересиң,
Баркыңды абдан кетирип,
Анан сөзгө келесиң.
Куш аяган көк карайт,
Ат аяган жер карайт,
Күчүн менден аяба,
Жардамды бер жана да.
Өзүн орто жолдосун,
Ат минип канда барасың?
Айыкканча минемин,
Анан кийин аласың.
Боз жорго тулпар жаныбар,
Малдан бөлөк багы бар,
Ар кимдин мындай малы бар,
Айдыңы журтка таанымал.
Карыма калкан илейин,
Алыскы жолго минейин,
Жаңыл кыздын айлына
Жагалмайдай тиейин.
Деп, ошентип, түрлөндү,
Аскерине сүйлөндү,
Алып чык деп жоргону,
Мураакырга күүлөндү.
Берен Шырдак баатыры
Берейин десе ич күйөт,
Бербейин десе Аккочкор,
Ичинде катуу зит жүрөт.
Ооруган жанга карабай,
Тос-тополоң кылгандай,
Кошуну арбын ит эле
Козголтпой элди кыргыдай,
Чепти курчап сыртынан,
Карга учкусуз кол болду,
Бей ал болуп жатканда
Бербесе кайдан жол болду.
Кайран Шырдак баатырың,
Жаны менен убара,
Кыйладан бери төшөктө
Кейибейби буга да.
Шамыян-кайрып, барк кетип,
Жаакташып жүргөнчө,

Сөзүмдү укпай Аккочкор,
Каш-кабагы бүркөлсө,
Көптүк кылып басмырлап,
Тартып алса жоргомду,
Суук колун салганда
Шырдакбек кантип оң болду,
А көрөкчө берейин,
Алдырып келип турайын,
Маңдайынан сылайын,
Арка, башын кырайын,
Кандай айла кылайын!
Бурагым элең жаныбар,
Буюрган болсо келерсиң,
Буйругу жок мал болсоң,
Нойгутка барып өлөрсүң.
Канатым элең жаныбар,
Аман барып, аман кел,
Баш көтөрүп айыксам,
Абайы үртүк жабам мен.
Ак булуттуу асманга,
Учса дагы табам мен.
Өлүп калсам арманда
Караңгы көрдө калам мен.
Ыраазы болгун жаныбар
Жарым жандуу ээңе,
Айыксам акыр күн түшөр,
Ат, кысыр калган бээге.
Жортокко бутум артармын,
Жорго азабын тартармын.
Тайга бутум артармын,
Далай азап тартармын.
Арбак урган Аккочкор
Кадырымды билбеди,
Баш көтөрбөй жатканда
Басмарлады, тилдеди.
Оору кадырын¹¹ сыйлабай,
Кудайды карап кыйнабай,
Минмек болду күтургур,
Кантип турам ыйлабай.
Кадырымды эстеймин,
Кантип жоону беттеймин,
Айыкпасам мен шордуу
Намысыма жетпеймин.
Кош, жаныбар, боз жорго,
Бошонуп кайра качып кел,
Ат издетип артыңан,
Аскердин баарын чачып кел.

---

¹¹ Кадырып.

Мындан башка не айтам,
Жолу жок тоону ашып кел.
Изиңди кууп таппасын,
Аккочкор мендей какшасын.
Бөлүнгөндү бөрү жейт,
Ээн талаа сактасын.
Темтеңдеп калган жериңде,
Жортуулчу атып таштасын.
Мындан башка нени айтам,
Кош, жаныбар, баргын деп,
Мен төшөктө калдым деп,
Көтөртүп үйдөн чыгартып,
Түтүк суудан сугартып,
Күрүчтөн жемин жедиртип,
Маңдайынан сылаган,
Айласыздан Шырдакбек
Бу кордукка чыдаган.
Ошентип берип жоргону,
Жатып калды болжолу.
Күлбагын бийик салдырган,
Мекен кылып ордону.
Мына ошондо Аккочкор
Боз жоргону бошко алып,
Ай туякка бээ алып,
Асаба желек туу алып,
Шатыра-шатман болушуп,
Барыптыр Какшаал, Тоюнга,
Кабар берип Жаңылга,
Жекеге чыгыш оюнда.
Кара жүлгө барганда,
Элчиден, элчи жиберди,
Тим жаткан элди тим койбойт,
Ким билет аман келерди.
Чынасылды байлап бер,
Чыркыратып жарайын,
Алтымыш төөнү айдап бер,
Алдыма салып алайын.
Кара долу күлүктү
Как алдыма тартпайбы,
Жалооруп да жалбарып,
Жан соогалап жатпайбы.
Аккочкор менен Каңкынын
Ким экенин билбейби,
Кара атты тартуу бербесе,
Агытабыз жиндерди.
Бото курду салынсын,
Мойнума ороп чалынсын,
Бу күнөйүм кечсин деп,
Боздоп ыйлап жалынсын.

Болбосо Жаныл өлөт де,
Көргүлүктү көрөт де.
Нойгутту бүтүн кул кылып,
Камчыга ченеп бөлөт де.
Болбосо чыксын жекеге
Мени менен сайышсын,
Ат үстүнөн алышсын,
Аябай кумар канышсын,
Аткан эрдик иш эмес,
Атышам деген киши эмес,
Андай киши эр эмес,
Мергендик бизге кеп эмес,
Көргөндө атып ийгидей,
Эчки-теке мен эмес.
Капыстан атып салганы
Баатырлыктын иши эмес.
Атканына жыгылчу
Аккочкор оңой киши эмес.
Баатырлык жолу сайыштыр,
Аттын оозун жайыштыр,
Сайыштан чыккан бир кумар
Түпөктүү найза тайыштыр.
Келсин Жаңыл жекеге,
Жыгылсак өлүп калышмай,
Түшө калып бат эле
Башты кесип алышмай.
Албасын, жаасын албасын,
Мен тынбаймын сайышпай —
Деп, арачы жиберип,
Боз жоргону итерип,
Минип турат булкунтуп,
Нары-бери жулкунтуп,
Ал аңгыча арачы
Барган тура Жаңылга,
Төкпөй-чачпай бар сөзүн
Айтты бүгүн айылга,
Тартуу-тартмак¹² дегени
Катуу тийди Жаңылга.
Алтымыш төө, Чынасыл,
Ачуу тийди Жаңылга.
Алтымыш эмес, жүз нарлык
Ыза-кордук көргөнү,
Колго түшүп, таяк жеп,
Тирүү да болсо өлгөнү.
Адамчылык иш кылбай,
Аккочкордун кордугун
Жүйө сөзгө келбестен,

---

¹² Тартуу — тармак.

Байлатып жүргөн зордугун.
Бары-жогун ойлонуп,
Ачууга ачуу кошулду,
Соот, чопкут кийинип,
Кара атка баса отурду.
Туулгалуу чарайна,
Беш кабырга белдемчи,
Кололуу найза колго алып,
Мырза Жаңыл мергенчи
Жебенин огун асынган,
Найзасын бийик ашырган,
Нойгуттун баары бириндеп,
Жоо келди деп дирилдеп,
Жүрөгү калган курган эл,
Учу-түбү чогулган.
Чатка басты бир-бирден,
Түндүк бакан, союлдан,
Чычырканак шыптатып,
Чочморду белден ыкшатып,
Шылк этмелүү жигиттер
Кош бүлдүргө тагышып,
Айбалтадан алышып,
Эр Жаңылдын үстүнө
Эл чогула калышып,
Туу көтөрүп кандашып,
Ак боз бээни чалышып,
Чилмерден уруп козголуп,
Касканак тартып эл чубап,
Өзөндүү сууну бойлошуп,
Өйүз-бүйүз тең чубап,
Караанын көрдү Аккочкор,
Тартуу келет деп турган,
Тартуу эмес, кол көрүп,
Жүрөгү кайдан тек турган.
Санаасына жүгүргөн,
Түрлүү ойлор кетет го,
Атып салып кара бет
Аман-эсен кетет го.
Талпагым ташка жайбасын,
Тапсаңчы Каңкы айласын.
Мен беттешип качырсам,
Сен туурадан чыга көр,
Эркексинген долуну
Эптеп аттан жыга көр.
Кудай берсе тилекти,
Түрүнөлү билекти,
Анжыян, Арка баарына,
Салды каапыр дүбөктү.
Каңкы, карап тургунуң

Как алдынан чыгайын,
Карап көздү ирмебей,
Карагай найза сунайын,
Эр болсоң найза карма деп
Ач кыйкырык салайын.
Буга Жаңыл көнбөсө,
Бир качырып барайын,
Атып салса өлөйүн,
Ак жазганын көрөйүн.
Деди дагы кеңешти,
Каңкы экөө кылыч эгешти.
Эки бир тууган антташып,
Саймак болду экөөлөп,
Ал аңгыча Жаңылдын
Найзасы бийик көкөлөп.
Көрүнүп калды, кол келди,
Жедигер, нойгут мол келди
Желектүү кызыл туу келди
Тууну көрүп дуу берди.
Эки черүү жакындап,
Аккочкор турат бакылдап.
Салтты козгоп кыйкырып,
Сайышкын деп какылдап.
Туу козголбой турганда,
Жоодон качыш шарт эмес,
Кылымдан бери келаткан,
Кыргыздардын салты эмес.
Чакырган соң Аккочкор
Жаңыл найза көтөрдү,
Кудай билет, ким билет,
Кимиси сайып өтөрдү.
Кара долү күлүктүн
Калайык көрсүн дүбүртүн.
Бөктөрүнчөк бөктөрүп,
Кол канжыга өткөрүп,
Ак каңкынын актасын
Аяктай чуңкур ойдурган,
Найзанын сабын такачу,
Курбулуу тээк койдурган.
Бөрү тил найза сук кылган,
Кобулдатып жырдырган,
Колодон шакек кылдырган,
Кооздотуп жынжырдан,
Кош бүлдүргө тактырган.
Колдон тайбайт экен деп,
Баатырдын баары жактырган.
Элге карап бата алды,
Ээрге найза такалды.
Мелтиретип сундурду,

Жашыктар ыйлап мун кылды.
Аккочкор, Каңкы бир жактан
Кыйкырып кулак түндүрдү.
Качырышкан жери ошо,
Ургаачы, эркек эр ошо.
Эл жанынан түңүлдү,
Эрегишип бүлүндү.
Барабанын кагышты,
Качырышып чабышты,
Как жүрөктүн тушу деп,
Карагай найза сайышты.
Чарайнага чак этип,
Тартмасына так этип,
Көздөн оттор чагылып,
Караңгылап ачылып,
Кол зыркырап басылып,
Коркоктун башы жашынып.
Аттын күүсү кандай күү
Анча-мынча энди реп,
Сакта кудай сакта деп,
Эки жагы тең тилеп.
Эч кимиси жыгылбай,
Найза сынбай кымындай.
Аман-эсен өтүштү,
Жан аманат чымындай.
Экинчи жолу беттешип,
Мурункудан беш бетер,
Качырышкан эрлерди,
Карап түрүп эс кетер.
Бир ургаачы, бир эркек
Өлүмгө башты байлашып,
Башына кандай иш түшкөн?
Бөрү тил найза кармашып,
Кара жанды кыйнабай,
Бирине бири жармашып,
Бири тирүү, бири өлбөй,
Элдешсе боло жайлашып,
Кыпчак, нойгут кыргызы,
Бир жигити, бир кызы,
Сайышып жүрөт дедирбей,
Биринин акын бирине,
Артыгыраак жедирбей
Ажыратар тууган жок,
Тынччылык жолун кууган жок.
Аккочкордой акмакты
Арбак, кудай урган жок.
Экинчи жолу беттеште,
Сабыр кылып турган жок,
Эти ачынган эрендер

Буудан оозун бурган жок.
Мелтиретип койдуруп,
Тап эткенде так этти,
Таамай тийип как этти.
Экөө тең башы кекектеп,
Атка камчы шак этти,
Эндирей түшүп оңолуп,
Чарайналар чак этти.
Баабединге жети нан
Аккочкор айтып бак этти.
Кийген жынжыр сооту
Жырылып кетти көрүнөт,
Айбалтанын чемирчек,
Сыйрылып кетти көрүнөт.
Анча-мынча кан чыгып,
Тызылдап кетти көрүнөт.
Өзү семиз эме эле
Кышылдап кетти көрүнөт.
Үчүнчү жолу беттешип,
Качырышкан эмеспи,
Өлмөйүнчө бул экөө
Асылышкан эмеспи.
Элдин баары эндиреп,
Эси чыгып кеңгиреп,
Качырсам деп туурадан,
Каңкы турат келжиреп.
Экөөлөп бир кыз менен,
Сайышты деп айтат деп,
Анча-мынча уялат,
Элдин көөнү кайтат деп.
Болбосо чапкан турат ко
Бир жагынан качырып,
Кыйкырып жүрөт элди айдап,
Кымкуут кылып жапырып.
Буудандарды карасаң
Кара терге чөмүлүп,
Учкандай чуркап жаныбар
Экөө бирдей элирип,
Кара долу, боз жорго,
Суулуктарын кемирип,
Үстүндөгү ойрондор
Үстү-үстүнө теминип.
Экөө тең дени таза эмес,
Жарадар болгон кез ошо,
Сайышкан жери айтылуу
Кадимки Какшаал бели ошо.
Жаңыл сайса алкымга
Жалп этип аттан түшө албай,
Жал кучактап баратат,

Жандан күдөр үзө албай,
Баштагыдай чыйралып,
Жакшыраак эми күч албай,
Айласы кетти Аккочкор,
Жаңылды жайлап өч албай.
Омурткадан ону ооруп,
Оң мүрүүсү чоң ооруп.
Кабыргасы кырка ооруп,
Арка, далы сырты ооруп,
Оңолуп кайра тартканда,
Омуруого какканда,
Найзанын учу батканда,
Аягы чыкты асманга.
Аккочкордон ал кетти,
Оозунан оргуп кан кетти.
Боз жоргодон жалп этти,
Аккочкордон жан кетти.
Жандай салып эр Жаңыл,
Илип кетти жоргону,
Карап түрүп эл качты,
Каңкы баштап чоңдору.
Жоо аяган жаралуу,
Катыны калсын каралуу,
Деди дагы Каңкыны
Кантип Жаңыл аяды,
Алеңгир жебе жаа менен,
Кармай берген жери ошо,
Карантүн салган ошентип,
Кайран Жаңыл эр ошо.
Ошондон кийин Жаңылга
Душманы келбей тыйылган,
Тийишем деп далайдын,
Тизгиндери кыйылган.
Антип алган Каңкыны,
Багындырган жалпыны.
Аккочкор эмес, бардыгы,
Жекеден сайган алтыны.
Аламын деп келгендер
Алды каткан эмеспи,
Чабамын деп келгендер
Жанды каткан эмеспи.
Алда канча кошуну
Аккочкордон айрылып,
Чилдей тарап калган дейт.
Кыз да болсо эр Жаңыл,
Балакетти салган дейт.
Ушу менен жарандар,
Тамам болсун бул китеп.

Жазып чыктым калтырбай,
Күндүр-түндүр мен тиктеп.

10. БОЗ ЖОРГОНУН БАЯНЫ

Жоодон түшкөн олжого,
Жоргонун жайын болжобо,
Хандар, бектер сурашып,
Түшө калган ортого,
Чыдаймын деп колкого.
Калмактан элчи көп келген,
Кадырлашам деп келген.
Кытайдан элчи көп келген,
Кызыгам атка деп келген.
Карк алтынын куржундап,
Хандар менен бек келген.
Баатыр менен бай келген,
Малын айдап, жай келген.
Токсон тору ат айдап,
Төрө Абылай хан келген.
Сары-Аркадан жол тартып,
Салтанаттуу ал келген.
Буга Жаңыл көнбөдү,
Боз жоргону бербеди.
Дөөлөстөрдүн Шыгайдан
Төөдөн тогуз нар келген.
Нарга кошуп, бир нече
Ак жамбыдан зер келген.
Калбады бирөө келбеген,
Эч кимге муну бербеген.
Намыз үчүн, ар үчүн,
Жоолашты канча эр менен.
Капшытында калмагы,
Анын тийген салмагы.
Таш сайынган * Салбазар,
Бака манжы — Коңтаажы,
Баарысынан чоң таажы,
Каракалкан жердеген,
Текестеги Коң төрө,
Темир кийим чоң төрө
Канча жолу тоорулуп,
Как алдынан кетпеди.
Душманы да, касы да,
Эр Жаңылды беттеди.
Бермек турсун жоргону,
Көрсөтпөдү көзүнө,
Арачы болгон пенденин
Киргени жок сөзүнө.
Эртели-кеч элирип,

Сууп турат кермеден,
Салдырса чери жазылат,
Ашта-тойдо тер менен.
Адамдын баары кызыгат,
Ат меники болсо деп,
Эч болбосо боз улан,
Бир мингизип койсо деп.
Нары-бери салдырса,
Кумардан чыгып калчудай,
Жаты дебей, өз дебей,
Ким болсо уурдап алчудай.
Боз жорго мурун кайда өскөн,
Кыз-Коргон деген жайда өскөн.
Муздакта туулуп, чөлдө өскөн,
Бычандын башы төрдө өскөн.
Арзыган жерин адамдын
Аш бышымда көргөзгөн.
Канаты бардай жаралган
Каргып өтөт маралдан.
Шырдакбек эрте аттанып,
Күл багы — Чолок-Кайыңдан.
Анжыян карай салдырса,
Бастыра түшүп айылдан,
Аш бышымда жетчү экен,
Канаты бардай таанылган.
Тамаша баштап жоро ичкен,
Таш-Акыр деген адырдан.
Кайра келип бешимде,
Каңтарып сууган кечинде.
Боз жоргонун баяны,
Эмгиче элдин эсинде.
Күрмөктөн жемин өксүтпөй,
Кышынында түлөткөн.
Кырк-элүүдөн сакчыны
Күндүр-түндүр түнөткөн.
Жоргонун жайы мындайча,
Жалганы жок кылдайча.
Бир жылда туулуп үч күлүн,
Үчөө тең тулпар болгон дейт.
Тулпарлар өтө мыкты дейт,
Далайга даңкы чыкты дейт.
Ажаандын Тели шалкысы,
Кууса кармайт кушту дейт.
Долу кара Жаңылга,
Он төртүндө туш болгон,
Кайыптан болуп насылы,
Ээлерине кут болгон.
Ал экөө тең жайдары,
Боз жорго мында бук болгон.

Жүрөгүнө үчөөнүн
Эрегиш деген жык толгон.
Эки тулпар бир күнү
Кашынышып түрүптүр.
Туткундагы бир калмак
Аттардын тилин билиптир.
Бир күнү Долу карага
Дорбодо жемин илгенде,
Бошоп анан баштыгы
Кезек-нөөмөт келгенде,
Айткан тура сагалап,
Боз жоргону табалап:
«Ой Боз жорго, Боз жорго,
Дорбомдун түбүн аңдыдың,
Кылалган жок Шырдакбек,
Өкүм сүргөн хандыгын.
Хан болсо каза куубайбы,
Жоргонун жолун муунайбы?
Дорбосу качан бошойт деп,
Тулпары минтип куурайбы.
Жоргонун тери кургабай,
Жортуулга күндө минбейби.
Олжого түшкөн чобур деп,
Оюна келсе эр Жаңыл
Мөөсүлгө берип ийбейби.
Хан Шырдакка буюрбай,
Кай тарапта жүрөсүң,
Алтын мамы, ак сарай,
Бого качан киресиң?
Аты жакшы Бычанга,
Алты ай оттоп семирбей.
Куда-сөөк, дос-тамыр.,
Колкосуна берилбей.
Тизгининди карматып,
Суук колун салганда,
Аккочкорго тарп болуп,
Намызың кетти мындан да.
Саяпкер багып элирип,
Же жүрбөдүң жыргалда.
Эрегишип жеңүүгө,
Эрдин багы ат менен.
Атынан жигит айрылса,
Андан кийин жат деген,
Тилегиң шонтип кат деген.
Аты жок калды Шырдакбек,
Торс аяк минип салпылдап.
Ашта-тойдо мен жүрөм,
Алтын жабдык жаркылдап.
Жетип саям жекени,

Дүбүртүм катуу тарсылдап,
Сүрүмдөн учуп кете албай,
Каз айланат каркылдап.
Кастарлуу болсоң Боз жорго,
Жүрбөйт белең менчилеп.
Эми минтип турасың,
Дорбоңдун түбүн берчи деп.
Дегенинде жүрөккө
Айбан да болсо зил түштү,
Эрегиш жолун айтышып,
Эки тулпар түртүштү.
Жыл айланды, кыш өттү,
Жер жамынды төшөктү.
Күн узарып, суу кирип,
Күкүк тилин безетти.
Шибери чайлап төрүндө,
Торгою сайрап көгүндө,
Нойгуттун кенен жайлоосу,
Дария Лобдун жээгинде
Жылкысы жылга өрдөгөн,
Койлору эгиз төлдөгөн.
Төгүл-чачыл береке,
Айран-жуурат көлдөгөн.
Жер жарылып, көк чыккан,
Желин толуп, сүт чыккан.
Жаңы журтка нойгуттар,
Жан жабыла бүт чыккан.
Көп күндөрдүн бир күнү,
Жазалгалап күн-түнү,
Көкбөрү байдын тоюнда
Салдырууга дүргүдү.
Эр Жаңылдын тапчысы,
Койлубай тынчын койбоду,
Алты күнү суутуп,
Байгесин алмак ойдогу.
Мамынын башын кемиртип,
Таң ашырат элиртип.
Чычкылуу жылдыз батканча,
Чын саяпкер жатканча,
Жетиген ооп желкеге,
Таң шоокуму атканча,
Боз мунарык тунарып,
Кыбыладан жыт алып,
Тартынса көзү кызарып,
Бугу чылбыр узарып.
Тартынганда үзүлдү,
Эки жагын каранып,
Элирип жорго качты эми...
Какшаал деген жеринен,

Кара-Жүлдүн төрүнөн,
Ак-Чийдин башы кош катмар,
Ак-Сайга ашчу белинен,
Жан адамга көрүнбөй,
Чатыр-Көлдүн жээгинен.
Арпага түшүп түн жүрүп,
Кырдан кырга сүрдүгүп,
Орто-Сарттын оюрма,
Оттоп эки күн жүрүп,
Кош Кара-Суу, Майыстан,
Жерин көрүп алыстан,
Кулактарын тикчийтип,
Куюн менен жарышкан,
Жолду жыттап жаныбар,
Кирип барган чагы бар.
Жолборс үртүк жонунда,
Такасы жок колунда.
Нокто-жүгөн башта жок,
Багылан Тоюн жакта жок,
Айгырдан бетер аркырап,
Таноодон буусу баркырап.
Кайгуулчу * көрдү караанын,
Кайра чепке чапкылап,
Таламанын тал түштө
Таанып алды жакшылап.
Кабар берди айылга,
Жакшылык жатпайт дайыма,
Оюн салып Боз жорго,
Келатат Чолок-Кайыңга.
Зымырап учкан куштарды
Салып койбой алдына.
Ооруп жаткан Шырдакбек,
Ордолуу Төрткүл багында,
Айыл-үйгө чыгалбай,
Алты ай мурун жайында.
Суу ичирип табыптар,
Чыдаган араң дарымга,
Дарманы жок, алы жок,
Арык болгон чагында,
Бурагы качып келиптир,
Мүңкүрөгөн зарылга,
Жер үшөгөн жаныбар
Жүргөн эмес Жаңылга.
Кайгуулда жүрүп көргөндөр,
Сүйүнчүлөп келгендер,
Шырдакбектин үстүнө
Оору сурап киргендер,
Биринен бири уккандар,

Айыл-үйгө чыккандар,
Жан-жабыла сүйүндү,
Той бергендей үйүлдү.
Мураакыр молдо бакырат,
Элдин баарын чакырат.
Көөнүңдү ачып, Шырдакбек,
Көргүн ылдам атыңды,
Капалык бүгүн жазылды,
Көтөрсөңчү башыңды!
Сүйүнчү, ханым, сүйүнчү,
Эшикке чыга жүгүрчү,
Кеткен таалай келатат,
Кийимиңди кийинчи!
Мамысы кайда кагайын,
Жаңыртып нокто тагайын,
Бугудан чылбыр бурдурдум,
Муну да кошо тагайын,
Сары эркекти бакыртып,
Садагасын чабайын!
О, кемпир-чалдар, келгиле,
Оромол-үпчүн * жабайын.
Жер сагынган көрүнөт,
Улам токтоп, аз оттоп,
Биякка карап кишенеп
Баса түшүп бат оттоп,
Жакындады жаныбар,
Чыккылачы баарыңар.
Карагыла-көргүлө,
Сүйүнчүмдү бергиле!
Чеп кайтарган кырк сакчы,
Кырылгырлар келгиле!
Шырдакбектин эшиги
Кыз оюндай тойго окшоп,
Атырылып Боз жорго,
Толуп турган айга окшоп.
Бешенелүү жаныбар
Сүткө чайкап салгандай,
Жалында тизген бермети
Көздүн жоосун алгандай.
Көркү малдан башкача,
Буура көкүл, жар маңдай,
Буулуккансып келатат,
Аргый-аргый ар кандай.
Шырдакбек турду мууну жок,
Жөлөп-таяп төрт киши,
Эшикке чыкты көп киши.
Элдир-селдир эндиреп,
Дарттын коору кеңгиреп,
Көздөн чолок жаш алып,

Кудай чындап берди деп,
Сүйүнгөндөн ыйлаган,
Алып чыккын жемди деп.
Эшик алды мамыга
Тегеректеп жабыла.
Мамынын жанын бош коюп,
Эл курчады топтолуп.
Көргөн жерде күчөдү,
Текирең менен таскагы,
Эки бирдей кан арык,
Катары менен аттады.
Айгырдан бетер аркырап,
Кишинеп үнүн баспады.
Элге келип токтоду,
Эки жагын оттоду.
Машрап молдо мох-молоп,
Жем баштыгын кармады.
Буулугуп калган жаныбар,
Буга көңүл салбады.
Баарысынан бир кызык,
Мамыны көздөй барганы,
Эчкиртип далай адамды,
Элди тиктеп калганы.
Шырдакбек үнүн чыгарса,
Келдиңби деп кубанса,
Окуранып жыттаса,
Элдин баары муңайса,
Жашыбаска эркиби,
Абышка менен кемпири.
Алдына барып жаныбар,
Айланып турат алдында,
Мекиренип Боз жорго,
Жашыткан элдин баарын да.
Ээсин таанып анетсе,
Эл көзүнөн жаш кетип,
Эки-экиден дуулдап,
Садаганы чап дешип.
Эли толкуп турганда,
Мурду менен түрткүлөп,
Улам бетин жалмалап,
Сылап-сыйпап Шырдакбек,
Көкүлүнөн кармалап...
Аты менен көрүшүп,
Сүйүп-жыттап өбүшүп,
Көргөн элди жашытып,
Көздөн жашты төгүшүп.
Садага тилеп сары эркеч,
Ырым кыла чүчкүрүп,
Келгени ырас болду деп,

Кемпирлер ыйлап эчкирип.
Бирден аяк суу кармап,
Баш айланта чачтырып,
Мал да болсо моминтип,
Ээсин көздөй качыптыр.
Түлөө түштө көп болуп,
Садагасын чаптырып,
Ай туяктан бээ союп,
Элге тоюн тарттырып,
Бири бийлеп, бири айтып,
Бири сүйлөп, миңди айтып,
Кастарлаган багылган,
Жолборс үртүк жабылган,
Көргүлөчү момуну,
Көз мончоктор тагылган.
Келаткан киши бар окшойт,
Жетелеген бала окшойт.
Жер сагынган жаныбар
Башты чулгап алган бейм.
Бала тартса ээ бербей,
Тасма жолго салган бейм.
Ал жердеги эрлердин
Ою ошого кетиптир,
Эртесинде эки адам
Куугунчулар жетиптир.
Сүйүнчүсүн көп айтат,
Тогуз деген кеп айтат,
Саяпкердин өзү экен,
Койлубаймын деп айтат.
Ызатташып аларды,
Гүл бакка алып барышып,
Чечекейи чеч болуп,
Сүйгүнчүктүү жарашып,
Кайгы кетип Шырдакбек,
Антип жарпы жазылып,
Утурумдук-күнүмдүк,
Ооруган жери басылып.
Тогуз күнү той берип,
Толкундаган күн өттү,
Куугунчулар сыйланса,
Эркеси салар дүбөктү.
Хан Шырдакбек муну айтат:
«Келген кайра кетчү эмес,
Илгертеден калган иш,
Колго тийсе берчү эмес.
Ээсин тапкан мал болсо,
Качып келген ал болсо,
Алты жыл ооруп төшөктө
Айланып башым маң болсо,

Жорго келип демденип,
Эшикке чыктым сермелип,
Мындан артык болобу,
Кеткен сыймык бир келип,
Шумкарым консо туурума,
Булбулум сайрап талыма,
Бууданым келип байланса,
Алтын казык мамыма.
Берди кудай тилекти,
Оору минтип жүдөттү.
Угуп жүрдүм, жоргону
Бек сураса бербептир,
Хан сураса каргаптыр,
Казак, кыргыз, калмактын
Төрөлөрү сайлаптыр.
Менден салам айтыңар,
Салтанаттуу Жаңылга,
Келип-кетип жүрсүн де,
Биздин Чолок-Кайыңга.
Деп жөнөттү аларды,
Жорго баккан адамды.
Тогуз сыйра торко тон,
Бокчого байлап бөктөрүп,
Тогуз тору ат мингизип,
Жер чегинен өткөрүп,
Тогуз шумкар чуктатып,
Арпага чейин узатып,
Ошентип олжо бериптир,
Үч тогузду ушатып.

11. ЭРКЕ ЖЕҢЕ

Айылдан ушак тараган,
Кобук уктум дейт жеңе.
Шыбыр менен күбүрдү
Толук уктум дейт жеңе.
Жаңылдан көп эр сураса,
Кармата бербей жоргону,
Жыл маалына чойгону.
Саамыктаткан «илдет» бар,
Анысында бир кеп бар.
Ат качыптыр артынан,
Атбай нойгут калкынан.
Куугунчу келсе бат эле,
Баабедин айтып жети нан.
Сүйүнчү деген бир кептен,
Алып кетсе бир тогуз,
Аруу буюм куржунга

Салып кетсе үч тогуз,
Ар ким айткан «жин» кеп бар,
Анысында бир кеп бар.
Дүнүйөдөн көп берип,
Эл четинен өткөрүп,
Кудасындай кастарлап,
Жөнөткөндө бир кеп бар.
Ойротту бузган каапырын,
Тийгени жүргөн көрүнөт,
Эл кыдырган сыйкыры,
Жорго качты дегени,
Мага ниетинин кыйшыгы.
Жер куруткан Жаңылдын
Жүзүн кантип көрөйүн,
Экинин бири болгуча,
Эртерээк мындан жөнөйүн.
Айыкса эле Шырдакбек,
Албаганда канетет.
Антип амал кылыптыр,
Жагына албай кара бет,
Айланып бир күн келет го,
Арыбы * күчтүү балакет.
Деди да пейли бузулду,
Күчөттү кесир-кусурду.
Жорго бакчу жолдошу,
Муну дагы туз урду.
Эрке менен сырдашып,
Сырын угуп чындашып,
Эмине десе ошону
Кылмак болду молдосу,
Шырдакбектин көңүлүн
Бурмак болду молдосу.
Оорусунун үстүнө,
Абжип кыл деп дубалап,
Жалынып жамбы бергенде,
Куржунга салды будалап.
Эрке жеңе жатарда,
Сакчылардын баарысын
Ээн үйгө чогултуп,
Жыргатканы дагы чын.
Алка-шалка түшүрүп,
Аябай шарап ичирип,
Эс-акылдан тандырып,
Уктатты баарын бүтүрүп.
Сакчыларды азгырып,
Кайнатма * берип мас кылып,
Алты-жети балбанды
Аркы-терки жаткырып,
Машрап молдо дегени

Мураакыры болучу,
Чептин ичин кайтарган
Сакчылардын чоңу ушу.
Катындар аны какмар деп,
Ошондон кийин айтышкан.
Анча-мынча кишиге,
Түн ичинде катышкан.
Төрт ата уулу Дөөлөстүн
Кызы сулуу болчу эле,
Кымбат баалуу кийгени,
Жигит көөнү толчу эле.
Ай чырайлуу сулуудан
Тандап алып берейин,
Мени менен бирге бар,
Эшик-төрүн көрөйүн.
Адегенде бай кылып,
Көңүлүңдү жай кылып,
Корооңо койду салдырам,
Өрүшкө жылкы жайдырам.
Ат багуучу Мураакыр
Байып жыргап калбайбы,
Байыганда молдокең
Перидей сулуу албайбы.
Мен кетемин турбаймын,
Эрке-мерке болбоймун,
Күнүнүн бири болгуча,
Дегеле турсам оңбоюн.
Айланайын, молдо — дейт,
Бакканың дайым жорго дейт.
Башыма зарыл иш түштү,
Колдочу болсоң колдо — дейт,
Көптөн бери Шырдакбек,
Ооруп орто жолдо дейт.
Өзүң да жакшы билесиң,
Убал го мендей жеңеңе,
Ойноп-күлбөй эр менен,
Ооруп жаткан эмеге,
Өмүрүм минтип өтөбү,
Жүрүчү молдо, кетели!
Эрди-катын ортосун,
Сууктук кылып бузуп бер.
Абжип менен дубалап,
Кудайдан сура мунажат.
Чач-тырмакты мант байла,
Айыкбачу дарт байла,
Күн бүркөлсө турбасын,
Сөөк-саагы сайышып,
Жыргалын көрбөй аялдын
Жүрө берсин майышып.

Окучу болсоң окугун,
Кашмир * дуба сүбүңдү
Чыгарып кой сооп үчүн,
Ичимдеги күбүмдү.
Мени Шырдак аларда,
Баш үйүртүп койгомун,
Жакшы көрүп жүрсүн деп,
Өз алдымча ойнодум,
Акырында маминтип,
Ооруп калган ойронун.
Убалымдан коркподу,
Болбойт экен ойдогуң.
Күндө жаңы карматкын,
«Абжип» оору илдетин.
Төркүнүмдөн мен сага
Кыз алып бериш милдетим.
Сыр-сыпаты сырдаана,
Жоргону өзүң багып жүр.
Ашка-тойго барганда
Салдырып байге алып жүр.
Дөөлөстөрдөн эр тандап,
Төрөсүнө баралы.
Эртерээк эрге мен тийип,
Намысты кайним алалы.
Деди да эрке жеңеси
Сырын айтты молдого,
Ниетинде сактаган,
Чынын айтты молдого.
Жолдош болуп Шырдактан,
Калган эле көңүлүм.
Эркелешпей ушинтип,
Өтөбү минтип өмүрүм.
Тиер болсо кара бет,
Ким билет чынбы-төгүнүн.
Анда эле мага ээ кылбайт,
Шырдакбектин өлүгүн.
А көрөкчө Кашкардын
Калаасына кирейин
Өмүр бою мен сени,
Таштабай ала жүрөйүн.
Деди да берди ак жамбы,
Салмак болду жаңжалды.
Эркекче кийим кийинип,
Байланды ичтен канжарды.
Иши бүттү камынды,
Куржун-кече салынды.
Эрке жеңе ушинтип,
Качышы мынча зарылбы?..

12. ШЫРДАК МЕНЕН СҮЙЛӨШҮҮ

О, Шырдакбек, жуптум ай,
Көптөн бери сен оору,
Жан кыйналган курусун,
Сени баккан мен оору.
Күндүр-түндүр жаныңда,
Минтип башым тел оору.
Ушу бүгүн билбеймин,
Ысык-суук жел оору.
Кыйналам да кысталам,
Же калдымбы уйкудан.
Же азыткы тийдиби,
Айыл көчкөн журтунан.
Арууркаймын кез-кезде,
Жан жок менде тынчыган.
Жаным бүгүн жер тартат,
Жатып уктап келейин,
Ээн үйгө мен барып,
Түн болжолун ченейин.
Маргалаңдан келди эле,
Алты молдо келмеде,
Ушу бүгүн түнөсүн,
Баса жатып «сү» десин.
Окуса сергип каларсың,
Олуялар «ү» десин.
Алдырдым эле алыстан,
Өзүнө бүгүн таанышкам.
Мындан айла болбосо,
Илдет улам торгосо.
Андан кийин камынып,
Алты күн азык бышырып,
Ат такалап белендеп,
Ашуу ашып кыдырып,
Арыстанбапка барайын.
Анда түнөп калайын.
Аралайын ошентип,
Мазарлардын далайын.
Сөөк-саагың сайышса,
Эки далың курушса,
Баштагынын үстүнө
Дагы илдет келгендир.
Молдолор ээн түнөсүн,
Ажап эмес эмдендир.
Алты молдо, бир бакшы,
Түн терметсин жаныңда.
Ушу жердин ээси бар,
Бел-Кырчында, Кайыңда.
Үй көчүрүп, кондуруп,
Булактын башы мазарга,

Ак сарбашыл кой союп,
Тилекти тилеп жатарда,
Бир аракет кылайын,
Тилекти берер кудайым,
Алты жыл оору чырмады,
Айыксаң экен ылайым.
Ташынып көчүп баралы,
Макулбу, Шырдак, жубайым,
Ушу бүгүн эң эле
Сабырың суз муңайым.
Дегенинде, куп — деди.
Эркем, сөзүм ук — деди.
Эмесе мен телчийин,
Эркем, сени ээрчийин.
Андай болсо баргын сен,
Ойноп-күлүп алгын сен.
Эки атан-төө комдотуп,
Эки бууржун * чомдотуп,
Отунду кошо жүктөтүп,
Көчүп барып кондуруп,
Азык-түлүк мол кылгын,
Бел-Кырчынга мазарга
Түнөсө түнөп келейин,
Молдолорду алып бар,
Каалаганын берейин.
Эки жигит кошуп бер,
Эрмек болсун бир түнөп,
Өзүң кайра чепке кел,
Көз салып жат, сен түнөп.
Жеткир дагы эрте кайт,
Сакчыларга жардык айт.
Отуз келин, отуз кыз,
Нөкөрлөрдү алып жат.
Кырк сарайдын ичине
Баш-көз болуп барып жат.
Чепти ичинен бекитип,
Ачкычыңды катып жат,
Кырк кулпуну кулпулап,
Жанчыгыңды басып жат.
Эртең менен эрте кел,
Түндүк боону серпе кел,
Өксүбөгүн жанымдан,
Өмүр жолдош эрте кел.
Деди да Шырдак камынды,
Бели-башын таңынды.
Балбандарга көтөртүп,
Мазарга минтип жалынды.
Үй көчүрүп тиктиртип,
Молдолор бүт ичкилик —

Маргалаңдык, Кокондук,
Түнөп калды кеч кирип.
Уруксат алып эркеси,
Келмек болду эртеси.

13. АЛТЫ МОЛДО, БИР БАКШЫ

Ошо күнү бейшемби,
Жуманын кадыр түнү бейм,
Жаңы журтка тигилген,
Хандын ордо үйү бейм.
Алты канат ак сарай,
Жүз баштуунун бири бейм.
Бел-Кырчындын булагы,
Мазар ээси тирүү бейм.
Жабыратып окуган,
Молдолордун үнү бейм.
Алтоо бирдей кол берген,
Маргалаңдын пири бейм.
Бакшы күчөп дүпүлдөп,
Колдогону «жини» бейм.
Онтоп жаткан ооруну
Тегеректеп алыптыр,
Күзгү кирген текедей,
Бакылдашып калыптыр,
«Эми-дому» көп болуп,
Эс-акылдан таныптыр.
«Чил Ясынды чил» окуп,
Фарсчадан тил окуп,
Кашмир «дува-сү» окуп,
Алтоо алты түр окуп,
«Аятал күрсү сүрө» окуп,
Таң атырып түн окуп,
Бир «дем» салып — бир окуп,
Бакшы темир кызартып,
Кайрып-куйруп жин окуп.
Ушалап башын кармалап,
Бычак мизин жалмалап,
Обун таппай «көзү ачык»
От жанына «шам жагат».
«Апың-упуң» ырымы,
Бакшы-молдо кылыгы.
Таң атканча кыйнаткан,
Сөөк-саагын сыздаткан,
Молдолорго коштошкон
Маалы болчу күн баткан.
Үстүнө кирбейт башка адам,
«Куптан» окуп эл жаткан.

14. ЧЕПТИН ИЧИ

Үй сыртына үй тиккен,
Босого болот, чоң үй бар,
Ошол үйдүн төрүндө
Күмүш мамы кагылуу,
Арчадан акыр коюлуу,
Накушталган оюму,
Кыдырата кырчоодо
Кырк-элүүдөн союлу.
Босогосу бузулган,
Эшиктери чырмалуу.
Өз ордунда жорго жок,
Акыры калган кур мамы.
Куюн тийген эмедей,
Кебетеси келпийген.
Кейпи суук жек көрдү,
Көчпөй-конбой жин тийген.
Таң атканча ушинтип,
Чепке каран түн түштү.
Нас баскандар ойгонуп,
Бирин бири түртүштү.
Күбүр-шыбыр, наалат күн,
Түшүп калды каран түн.
Адегенде Балтабай,
Ойгонду таң алдында.
Кокуй-наалат копшотуп,
Кыйкырып үндү салды да,
Ичи-тышты боз үйдүн
Эшик боосу кыйраптыр,
Ууру келген түрбайбы,
Бизди кудай кыйнаптыр.
Деди дагы алкынып,
Алаканды тарс уруп,
Доолбасты карс уруп,
Удаасы менен алты уруп,
Уйкудан туруп жалпы уруп,
Изи чептен чыгыптыр,
Мамысы калган, жорго жок,
Ардактаган Мураакыр,
Атты баккан молдо жок.
Туз арамы бар окшойт,
О, кырк жигит, четиңден,
Эми кантип чыгабыз,
Чептин ичи бекилген.
Кокуй-наалат кыйкырык,
Үйлөр калган жыртылып,
Таң атканча дүпүлдөп,
Бирин-бири түртүшүп,
Кудай уруп коюптур,

Эми бизге түн түшүп,
Жатпагыла, жайрагыр,
Уктабай упат болгула.
Дарбазаны ачкыла,
Айбалталап чапкыла.
Камбылдарың атка мин,
Кайгуулдарга чапкыла!
Алтымыш нөкөр түгөнгүр,
Кайдасыңар кесирлүү,
Калба * болду не түрлүү.
Отту кимдер өчүрдү,
Ууру келип кол салып,
Уяңарды бузган ким?
Ордоңорго кирүүчү
Жоргону алган душман ким?
Суук колду салган ким,
Хандын атын алган ким?
Эркин жаткан кутургур,
Эмчегинди эзген ким?
Ээн баш ким, көпкөн ким,
Эшик боосун чечкен ким?
Жоргону минип кеткен ким,
Ырысын кайра тепкен ким?
Силерге келип азыткы
Жоргого көөнү бурулуп,
Уурдап кеткен түрбайбы.
Ким да болсо туз уруп,
Эркени кошо элиртип,
Сүлөөсүндөй керилтип,
Молдону кошо капшырып,
Күлбакты кулпка тапшырып,
Кеткен го шайтан азгырып.
Силерди кудай урган го,
Душманга колтук ачтырып.
Деп Балтабай кокуйлап,
Көргөндөрү кошо ыйлап,
Аккочкордой дагы бир
Балээ келип жүрбөсүн,
Шырдакбектин башына
Кайгы жүгүн үйбөсүн!
Бул эмине болуучу,
Каран түндүн чоңу ушу.
Эркесинен айрылып,
Шырдак кантип оңучу.
Отуз келин, отуз кыз,
Ойсоңдобой тургула,
Жорго артынан куугула!
Шырдакбекке баргыла,
Барып кабар салгыла!

Жайрагырлар жатпагын,
Жатып шоруң катпагын,
Сары изине чөп салып,
Куугула Кашкар жактарын!

15. ЭРКЕ ЖЕҢЕ КЕТТИ

Эки катар үй тиккен,
Боз жоргону мингизген,
Машыраптай молдону
Учкаштырып мингизген.
Арампорос түгөткө
Сырдаш болгон Эркеси,
Тим эле жаткан элдерге
Тополоң түшөт эртеси.
Эл жатарда жөнөдү,
Чептин оозун кулпулап,
Ичиндеги жасоолдор
Чыгарбаптыр чуркурап.
Бөктөрүнчөк үстүнө
Учкаштырып молдону,
«Качсаң зымыра» болушуп,
Жолго түштү болжолу.
Ат жайлоонун астында,
Бөксө жолдун үстүндө,
Куркурама, Күзгүн-Таш,
Айыл конмок үч күндө.
Кайгуул анда дайыма,
Түн күзөтүп жүрүүчү,
Жайыл-Булак дегенге
Жатар ченде келүүчү.
Боз жоргодо болжол жок,
Өргө салса эричү.
Кууса шамал жетпеген,
Куюн жандап өтпөгөн.
Кайгуул эмес тоорулдун *
Караанын көрсө тепсеген.
Шырдакбектин чөйрөсү,
Жолдон алыс кетпеген.
Шиктур деген жигити
Таанып калды жоргону,
Таңдын үрүл-бүрүлдө
Найзаны сунду колдогу,
Анда Эрке мындай деп,
Жоргодон тизгин чойбоду:
«Кимдин-кимдин жоргосу,
Шырдакбектин жоргосу.
Тааныбайсың Шиктур кул,
Ат багуучу Мураакыр,

Учкашканы молдосу,
Мен Шырдактын жолдошу».
Деген сөздү көп айткан,
Илгертен бери эл айткан,
Комузга чертип ушуну,
«Боз жорго күүсү» деп айткан.

16. ОРДО КЫЗДАРДЫН ЧУРКУРАГАНЫ

Кокуй, наалат кетпей кал,
Эрке, түпкө жетпей кал!
Барганыңдан келбей кал,
Эрге тийбей, эндей кал,
Төркүнүңө батпай кал,
Төшөк салып жатпай кал,
Кыпчак наамын сатпай кал,
Түн жамынып качпай кал,
Жатканыңдан түрбай кал,
Турганыңдан жылбай кал,
Издеген жолуң таппай кал,
Алдыңы бала баспай кал,
Ырысыңды теппей кал,
Чуу түшүрүп кетпей кал!
Барган жерде бадик бол,
Көрбөй көзүң чалик бол,
Шишип-көөп челек бол,
Колу-бутуң сенек бол!
Этек, жеңиң узарба,
Сени койдук кудайга!
Тууп тукум бербедиң,
Согончогуң канабай,
Эркеледиң армансыз,
Эки жашар баладай.
Дешип, баары каргады,
Аялдан бири калбады.
Алтымыш нөкөр камынды,
Артынан кууп барганы.
Айтышты келип Шырдакка,
Таппай калып айланы.
Алты молдо, бир бакшы,
Канакей анын жардамы.
Айыктырам деп келип,
Жандын баарын алдады.
Сыйынам деп мазарга,
Чуу түшүрдү жатарда,
Биз Эркеден айрылдык,
Таң шоокуму атарда.
Жөлөмөсү не болду,
Маргалаңдык эшендин,

Касиети тиет деп,
Башы катты нечендин.
Сергип калсаң атка мин,
Күйбөптүр Эркең сен жакка.
Артыкча эле бакканың,
Атаңдын көрү бей опа,
Төрөм сени азгырып,
Өрт коюптур жел жакка.
Эми кандай күн болот,
Айрылдың төрөм, Эркеден,
Эркеси менен күрүсүн,
Боз жорго кетти жергемен.
Айбан да болсо жүрбөдү,
Уялуу кыпчак эл менен.
Мине качкан түрбайбы,
Туз урган аңгел * эр менен —
Деп, нөкөрлөр жар салып,
Айылдын баарын дүргүтүп,
Ачык көөнү тутулуп,
Бүркөлгөн кара түн бүтүп,
Үн тартып баары ыйласа,
Шырдакта Эрке түрбаса,
Бир жактан оору кыйнаса,
Же баштараак түйбаса,
Угаары менен эңгиреп,
Кош кайгы түшүп кеңгиреп,
Кайгы түгүл кан жутуп,
Күйүт менен күл жутуп,
Эрке катын дартынан,
Жасоо жыйнап калкынан,
Ооруса да аргасыз
Жөнөмөк болду артынан.
Кашмирден келген дубакөй,
Машрап молдо кезигип,
Мант байлатып ансайын,
Эркеси түгөт өчүгүп.
Тырмак-чачты майдалап,
Тамакка кошо ичирип,
Аш боло албай анысы,
Ар кай жери тешилип,
Кара жанга таш батты,
Маминтип Эрке какшатты.
Какшаганда аргасыз,
Акыл-кеңеш табышты,
Жазы отоолоп көчүшүп,
Жол азыгын алышты.
Эки кап кебез жүктөлгөн,
Атка төшөк салышты.
Жортормондор алдыда,

Жоргонун изин чалышты.
Шырдакты атка жөлөтүп,
Балбандарга өңөртүп,
Борчукка чатыр жүктөтүп,
Жан казанын көмөртүп,
Алтымыш нөкөр, кырк киши
Жөнөгөн дешет жүз киши.
Сайылган жылга кум менен,
Шаркырап аккан суу менен.
Кулагы тунат кез-кезде,
Катыны качкан чуу менен.
Торгарттан ашып эңкейип,
Аябай изин чалдырып,
Жатып калды а жерде,
Бастыралбай ал куруп.
Убалы жетсин Эркеге,
Ушинтип Шырдак каңгырып
Азап тартып кыйналды,
Ан сайын изин киргизди,
Капкалуу шаар Кашкарга,
Оору Шырдак жүрө албай,
Нечен ашуу катмарда.
Айыгып же өлгүчө,
Ыраазымын жатканга.
Деди дагы токтоду,
Жанга жабыр батканда.

17. ШЫРДАКБЕКТИН ЖООКЕРЛЕРИН ЖИБЕРГЕНИ

Кырк жигитим, кырааным,
Кыраандан чыккан тынарым.
Биттейинде бирге өскөн,
Биздей болуп ким өскөн.
Тирүүбүзгө тик болгон,
Өлүм болсо ок болгон.
Өрттөн кайра тартпаган,
Кимиң барсаң, аның бар,
Душманга баарың таанымал.
Катуу багыт жерлерден,
Хандар менен бектерден,
Кабар алар шайым жок,
Кайгыдан башка вайым жок.
Мүңкүрөттү кантейин,
Эрке катын жолдошум,
Жол азабы курусун,
Же бир таза болбодум.
Ажалымбы, шорумбу,
Ооруп орто жолдомун.

Эс-акылдан айрылдым,
Менде кубат калган жок,
Эркенин дайнын билгиле,
Кубатым эмес, дарман жок,
Баш көтөрбөй оорудан
Өлүп калсам аргам жок,
Жорго менен Эркени
Көрүп өлсөм, арман жок.
Айланайын, жоокерлер,
Тандалып чогуу барыңар,
Сепилин бузуп, Кашкардын
Дарбазасын чагыңар.
Мага Шыгай кас эле,
Мындан кабар алыңар.
Кыркың бирдей аттанып,
Кырк көчөнү чалыңар.
Жакшылап жооп бербесе,
Анык душман болот ал,
Сөз ийриси бар болсо,
Тезинен кайра жолго сал.
Сүйүнчү! — десе, кайра тарт,
Күйүнчү! — десе, айла тап!
Какыраган кара таш,
Кашкары кандай жер экен,
Беттешкиле сүйлөшүп,
Беги кандай эме экен,
Калыс болсо Шыгай хан
Эркемди берсин колума,
Салтанатын көрсөтүп,
Салсын кайра жолума.
Он төртүмдө кошулуп,
Кучакташып ойнодум,
Таарынчысы бар болсо,
Арзан эле жоймогум.
Менден айып иш өтүп,
Кыйыктанып калгандыр.
Дөөлөстөрдү бет алып,
Төркүнүнө баргандыр.
Жибек-Килем деген жер,
Аты жакшы кенен жер.
Сары-Көл менен Кең-Колго,
Эл конуучу жон-жонго.
Эркемдин болуп ардагы,
Же Кең-Колго бардыбы.
Энеси менен бир тууган,
Эжесин таап алдыбы,
Сагынып жүрөм дечү эле,
Ошого кетип калдыбы.
Сурагыла жакшылап,

Салбасын мага кайгыны.
Таарынчысы жазылса,
Бийлетем кыпчак айлымы.
Дегенде булар аттанып,
Калааны көздөй бат барып,
Кырк жигит кетти шаарга,
Ал күнү бекем каалга.
Кашкардын сырты чеп экен,
Дарбазасы бек экен.
Капкасын дайым кайтарган,
Чочморлуулар көп экен.
Чет жагында бир сакчы,
Чогоол өскөн эме экен.
А дегенде чабам деп,
Чокуга канча жеди экен?
Эшигин ачып киргизди,
Корккондугун билгизди.
Дабыратып чаңдатып,
Калаанын калкын тандантып,
Хан Шыгайдын ордого
Барышты чогуу шаңдатып.

18. ШЫГАЙГА ЖОЛУГУШУУ

Ассалому алейкум!
Дешти баары жабыла.
Алик алып, Шыгай хан
Көз жүгүрттү баарына:
Кайдан келген балдарсың,
Каарланып алгансың?
Мүнөзүңөр байкасам,
Ачууланган айбансың.
Бетиңердин бедери
Беш байпактык түк болуп,
Кетмексиңер бу жерден,
Кандай ишти бүткөрүп?
Жан алгычтай сүрдөнүп,
Чаап ийчү түрдөнүп,
Же болбосо жок издеп,
Дайнын таппай күүлөнүп,
Кайгы түшкөн элсиңер.
Кабарчыктап сүйлөнүп,
Мындагы элди кемитип,
Тартиби жок демитип,
Турасыңар элебей,
Кырып ийчү эмедей.
Сепилдин оозун кайтарган,
Акылы жок кенедей.
Же силерге окшогон,

Көпкөндөрдү көбүртүп,
Байлабайбы мамыга,
Кутурган иттей теминтип,
Айткылачы кимсиңер,
Кай тараптан келдиңер,
Кабарлашпай биз менен,
Капкадан неге кирдиңер?
Кана эмесе угайын,
Сөзүңөрдү сынайын,
Угуп абдан канайын,
Жок издесең табайын.
Жоготкон жогуң жок болсо,
Мойнуңа зоолу салайын.
Кимдин эли болсоң да,
Кишендеп байлап алайын!
Эрте айт! деп, кебиңди,
Энтелетип калганда
Тандалып келген жигиттер,
Айтышты Шыгай сардалга,
Эрке жеңе качканын,
Жоргонун изин тапканын,
Ур-берге алып сакчыны,
Дарбазаны ачканын,
Дарегин билип токтобой,
Көчөнү көздөй чапканын,
Түшүндүрдү Шыгайга,
Өйдө-төмөн жактарын.
Анда Шыгай кеп айтат,
Сүйүнчү барбы деп айтат.
Шырдакбектин Эркеси
Жоргосу менен менде дейт.
Мен кармата бербеймин,
Коркот белем төрөңдөн,
Мында качып келгени
Буда менин жөрөлгөм.
Колго тийген коенду
Кое берген оңорбу,
Оңой менен жоргосун
Бере койбойм, айтып бар.
Жоолашса да колунан,
Келе койбойм айтып бар.
Жаңыл алып жүргөндө,
Жаныңар кантип чыдаган.
Айылга келсе Эркеңер
Артынан жасоо кураган,
Тың кайтарып алалбай,
Жок жоготуп куураган.
Дегенде кетти бир тобу,
Шыгайдан булар коркобу,

Ат дареги чыккан соң,
Токтоосуз эми жортору.
Жарышкан бойдон барышты,
Сүйүнчүсүн алышты.

19. СУРАК ЖҮРӨ БАШТАДЫ

Катын жандуу Шырдакбек
Эрке баккан эме эле.
Эркеси арман кылгандай,
Эминеден кем эле.
Эл алдында сурайм деп,
Бир калыстык кылам деп,
Жетимиш бир көчөгө,
Желдеттерин жиберип,
Таранчы менен уйгурду,
Таратпай чогуу имерип,
Катар элди түргүзүп,
Дарды мыктап кургузуп,
Тартип бузган жан болсо,
Тарсылдатып ургузуп.
Сурак кылды молдодон,
Сөз баштады жоргодон,
Эмине үчүн кас санап,
Коркподуң дейт кудайдан.
Кандай эле сырыңды айт,
Катын менен убадаң.
Жоргону качан баккансың,
Кай кызматтан жаккансың,
Эл алдында айтып бер,
Чыныңды айтсаң өлбөйсүң,
Эч жамандык көрбөйсүң.
Дегенде молдо муну айтат:
«Айланайын, Шыгай хан,
Калбады акыл кылайган.
Кылдай мойнум бир тутам,
Суранарым жан соога,
Көңүлдү шайтан учуруп,
Болгон экен чоң коога.
Он сегиз жыл болду эле,
Шырдакбекке молдо элем.
Ошондон бери Мураакыр,
Бакканым тулпар жорго эле.
Ошо күндөн ушу күн,
Адалчылык жолдо элем.
Жолдон айнып бүгүн мен,
Маскара болчу кор белем,
Айнытып мени азгырды,

Шырдактын Эрке катыны.
Дөөлөстүн кызы сулуу деп,
Төркүнүм жолдон буруу дей.
Кер маралдай керилген,
Кийгени бучкак жылуу деп.
Кыз дегенде кызыгып,
Көңүлдү шайтан учуруп,
Макул дедим кантейин,
Тилине кирдим бузулуп.
Акыр минтип турамын,
Өлүмгө башым тутулуп,
Жарыкчылык көрөмбү,
Бул ажалдан күтүлүп.
Дагынкысы дагы бар,
Аны да айтып берейин.
Айланайын, Шыгай хан,
Анык сырга келейин.
Абжип кылып бер деди,
Шырдакбектин башына,
Айтканына макул деп,
Дем салдым ичкен ашына.
Дуба менен мант байлап,
Айыкбачу дарт байлап,
Тилине кирип Эркенин,
Акыры минтип шор кайнап.
Өлмөк болдум кантейин,
Көп алдында көз жайнап.
Качайын десем болбоду,
Кашкарга жакын келгенде.
Не кылсаң, ханым, өзүң бил,
Болдум эми шерменде.
Өмүрүм акыр болгончо,
Чыгарбаймын жанымдан.
Шыгай ханга тиемин,
Бирге жүр деп жалынган.
Ошентип Эрке азгырса,
Молдоң минтип жаңылган.
Эрке жеңе айымга,
Эптүү болгон экенмин,
Ушинтип мына мен эми,
Өлүп кетер бекенмин.
Кечкин кашык канымды,
Мойнума күнөө тагылды.
Шерменде болдум элге деп,
Буркурады, жалынды.
Абжибиңди жандыр деп,
Колү-бутун буудуруп,
Таштап койду молдону.
Камчы менен урдуруп,

Көк букага жүктөтүп,
Көпчүлүккө тиктетип,
Качырга артып жүктөтүп,
Калайыкка тиктетип...
Кабыргасын кыйратып,
Каң-какшатып ыйлатып,
Кемечтеп оозун ачтырып,
Коргошун куймак болгондо,
Ботодой боздоп жалынды,
«Дубакөй кайран чоң молдо»
Жандырмак болду абжипти.
Түн киргенде жашырып,
Байлалуу жатат таяк жеп,
Баабедин айтып бакырып.
Элдин баары чуркурап,
Жандырган соң өлсүн дейт.
Жадыгерди тирүүлөй,
Тикесинен көмсүн дейт.
Ошо түнү дубасы
Оозунан оргуду,
Ар түрдүү жорук кылды дейт,
Какмар молдо шордууну.
Айыкканын ким билет,
Абжип болгон дартынан,
Жалганыбы, чыныбы,
Байыркынын калкынан.
Жомок бизге калган сөз,
Кийинкиге жалган сөз.
Көркөмдөтүп ырдадым,
Карылардан алган сөз.

20. ЭРКЕ ЖЕҢЕ СУРАЛДЫ

Калыстан канча бийи бар,
Казы менен муфту бар.
Шыгай хандын доорунда,
Төрт уруу кыргыз журту бар.
Астын-үстүн артылта,
Алтын эшик кулпу бар.
Кашкарды кошо башкарып,
Сураганы бир кумар.
Чын сырыңды айтып бер,
Карап турсун калайык,
Өткөн-кеткен ишинди,
Укканыбыз ылайык.
Дегенде жооп кайтарды,
Элди карап жайкалды.
Кумуру куйрук түгөнгүр,
Нары-бери чайпалды.

Күлө багып күнгө окшоп,
Күзгүдөй бети үргө окшоп,
Өзү сулуу түгөнгүр,
Алтын чачбак келеңгер,
Тамагы айдай бөлүнгөн.
Чай жутканда көрүнгөн.
Алган эриң Шырдакбек,
Аябай сени багат деп,
Уктук элек, кийгени —
Башайы менен манат деп.
Таң калабыз сага биз,
Эмине көөнүң калат деп.
Төкпөй-чачпай айтып бер,
Мындай иш мага жагат деп,
Анда Эрке мындай дейт;
Жашырбады кылдай кеп:
— Алты жылдан бер жакка,
Айыкпаган оору деп,
Ошо күндөн ушу күн,
Кете элек илдет — кору дейт.
Мына айтайын көөнүмдүн,
Кайткан жери Шырдактан,
Же айыкпайт, же өлбөйт,
Тамырчылар кылдаткан.
Көп жылдан бери төшөктө,
Бакшы-бүбү түн каткан.
Улам тийип жаңы оору,
Ысык-суугун ылгаткан.
Муну үчүн калды көңүлүм,
Өтөбү деп өмүрүм.
Жана дагы айтайын,
Жаңыл мырза шайтанын,
Жаа тартуучу катынды
Алабы деп Шырдакбек,
Мине качтым атымды.
Эминеси обу жок,
Артынан атты кууганы.
Качып келди жаныбар,
Боз жоргодой бууданы.
Артынан келген кишисин
Урууда жок сыйлады.
Ошон үчүн шектенем,
Кана көөнүн кыйганы,
Кара бет менен сайышып,
Аккочкор өлдү — шор катты.
Алганы калды тытынып,
Көз жашты качан кургатты.
Кандарды тандап өлтүрүп,
Тиерине эр таппай,

Баш пааналап бирөөгө,
Барарына жер таппай,
Батыра албай жоргону,
Качырып ийди болжолу.
Айыгып калса Шырдакбек,
Албаганда не кылмак.
Кол булгаса а жерден,
Барбаганда не кылмак.
Куугунчу келсе жөнөттү,
Мал-дүнүйө көп өттү.
Тогуз алгыр шумкарды,
Тогуз тору тулпарды,
Бокчосуна бөктөрүп,
Тогуз кээжим кымкапты,
Тартуу берип узатты,
Ичимди жаман муздатты.
Чынымды мен айтайын,
Бир кудайды кантейин.
Мен Шырдакка Эрке элем,
Айчүрөктөн берки элем.
Жатканым алтын такта эле,
Көлөкөлүү бакта элем.
Кырк сабам кебез көгөрүп,
Күндө үч убак жатчу элем.
Порум болуп жүрсүн деп,
Мойнума бермет такчу элем.
Дарайы көйнөк этимде,
Жел тийгизбей бакчу эле.
Ысыкта бакта уктатып,
Бетиме шамал желпитип,
Отуз келин, отуз кыз,
Ортосунда телчигип,
Эшикке чыгам дегенде,
Калы килем жайчу эле.
Каз жүнүнөн мамыкты
Как алдыма салчу эле.
Отуз келин оюлгур,
Колмо-колдоп көтөрүп,
Селкинчек курган жеринде
Эриккенди жазчу эле.
Бул бир жагы сыйынын,
Минтип көөнүм аччу эле.
Ал эле-эле дейсиңби,
Күнүнө кырк кара боз,
Кой сойдуруп келчу эле,
Бейбелчиктин чучукка,
Күрүч басып берчу эле.
Сардектен майда тууратып,
Корошон жытуу дак кылып,

Бөдөнөнүн этинен
Күрүчкө кошо бастырып,
Казы-карта аралаш,
Ойноп жедим наз кылып,
Кармап колдон берчү эле,
Балача оозум ачтырып.
Чачманы жеп болгон соң,
Алтын ооз аркыттан,
Көрчөгөлүү көөкөрдөн,
Ачытып күчүн ташыткан,
Семиз сазга байлаган
Алтымыш ала байталы,
Мейиз кошкон бал кымыз,
Суусунума чайкалуу.
Алып келип берчү эле,
Анда көөнүм жайдары.
Төрө Шыгай өзүңсүң,
Төркүн жактын ардагы.
Мени кара көпөлөк,
Шайтан сайып айдады.
Кылча мойнум бир тутам,
Таба көр, жаным, айламы.
Эми да келип жүрбөсүн,
Жаңыл мырза кара бет.
Анын жүзүн көрсөтпөй,
Үйүңө мени ала кет.
Шыбыр-күбүр сөздөр бар,
Келет дейт Жаңыл кубалап.
Өпкөлүгүн карматып,
Жоргону алар будалап.
Намызымды коргой көр,
Уятымды чыгарба,
Уругубуз бир эле,
Жагынам арбак-кудайга.
Теңдигимди кетирбе,
Жаңыл келсе, тетирле.
Аш казанчы кылсаң да,
Жигитиңдин бирине,
Алып берип мендейди,
Анан сынап көрбөйбү.
Болбосо намыс эмеспи,
Шырдакбектен кем белең,
Төрт уруу Дөөлөс ханына
Жарашпай турган мен белем.
Жарашмак турмак жайкалам,
Жашылдан жибек байтамам,
Жакшылардын алдында
Жайкалып басып чайкалам.
Шарият сөздө шарым жок,

Улуу сөздө уят жок,
Эч болбосо артыман
Ээрчиген бир түяк жок.
Күлүң менен чыгайын,
Отуң менен кирейин,
Тогуздун бири болсом да,
Токолүң болуп жүрөйүн.
Отуз келин, отуз кыз,
Алардын сырын мен билем,
Ою менен каргады,
Арбыгандыр жаңжалы.
Кокус келип жүрбөсүн,
Балакетим алганы.
Ушулар чууга түшүрөт,
Ушагымды жайганы.
Эби келсе тараткын,
Келгендер болсо артыман.
Төрт тайпа журт куралган,
Мында чоочун эл болсо,
Жоргого келген куугунчу,
Бүт эле менин душманым.
Чурулдаса, кыйкырса,
Бир ооз сөзүн укпагын.
Мени бербе Шырдакка,
Төрө Шыгай, кутманым!
Дегенде Шыгай түңүлдү,
Оопасыз экен Эрке деп,
Кесири ашып башынан,
Келген экен темселеп.
Турганын көр, сөзүн көр,
Элдин баарын желкелеп.
Акылы жок, арамза,
Айтканын көр, бешин көр.
Ашка колу тийбеген,
Сулуусуна чиренген,
Сүйгөнү менен түнөгөн.
Шайы кийип кылактап,
Ою менен тырактап,
Жүрө берген бир акмак,
Сүйлөгөндө тил акмак.
Мындайга жаза берели,
Карап журтум, көр эми.
Деди дагы хан Шыгай,
Алдырды үч-төрт эмени,
Бири семиз Бөкө бейм,
Алачыктай лакыйган,
Алты балбан кармашса,
Алы жетпей акыйган.
Нарга күчү барабар,

Жанында бирөө жана бар.
Жалаяк ооз, жар кабак,
Үңүрөйгөн жер кабак,
Киши өлтүрөт жин жалап,
Желдети тура желмогуз,
Жетип ал десе, баш кескен,
Анын баары бүт доңуз,
Дагы бирөө жаланат,
Шаштырганы шамалдай.
Кармаганы жой болот.
Жарып салат камандай,
Анын аты Кадабай,
Канды дайым жаламай.
Буларга башты шилтесе,
Кылганы турат таламай.
Эл бир жактан чурулдайт,
Кыйкырыктар таш жарып.
Бирери айтат, мойнуна
Темир зоолу тагылсын,
Бу дүйнөдөн өткөнчө,
Кайыр сурап жалынсын.
Бирери айтат, башына
Ширге каптап коелу.
Мурду менен дем алсын,
Көздүн тушун оелу.
Бирери айтат, Эркенин
Эки бетин көөлөтүп,
Урумга уят кылалы.
Эл көчкөндө жөөлөтүп,
Бирери айтат, куйрукка
Ысык темир кайралы.
Тамга түшсө санына,
Таппай калсын айланы.
Бирери айтат, Шырдакка
Муну кылган бу каапыр,
Айтканы менен эр алса,
Нени кылбайт куу каапыр.
Эрден-эрди ылгаган,
Бир эркекке турбаган,
Ооруп жаткан Шырдакты
Ою менен булгаган.
Ошон үчүн Эркеге
Шыгай жаза бериптир.
Эркек-аял жарданып,
Элдин баары көрүптүр.
Топоз жүнүн эштирген,
Кошмосу жок кыл аркан,
Корошондоп туз чылап,
Кырк имерип чыйраткан,

Эки аркандын учунан,
Күрмөдү эки шыйрактан,
Эки нарга чиркетип,
Эки жакка айдатып,
Чаткаяктан айрытып,
Тындырыптыр «жайлатып».
Өлтүргөн дешет ошентип,
Эркеси менен молдону,
Эки-бир күн болсо да
Элиртип минген жоргону.

21.   ЖАҢЫЛ МЫРЗАНЫН АТТАНЫШЫ

Хан Шырдакбек баатырдын
Катыны Эрке деди эле.
Эркеси арман кылгандай,
Эминеден кем эле.
Арам-порос молдосу,
Ал болуптур жолдошу.
Кара атты жабдып минейин,
Калканды бойго илейин.
Кайда кетти болду экен,
Шырдакбек өзү жолдо экен.
Долу кара жаныбар,
Арам териң калган бейм.
Төркүнү жазы дөөлөстүн,
Төрүнө килем жайган бейм.
Эркеге кандай келди экен,
Намыз кылган ардыгы.
Же Шырдакбек ханынын
Каарына калдыбы,
Же болбосо бир иштен,
Ачуу сөзү тийдиби,
Капа болуп Эркеге,
Камчы чаап ийдиби.
Деди да Жаныл баатыры,
Бөрү жүрбөс жол менен,
Бөлтөк-бөлтөк жон менен,
Жортуулдарын ээрчитип,
Мырза чабуул кол менен
Кызыл-Сууга келгенде,
Жолукту калың элдерге.
Чериктин байы Жүдөмүш,
Күрүчтөп тоюн бергенде,
Чоң багыштар Жаңылды,
Тозгон дешет куптанда.
Молдо менен Эркенин
Жоболонун элп хан Шыгай
Даңкы элге чыкканда,

Ачуусу келет эр Жаңыл,
Айыгышкан душманга.
Той тарабай түрсун деп,
Тапшырып кетти Черикке.
Кашкарды барып камады,
Кароолчусун сабады.
Сепилин ачып киргизди,
Келгендигин билгизди.
Арачыдан тил берген,
Аябай катуу жин келген.
Шыгай жакшы билет ко,
Жоргонун ээси мендирмин.
Кыйындарга катылып,
Кыз да болсом эл билдим.
Арбак урган арамы,
Аккочкордун залалы.
Катылганда өзүмө
Кандырдым эле табаны.
Сайбан-жыкпай мен алдым,
Шырдакбектин жоргосун.
Аны сурап Шыгай хан,
Беремин деп колкосун,
Далай-далай асылган,
Акырында басылган.
Муну жакшы эл билет,
Эми неге келжиреп,
Баса калат жоргону,
Жумра-журт тең билет.
Мени менен жоолашса,
Бүгүн түнү сайышсын.
Чыдабаса тим түрсун,
Кереги жок намыстын.
Сыйы менен берсин де,
Сыйыртпай сөзгө келсин де,
Таң аткандан ал калса,
Так үстүнөн көрсүн де.
Деп жөнөттү элчини,
Элчинин жок кемчили.
Өрттөн кайра тартпаган,
Сөзгө жүйрүк какшаган.
Жаактууга жай бербес,
Ээктүүгө ээ бербес,
Беттешкенди сүрдөткөн,
Белгилүү чечен Мергенбай,
Жообун алып келген бай.

22. ШЫГАЙ ЭЛИ МЕНЕН КЕҢЕШТИ

Дөөлөс, найман калкым ай,
Кандай болот артым ай.
Кызыктан-кызык дагы бар,
Мындан кабар алыңар.
Бая күнү Шырдакбек
Жоргосун кууп келгенин,
Жигиттерин тилдедим.
Акырында Жаңылдын
Келерин мен билбедим.
Түгөнгүрдүн Эркесин,
Алган эри Шырдакты,
Алхамдуу менен дубалан,
Абжип кылса артынан,
Заманымды кууруп,
Эми адабы будалап,
Бул эмине болучу,
Табыңар акыл кубалап.
Жаасы кандуу каапырга,
Туруштук кантип беремин.
Түгөнүп калды төрт айлам,
Мындан башка не дейин.
Алдын тосуп чыксак бейм,
Асаба желек тутсак бейм.
Өткөн жылы мен барып,
Боз жоргону сурадым.
Бергени жок зарылтып,
Эр албаган жубайың.
Эми берип жүрбөсүн,
Дүйнөнү ким сүйбөсүн.
Минип келип Эркеси,
Эшигиме байланса,
Тартуу алып барганда,
Жаңыл көөнү жайланса.
Ажап эмес эр неме,
Мал-дүйнөгө айланса,
Берип коер бекен дейм,
Ак көңүлү кармаса.
Дегенинде элдери,
Бармак болуп дүрбөдү.
Чайы барлар, чай алды,
Союшуна тай алды.
Эр Жаңылга ошентип,
Барбаса кайдан жай алды.
Камынган бул тартууну,
Калкы укту кабарды.
Калаадагы, сырттагы,
Ойдогусу, тоодогу,
Бардыгы Шыгай, Жаңылга

Кашкардын сырты жагында,
Учурашты бет болуп,
Сурашып аман-соолукту.
Өткөн-кеткен иштерди,
Айтышууга жолукту

23. ШЫГАЙДЫН СӨЗҮ

Ой, ургаачы жолборсум,
Келгениңе жол болсун.
Аман-эсен турдуңбу?
Айылды жоодон коргоочум.
Билеселүү кырааным,
Билдим сенин келгениң.
Боз жоргону бер депсиң,
Болумдуу баатыр, мергеним.
Мына жоргону ала кой,
Теңелбеймин мен сага,
Бирок, Жаңыл, калыс бол,
Кулак салгын сен мага.
Сайышар болсо кел депсиң,
Болбосо атты бер депсиң.
Кыз менен кантип сайышам,
Найзаң кандуу, түгөнгүр,
Жашыңдан бери жаачысың,
Жандын баары күбөдүр.
Агытып койбой жоргону,
Байлап баксаң болбойбу.
Саяпкерге тапшырсаң,
Качпай-кетпей койбойбу.
Куйрук-жалын кыналап,
Минип жүрсөң не болот.
Бир жылкыны качырбай,
Ортонуңа тизгинди,
Иле жүрсөң не болот,
Уктуң бекен, жок бекен,
Шырдакбектин Эркеси
Дөөлөстөрдүн кызы эле,
Төркүндү көрбөй желкеси.
Ошондон бери келе элек,
Дөөлөстүн жүзүн көрө элек.
Күйөөлөп Шырдак келгенде
Урууда жок сыйладык,
Байыбыз бар, жарды бар,
Аруудан мүлктү жыйнадык.
Керип жатып кыз бердик,
Кийитке туйгун куш бердик.
Боз жорго кунан кези эле,
Салык атка берген жок,

Салык турмак кылчайып,
Саламга бир да келген жок.
Эрке кыздын калыңын
Эне-атасы жеди го,
Бир кунанга тең кылбай,
Киши эмессиң деди го.
Андан кийин тез тийип,
Кашкардын ичин караттым.
Таранчы менен уйгурду
Тамына кийрип каматтым.
Ошондо тойго чакырып,
Дүнүйө-малды камдадым.
Алыскы тууган укканга,
Ак туйгун-шумкар арнадым.
Тоготуп тойго келген жок,
Келмек турмак көргөн жок.
Эми ошол Эркеси
Келиптир, алган эрден жок.
Жазыктуу экен өлтүрдүм,
Кун алчу өзүм төркүнмүн.
Эби келсе эр Жаңыл,
Менде калсын жоргосу.
Өзүңө тартуу берерим,
Угуп тургун, кененим,
Кырк бир алтын, жүз жамбы,
Азыраак экен дебегин.
Тогуз кызыл нарым бар,
Андан башка дагы бар.
Тогуз кээжим дейилда,
Союшуңа малым бар.
Боз туйгунду баш кылып,
Боолуу шумкар аным бар.
Бу кызматым жакпаса,
Элге-журтка таанымал,
Эрке катын, молдого,
Кун беремин, аны да ал.
Иши кылып мага бер,
Эмине алсаң ошону ал.
Кашкардын шаарын кошуп ал.
Капканын оозун тосуп ал.
Ырас болду жүздөшүп,
Сөзүмдү толук укканың,
Жооп берчи жакшылап,
Жаңыл мырза, сырттаным!

24.   ЖАҢЫЛДЫН ЖООБУ

— Төрө Шыгай, ойлончу,
Кудайды карап жойлончу.

Шырдакбектен мурунку,
Адаабатты жойсоңчу.
Айткандарың жүйөөсүз,
Алыс менен жакынга.
Айыгышкан окшойсуң,
Хан Шырдакбек баатырга.
Колго тийди деп алсаң,
Жоргосун антип жеп алсаң.
Мал-дүйнөңдү мен алсам,
Эркесин Шыгай жеп алсаң.
Адамчылык болобу,
Жегенде Шыгай оңобу,
Шырдакка мени тиет деп,
Сен да ошентип жүрөт дейт.
Качан да болсо бир мени,
Хандар, бектер иргеди.
Ургаачыны ушакташ
Эркектердин эрмеги.
Эл ичинде жайылткан,
Эси жоктун жел кеби.
Оозу бузук айбандар
Булгабайбы жергени.
Эрге тийсем эмгиче,
Эркек толуп жатпайбы.
Эл ичинде сен өңдүү,
Тентек толуп жатпайбы.
Тентек менен кемтекке,
Тийгенде шорум катпайбы.
Төрө албаса албасын,
Кара толуп жатпайбы.
Бака баштуу эр ийги,
Башты кантип аттайлы.
Тийсе тийип алармын,
Буюрганга барармын.
Анын несин айткандай,
Эркекке жокпу каралдым.
Катынды зордоп алам деп,
Хандар кайдан жаралдың.
Эркектин эси жоктору
Мээнетин албай аялдын,
Тим эле жүрсө болбойбу,
Жолумду хандар торгойбу.
Ойногонду, күлгөндү,
Өз эркине койбойбу.
Катылганга катылдым,
Ажалы жетти кор болду.
Аккочкордон алгамын,
Келе бери, жоргомду.
Билсең, Шыгай, мына эми,

Сүйлөп сөзгө каныштык,
Сыйың менен тилим ал,
Бул айтканым калыстык.
Жеткирип бербей Эркесин,
Өлтүрүп койсоң аны да,
Өмүр жолдош деп алган,
Ак никелүү жары да.
Оорусунан айыкпай,
Орто жолдо жатканда,
Өзүнө бербей, өлтүрүп
Койгонуңа мактанба.
Мурда дагы, эми да,
Жорго дейсиң бергин деп,
Аттан мурдуң бүткөнсүп,
Айдапсың малды көргүн деп.
Малың менен жерге кир,
Зарың менен көргө кир,
Сен айтасың жоргону,
Салык атка бербеди,
Ошон үчүн душманмын,
Тоюма бир да келбеди.
Деп айтканың жүйөбү,
Жүйөңө киши күйөбү.
Келе бери жоргомду,
Мага тартуу дегениң,
Тантыктын абдан тантыгы.
Кеп көбөйтөм деп жүрүп,
Кетирбегин баркыңы,
Мага берчү малыңды,
Алтын-күмүш, зарыңды.
Жоргого кошуп башта эле
Эркесин берсең болмокчу.
Ошондо ичтен кектеген,
Адабиятты жоймокчу.
Ыраазы болуп Шырдакбек,
Акыреттик дос болмок.
Оору көөнү ачылып,
Эли дагы тынч болмок.
Менде экенде жоргого
Суроочулар көп келген.
Бир сапары олжону
Мага бергин деп келген.
Берип ийсем кокустан,
Эл бузулмак ан үчүн,
Тышы түк да, ичи бок,
Минчүү жалгыз мал үчүн,
Тойго жорго салам деп,
Толгон олжо алам деп.
Саяпкер таптап турганда,

Жер сагынган чагы экен,
Качып кетти мындан да,
Качпаса да бермекмин,
Эл тынчыган жыргалда.
Эркеси минтип ал жерден,
Элге бүлүк салганда.
Эми кантип муну айттың,
Бет калабы алганда.
Келе бери жоргону,
Шыгай албай олжону.
Карындашың нас кылып,
Сага кылса жакшылык,
Өлтүрүп койсоң аны сен,
Адамчылык ошобу,
Жугузба элге жошону.
Деди да алды жоргосун,
Жаңыл мырза жолборсуң.
Бат эле кайра таркады,
Эл айтканын жактады.
Кыздан чыккан шер дешип,
Сыймыгы тайбай баштагы.
Туш-туштан келген суроочу,
Суктанса жанды коебу.
Калмак-кыргыз төрөсү,
Тоорулса канча ноену.
Эрегишсе ан үчүн,
Элим эркин болобу.
Бул жоргону байкадык,
Суроочу мизин кайтарып,
Бербей койсом акыры,
Журт бузулса чайкалып.
Үркөрдөй болгон нойгутум,
Таланып кетер таркалып.
Анда айлам не болмок,
Калам го өзүм тамтайып.
А көрөкчө берейин,
Шырдакбектин өзүнө.
Эркесинен айрылып,
Мүңкүрөп турган кезинде.
Менин кандай акым бар,
Бирөөнүн ысык малында.
Кара долу турбайбы,
Күр эмес азыр мамым да.
Деди да Жаңыл ойлонду,
Ал жерде калың той болду.
Тою менен курусун,
Өмүрү тамам өткүчө,
Жаңылдын ичи арман дейт,
Арман эмей эмине,

Эси жоктор душман дейт.
Сөзгө келип бири албай,
Ичи толгон душман дейт...

* * *

Мына Жаңыл жомогун,
Билгенимче ырдадым.
Окугандар дурустап,
Өйдө-ылдыйын ылгагын.
Таппай калып кокустан
Сөзүн ката кылбагын.
Ошо бойдон эр Жаңыл
Эрге тийбей өтүптүр,
Найза кармап, эл коргоп,
Дүнүйөдөн кетиптир.

АЙРЫМ ТҮШҮНҮКСҮЗ СӨЗДӨР

Ай туюк	— түлөөгө арналган бээ.
Акгед	— көңүлдөш.
Арып	— амал.
Бедене быштан	— булгаары басмайыл, бастыргыч.
Булгун	— териси баалуу жаныбар.
Бута	— 1. кырчын, бадал, 2. баалуу кездеме, же ошондон тигилген кийим.
Бууржун	— жаш эркек төө.
Дүрүйө	— эки бети бирдей жибек кездеме.
Кайгуулчу	— айыл кайтарган атчан адам.
Кайнатма	— арак.
Калба	— 1. жеңиш, үстөм болуу; 2. жаңжал, чатак.
Камка	— жибек кездеменин бир түрү.
Каркап	— ашып-ташып.
Кашмир	— молдолордун амалдуу дубалары.
Келеңгер // келеңкер	— кездеменин бир түрү.
Киш	— териси өтө баалуу жаныбар.
Көк	— болгары.
Көк жеке	— өтүктүн түрү.
Көктал	— желдик.
Кусамат	— кек, кастык, ичтеги кек.
масейил	— коо, кашат, жото.
Мекер	— жүк, оорчулук.
Месел	— макал-лакап, үлгү.
Мөөсүл	— олжо, соогат
Накер	— бут кийимдин бир түрү.
Обара	— эки-экиден.
Оромол	— үпчүн-ат жабуу.
Өбүлгө	— сүйүп сураган нерсе.
Өгөй таттоо	— өөндүү, таарынычтуу.
Өөк сырттан	— ашкан, чыныгы.
Саадак	— жоо жарагы, аткыч курал.
Таш сайынуу	— төрөлүк белги.
Тил	— кабар.
Тоорул	— айыл тооруп жүргөн (ууру) киши.

Торко	— жибек кездеменин бир түрү.
Үпүкө	— өтүк.
Үпчүн	— кооз жабуу.
Чарайна	— баатырлардын сооту, темир кийими.
Чопкут	— 1. жоокердин найза өтүк кийими, 2. арасына кыл же жүн, кебез салынган чапан.
Шамыян	— моюнтурукту бекиткич жумуру таякча.
Ыштан салды	— будамайлоо.

ЖАҢЫЛ МЫРЗА (М. Мусулманкуловдун айтуусу боюнча)

Жаңыл Мырза он алты жашка толду,
Нойгуттан чыккан эрке болду.
Кырк жигит күтүп,
Салтанаты кыйын болду.
Кыздан чыккан кыраан болду,
Кыргыздан чыккан тынар болду,
Атышкан жоодон качпады,
Сан миң колдон шашпады,
Айтканы сая кетпеди.
Салганы шумкар куш болду,
Колдогону кыз болду,
Айкожомдон бата алып,

Жаңыл Мырза атанып,
Кырк жигити кашында,
Кыйын чыкты жашында.
Кашкарды чаап каратты,
Казанасын талатты.
Атканы мылтык ок болуп,
Атышар киши жок болуп,
Жылкы тийип олжо алып,
Кыйлага салды бүлүктү.
Кылычы тийген кыйрашып,
Кызың бейбаш болду деп,
Жамгырчынын астына
Кыйласы келди ыйлашып,
Чакыртып алын Жаңылды,
Жалгыз балам Жаңыл деп,
Насаат айтты далай кеп:
— Эркек эмес, кыз болсоң,
Калмак менен кытайдан
Кайраттуу дөөгө туш болсоң,
Каркыралуу кыз болсоң.
Кыз деген үйдө болуучу,
Кызырлуу киши конуучу,
Талаада жүрсөң жалгыз кыз,
Кызылың өчүп оңуучу.
Атасы айтты мындай деп,
Жамгырчынын жалгыз кыз,
Эркек менен жүрөт деп,
(Ушак айтаар далай кеп.
Каркыралуу кыз болсоң,
Сенин атың ким болот
Кансаадага туш болсоң.
Унчукпай Жаңыл отурду
Көзүн жашка толтурду.
Акылымды ойлон деп,
Айтып өттүм далай кеп,
Атасы айтты мындай деп.
Кыз Жаңыл чыкты эшикке.
Атка минип октолуп,
Алты күнгө жок болуп,
Намыз кылып Жамгырчы,
Издебей койду токтолуп.
Жашы менен карысы,
Кан үстүнө келишти
Жалпы нойгут баарысы.
Издейли десе изи жок,
Кеткенин көргөн киши жок.
Жалгыз кеткен өзүнө сооп,
Жети күнгө жеткенде,
Туш-тушка кабар кеткенде,

Казкара минип шартылдап,
Кыз Жаңыл келди шаркылдап
Куланды тоодон атыптыр,
Кубанычка батыптыр.
Жанында жалгыз киши жок.
Куланды атып кулатып,
Үйүрү менен сулатып,
Терисин сыйрып бөктөрүп,
Жамгырчынын алдына
Алып келди көтөрүп.
Кыз Жаңылдын баяны,
Таштабай айтып өтөлүк,
Кан Жамгырчы атасы,
Эрип кетип көйкөлүп,
Бооруна басып болкулдап,
Карап турган кары ыйлап,
Калын нойгут баары ыйлап,
Жети жашта бала ыйлап,
Сексендеги кары ыйлап,
Кемпир ыйлап бышаңдап,
Кыздар ыйлап кызандап.
Бала-чака, кыз-келин
Кантип жалгыз жаттың деп,
Үйрү менен куланды
Кантип жазбай аттың деп,
Жетимиште чал айтып,
Он эки кулан, төрт бөкөн,
Бир олуттан атыпсың.
Жанында жалгыз киши жок,
Кыз башың менен кыйналып,
Кыз Жаңыл кайда кетти деп,
Кыз-келин чогуу ыйладык,
Чогулган элдин баарысы,
Жашы менен карысы.
Талаада жүргөн баатыр бар,
Кезигип калсаң кантесиң,
Калмак, кытай каапыр бар.
Сууга чыккан жалбызсың,
Султандан тууган жалгызсың.
Кары-жаш айтты мындай деп,
Он алтыда Жаңылга
Айтып өттү далай кеп.
Эл ичинде мыктысы,
Сөзгө чечен ыктуусу.
Жалпы сөзүн айтышып,
Батасын берип Жаңылга,
Жай-жайына кайтышты.
Көпчүлүктү таратып,
Садаганы чаптырып,

Жаңылдын киймин талатып,
Кызым аман келди деп,
Ак сарбашыл өткөрүп,
Кыз Жаңыл чыкты эшикке.
Коргошундай көйкөлүп,
Тыңшап турган көпчүлүк,
Жаңылдын сөзүн айталык,
Ар өнөрүн жашырбай,
Баян кылып айталык.
Элдин баары жатканда,
Кызык уктап атканда,
Кан Жамгырчы ойгонуп,
Жаңылдын жайын ойлонуп,
Төшөктөн туруп толгонуп,
Уктап жаткан Жаңылга
Көрөйүн деп ойлонуп,
Басып барды кылтылдап.
Кыз жаңылдын башында,
Чырак күйөт жылтылдап,
Коёндон окшош эки кыз
Кыз Жаңылдын жанында,
Күлүп-ойноп шыңкылдап,
Кыз Жаңылды караса,
Уктап жатат ойгонбой,
Эки кызды караса,
Колунда болот кылыч бар,
Киши кирсе сойгондой,
Кыз Жаңылды кайтарып.
Эки кыз жайын айталык:
Оң колунда жаасы бар,
Көргөн жанды атканы,
Бирөөндө болот кылыч бар
Көрүнгөндү чапканы.
Балыктай турат ойноктоп,
Жыландай кетет сойлоктоп.
Шыкаалап туруп Жамгырчы,
Карап турат токтолуп,
Билинип калды дабышы,
Чырак өчүп жалп этип,
Эки кыз кетти жок болуп.
Кайта келди Жамгырчы,
Жаталбады төшөккө,
Кадимкидей токтолуп.
Таңдын эре-середе,
Жылкыдан боз бээ алдырып,
Ай туякка чалдырып,
Ак сарбашыл кой союп,
Жамгырчы калды шек алып.
Бекер эмес кызым деп,

Ошондон кийин, дем алып,
Эли-журттан бата алып,
Эр Жаңыл деп атанып,
Бактысы бар башында
Кайда барса Жаңылдын
Эки кыз турат кашында,
Он алты жашта октолуп,
Бир жерге турбайт токтолуп.
Коштогону ок болуп,
Кыз Жаңылдын үстүнө,
Эл чогулуп топтолуп,
Жааны жаза тартпаган,
Атканы тирүү кайтпаган,
Эт бышымга жүз атат
Бекер кетпейт бир огу.
Беттегенди түз атат,
Мергенден мындай ким болду!
Кыз Жаңыл деп атагы
Кылымга кетип дүң болду,
Кыздан кыйын ким болду.
Алты уруу нойгут эли бар.
Атактуу Ошпол жери бар.
Күн чыгыш жагы Лоб дайра
Ошол жерди жердеген,
Теминишкен душманга
Теңдигин Жаңыл бербеген.
Кайнап жаткан көп нойгут.
Сары-Колду жайлаган.
Сандатып бээни байлаган,
Жесир кемпир миң койду
Короосунан айдаган.
Кыз Жаңыл деп аталып,
Бет алганды жайлаган.
Бакалыны күздөгөн,
Ат-Ойнокту жаздаган,
Астынан душман баспаган,
Кожолор көрүп жактырган.
Жоготом деп бөрүнү
Карматып алып тирүүлөй,
Коңгуроону тактырган.
Тайын бөрү жебеген,
Короого бөрү кирбеген,
Коңгуроо таккан бөрүгө,
Мындай кылган ким деген.
Ушу кылган чоңдугу,
Ооган менен Алайга
Ошо күнү дүң деген.
Кара тегин калчадан,
Кабарын уккан канча жан,

Нойгуттан чыккан Жаңыл, — деп
Кыйлага даңкы угулган.
Кыз Жаңыл кыйын чыкты де;!
Кытайлар салган чуулган.
Акылынан шашпаган,
Атышкан жоодон качпаган.
Бир отурган жеринен
Эт бышымда миң аткан,
Мындай укмуш ким аткан,
Кашкарды чаап караткан.
Жеркенге чейин алганы,
Жетимиш болду балбаны.
Алтымыш кызыл нар алып,
Тартуусун башка жана алып,
Жаңыл Мырза аттанып;
Кырымдан жазып кат алып,
Кыргыздан чыккан кыйын деп.
Ошо жерге аталып.
Сарамжалы санда жок,
Салтанаты баада жок.
Атышкан жоосу оңбогон,
Аялдан мындай болбогон,
Кытайды кырып сомдогон,
Кыздан мындай болбогон,
Кырк күнү кызып урушса,
Бетинен кызыл оңбогон,
Бендеде мындай болбогон,
Бет алган жоосун сомдогон.
Кыздан чыккан кымбаты,
Кыз Жаңылдын сымбаты.
Айтып өтөр жөнү бар,
Аксаргыл болгон өңү бар.
Атагы чыккан Жаңылды
Айтып өтөр жөнү бар.
Чолпондой болгон көзү бар,
Жолборстой болгон төшү бар,
Эңчер келген бою бар,
Эки миңдей жоо болсо,
Аламын деген ою бар.
Жалгыздыгын ойлобойт,
Жанын аяп толгонбойт,
Кылычы бар белинде,
Кыйын чыккан жеринде.
Жоо кайда деп желпинип,
Жетилди нойгут балдары.
Келе мага союл деп,
Күүлөнүшүп күч алып,
Жетимиште чалдары,
Арышын барда арылда,

Отуң барда жалында.
Канткенде жоодон качабыз,
Жаңыл Мырза барында!
Күүлдөдү чалдары,
Күүлөнүштү балдары.
Эми душман тапсак деп,
Эңсеп жүрөт балдары,
Эзилтип жоону чапсак деп,
Ээн жаткан мал болсо,
Эч кимден коркпой барсак деп
Жандын баары дуулдап,
Жаш-карысы чуулдап,
Жашы менен карысы.
Кыздан баатыр чыкканда,
Бул кыргыздын ырысы,
Казкара сындуу аты бар,
Кайраттуу Жаңыл кызы бар,
Качырган жоону талкалап,
Кайраттуу болду ушулар.
Жаңыл баатыр болгону,
Өрүшкө малы толгону.
Атышар жоону таппасак,
Айгандын элин чаппасак.
Айганга барып кол салды,
Айганды чаап мал алып,
Алтын, күмүш, зар алып,
Кыйшыгы жок кебинде,
Мылтыгы бар жонунда,
Сыр жебеси мойнунда,
Алтындан куран койнунда,
Бой тумары боорунда,
Форуму мындай сонун да.
Карылыкта найзасы,
Калыкка тийген пайдасы
Душмандан качпайт.....
Адамдан башка форуму,
Аялдан чыккан сонуну,
Адам айран калгандай,
Кыз Жаңылдын жоругу.
Атышып турган душмандан,
Атып кайра тартпаган,
Акылынан шашпаган,
Жаасын жаза тартпаган,
Сан колдон жалгыз качпаган,
Бет алганын талкалап,
Бедөө* кара ат мингени.
Бери* кызындай чапкылап,
Кызыгып жоого киргенде,
Кылычын канга боегон,

Кыйланы Жаңыл сомдогон,
Кыздан мындай болбогон.
Кытай менен калмактан
Кыр көрсөтүп сомдогон,
Айлына душман барбаган,
Эгешкен жоону жалмаган.
Кыздан чыккан кырааны,
Кызыл кашка тынары,
Жаңы өспүрүм чынары,
Жаштан чыккан кырааны,
Ченине киши барбаган,
Барган тирүү калбаган,
Коюна бөрү тийбеген,
Коркуп киши сүрдөгөн,
Жылкысын ууру албаган,
Кезиккен тирүү калбаган.
Анжыян менен Алайга,
Арбагы кеткен далайга.
Кара тегин калчага
Кадыры жеткен канчага.
Жылдыз менен Кундуздан,
Кыздан чыккан баатыр деп,
Уккан элге кыргыздан.
Кытай менен калмакка,
Кыйлага бүлүк салмакка,
Кыз Жаңыл чыккан атууга,
Кабарын уккан калмактан.
Калмактын каны чоң Корун
Жетимиш жорго жетелеп,
Астына келди тартууга,
Жүргөнү Ошпол жер болуп,
Калмактар келип жүгүнүп,
Кыз Жаңылга эл болуп
Жаңылдын атын уккандар
Жүрөгү туйлап козголуп,
Атын угуп кез көрбөй,
Айбатынан Жаңылдын
Адамдын баары дос болуп,
Маш ойногон атууга
Малын берип канча жан,
Жаңылга келген тартууга,
Чыландын жолун кармаган
Чырмашканды жалмаган
Ополду бойлоп жол салган,
Нурханга барып кол салган.
Тегин менен калчадан
Тең келбеген канча жан.
Чилендин жолун тостуруп,
Ажыдан алган алыкты,

Кербенден алган салыкты.
Жаңылдын кылган бул иши,
Жалганы жок аныкпы,
Анжыян менен Кашкарды,
Мекеге барган ажыны
Өз колу менен башкарды.
Анжыяндан соодагер,
Кире тартып келүүчү,
Кызыл алтын, ак күмүш,
Кыйласын тартуу берүүчү,
Кызыл жибек, ак шайы,
Кыйланы жүктөп келүүчү,
Кыз Жаңылдай мырзага
Уруксат сурап келүүчү.
Жаңылдан кагаз алуучу
Жан тийбестен соодагер,
Жай-жайына баруучу.
Жаңылдан кагаз албаса,
Кезиккен элдин баарысы
Малын талап алуучу.
Алым алган Кашкарды
Айтылуу Жаңыл башкарган,
Кабарын угуп, канча жан
Алыстан келген темселеп,
Кол кайыр берген энтелеп,
Мусапырга нан берген,
Мунжу менен чолокко
Өрүшүнөн мал берген.
Карыптар келген бир мынча,
Карк алтын берген бир канча.
Элиртип күлүк жараткан,
Эшенди керсе талаткан.
Думанага лек берген,
Мусапырга көп берген.
Жетимди баккан жетелеп,
Кол кайыр берген өнтөлөп,
Жесир-жетим, карыптын
Баарысы келген темселеп.
Алсыздарга ат берген,
Кечиктирбей бат берген.
Кыз Жаңылдын форумун,
Кыргыздын кызы ушундай,
Дагы угасың сонунун.
Чоң Анжыян жердеген,
Теминишкен душманга
Теминсе теңдик бербеген.
Үрбүлчөк менен Бурхуй,
Жандан ашкан эр деген,
Кыз Жаңылды укканда,

Бир көрсөк деп дегдеген.
Үрбүлчөк менен Бурхуй,
Өз жеринде эр болгон,
Адамды жанга теңебей,
Өзү мыкты бер болгон.
Ополдон издеп табам деп,
Ошонун элин чабам деп.
Бурхуй баатыр күүлөнүп,
Үрбүлчөктүн элине,
Үч күнү жыйып жерине,
Бурхуй баатыр ой кылып,
Үч күнү элге той кылып,
Лоб дайраны кечем деп,
Кыз Жаңыл мага тийбесе
Топчудай башын кесем деп,
Өз билгеним кылам — деп,
Өзүнүн элин кырам — деп,
Жылдырып элин чабам деп,
Пейли менен тийбесе
Зордук менен алам деп,
Катындан киши качабы,
Кашкарда жаткан жамандар
Бир катынга тең келбей,
Казанасын чачабы.
Өзөндө талын кыйратам,
Өкүртүп элин ыйлатам.
Жайлоодон малын алам деп,
Жамандык башка салам деп,
Тартуусу менен Жаңылды
Өзүм барып алам деп,
Эр Бурхуй күүлөнүп.
Чогулган элге сүйлөнүп.
Короосу менен койду алам,
Кой кайтарган бойду алам.
Матоосу менен төөнү алам,
Мал кайтарган жөөнү алам.
Керегесин кыйратам,
Келин-кызын ыйлатам,
Кызыл кыргын саламын,
Ошентип кордук көп кылып,
Кыз Жаңылды аламын.
Кайнап жаткан нойгутка
Кандуу бүлүк саламын,
Каяша айтса Жаңылдын
Каратып элин чабамын,
Айласын такыр түгөтүп,
Ак никелеп аламын!
Кандай дейсиң, элим, деп,
Жактыбы элге кебим деп,

Бурхуй баатыр эрсинип,
Элине кыйын шерсинип.
Кырк күндөн калбай барам деп
Кыз Жаңылды алам деп,
Менден кыйын ким алат,
Менден мурун ким барат?
Малын айдап топтотуп,
Королуу коюн токтотуп,
Күлүктөрүн коштотуп,
Күлдү журтун боздотуп,
Амалы кетип алсырап,
Чала жан болуп кансырап.
Астыма келет зарылып,
Мени алгын деп жалынып,
Кыз Жаңылга барамын,
Кырк күнгө жетпей аламын,
Кызыкка минтип канамын.
Баатыр болдум, эр болдум,
Баатыр атка мен кондум,
Каратып жылкы албасам,
Калмакка кыргын салбасам,
Баатыр болуп аттанып,
Не кытайга кыргын салбасам.
Кыргыздын кызы Жаңылды
Кызыган бойдон албасам,
Бурхуй баатыр боломбу,
Кыздан коркуп жан сактап,
Баатыр атка кономбу.
Кыз Жаңылды алам деп,
Арбагым кетсин Алайга,
Даңкым кетсин далайга.
Күлүктүн баарын таптатам,
Кылычтын баарын чарыктатам.
Жүз киши менен барам деп,
Так түштө малын чабам деп,
Качып кетсе кыз Жаңыл,
Көй-Каптан издеп табам деп,
Бурхуй айтты мындай деп,
Менин сөзүм кандай деп.
Чогулган элдин баарысы,
Жашы менен карысы,
Кепке жүйрүк чечени,
Кете асирет эшени
Айтканыңыз акыл деп,
Атагың чыккан баатыр деп.
Кызыган бойдон барыңыз,
Кыз Жаңылды алыңыз,
Кыз Жаңылды сиз алсаң,
Кылымдан артык багыңыз.

Отурган эли эп кылды,
Жаш-карысы кеп кылды.
Бурхуй баатыр кеп айтты,
Калың элге эм айтты,
Эми айтканда — муну айтты:
Миңден тандап бирди алам,
Билимдүү кыйын эрди алам,
Жүгүрүк тулпар атты алам,
Жүлүнгө сайган жарты алам,
Бараңдан тандап түздү алам.
Баатырдан тандап жүздү алам.
Жүз баатыры кат алып,
Жүгүрүк тулпар ат алып,
Атка минди тандалып,
Азаматтар шаңданып.
Көпчүлүктүн баарысы
Бурхуйга таң калып,
Бата бер деп кол жайып,
Жөнөйбүз деп камданып.
Бата берди баарысы,
Жашы менен карысы.
Болоттон кылыч байланып,
Жоо-жарагын шайланып,
Азык-түлүк мол алып,
Атышам деп Жаңылга
Бурхуй баатыр жол алып,
Желектүү кызыл туу алып,
Эли-журту кубанып:
Бурхуй баатыр барып кел,
Буюрса Жаңыл алып кел!
Атка минип жабылып,
Жолго түштү камынып,
Көркөм кыйын ыктуусу,
Көзгө саяр мыктысы.
Жаңылдын элин чапсам деп,
Аргымак тандап алышып,
Бурхуй баатыр баш болуп,
Үлбүрчөктөн аттанып,
Атка минип мактанып,
Калдыктан ашып Алайга,
Кебез-Тоо ашып жол жүрүп,
Кечикпестен мол жүрүп,
Ашып түштү Нуркапка,
Суусу жок кургакка.
Бечелдин чыкты белине,
Ашып түштү Бурхуй,
Кыз Жаңылдын чегине,
Так отуз күн жол жүрдү,
Ат аябай мол жүрдү.

Айтып өтөм аныктап,
Аргымактар арыктап.
Ополдун тоосун бойлошуп,
Жаңылды тапсак экен деп,
Жерин өлчөп ойлошуп.
Бурхуй баатыр башчысы,
Мурза Керим жакшысы,
Тоого чыгып бийикке,
Дүрбү салып карашып,
Чогулушуп олтуруп,
Акылын мыктап толтуруп,
Ойлонбоду өлүмдү.
Алыскы жерден бир киши
Карап турса көрүндү,
Жолун тозуп барышып,
Мерген экен тоодагы,
Тегеректеп калышып,
Өткөн менен кеткенди
Сөзүн сурап калышып,
Бурхуй баатыр сурады,
Жаңыл кайда, жан кайда,
Жайылып жаткан мал кайда,
Жаңылдын келдик жерине,
Бурхуй баатыр кеп айтты,
Жооп бер менин кебиме.
Жаңылдын эли кайда деп,
Жаңылды издеп келе атам,
Кезиктиң мага пайда деп,
Жигиттерге кеп айтты
Бул кишини байла деп.
Мергендин колун байлады,
Бурхуйдуп көзү жайнады.
Беш-алтоо жетелеп,
Мергенди тоого айдады,
Дагы киши барбы деп,
Эки жагын карады,
Мергендин аткан кийигин
Бөрүдөй болуп талады.
Айтчы, мерген, кебиңди,
Жаңылдын жайын сурайын,
Чынын айтып бербесең,
Табамын сенин эбиңди.
Жалган айтпай, чынын айт,
Кыз Жаңылдын сырын айт.
Мен Бурхуй баатыр деп,
Жаңыл кайда жатыр деп,
Кыз Жаңылдын жайын айт,
Жашырбай сырын баарын айт.
Билбесең муну өлөрсүң,

Жаңылдын айткын өнөрүн.
Калбасын сенин арманың,
Жалган айтып салбагын.
Тийип алам малын деп,
Кыркып алам чачын деп,
Чын айтпасаң мергеним,
Сенин башың алам деп,
Жаңыл үчүн келдим деп,
Сен Жаңылдын жайын билдиң деп,
Элиңе дүмөк салам деп,
Эрке кызды алам деп,
Өз билгеним кылам деп,
Элиңди койбой кырам деп,
Менин атым сурасаң,
Бурхуй баатыр кыраан деп,
Күлүктүн баарын таптатып,
Чыкканым отуз күн болду,
Сенин атың ким болду?
Мен Бурхуй баатыр деп,
Ушул жашка келгеним,
Адамдын чаап, акын жеп,
Угуп келдим Жаңылды,
Кыздан чыккан баатыр деп.
Жалгыз келсе Жаңылга
Жеңишейин деп келдим,
Ат үстүнөн тартышса,
Эңишейин деп келдим.
Кызыл канга кырчылдап,
Батышайын деп келдим,
Акыр заман элине
Салайын деп мен келдим,
Атагы чыккан Жаңылды
Алайын деп мен келдим,
Айткын, мерген, чыныңды,
Айтып өттүм сырымды.
Колго түштүң мерген деп,
Кыз Жаңылдын элине
Мен камданып келгенде,
Уктуңбу менин кебимди,
Чапканы келдим элиңди!
Жаңылың кызбы, катынбы,
Ошондой кыйын баатырбы?
Бурхуй айтты мындай деп,
Мергенден сурап далай кеп.
Эми сүйлө, мергеним,
Менин сөзүм кандай деп.
Бурхуй сөзү токтолду,
Башка кеби жок болду.

Сүйлөйүн деп мергенчи,
Жаткан жерден октолду.

ЭМИ КУЛАНЧЫ МЕРГЕНДИН КЕБИ:

Чечип койгун колумду,
Барар болсоң Жаңылга,
Айтып берем жолуңду.
Жаңылдын жайын сурасаң,
Катын эмес кыз деди,
Атышкан жоого уз деди,
Качканда душман кутулбайт,
Минген аты куш деди.
Атышам деп, далай дөө
Айлына нечен барганы.
Сендей сексен баатырды
Бирин койбой жайлады,
Барган тирүү калбады.
Сен Бурхуй баатырды,
Сурасаңыз Жаңылды,
Сырын айтам такыр деп,
Менин атым сурасаң,
Куланчы деген мергенден,
Кулан атып келгин деп,
Буйрук кылды мырзабыз,
Колго түштү башым деп,
Кырк беште менин жашым деп,
Сурасаңыз Жаңылдын
Сырын айтып берейин,
Жашырбастан Жаңылдын
Чынын айтып берейин.
Ойроттон чыккан кыз болгон,
Жоо жагына уз болгон,
Жолуккан киши жүз болгон,
Баарысы мындай түз болгон,
Колдоочусу кыз болгон,
Түртүшкөн киши түз болгон.
Атканы тирүү кайтпаган,
Ажалдан Жаңыл качпаган,
Лоб дайрадай жери бар,
Толкуган нойгут эли бар.
Баарын айтып берейин,
Бурхуй баатыр билип ал,
Ээ, Бурхуй, баатыр деп,
Айтып өтөм далай кеп,
Мен Жаңылдын элимин,
Кеңештештин биримин.
Сураганың кеп болсо,
Жаңылга барбай кайтып кет,
Бурхуй баатыр эп болсо.
Жалган айттың дебегин,

Чынын айтып берейин,
Калбасын менден көңүлүң.
Алалбайсың Жаңылды,
Өтпөсүн бекер өмүрүң.
Тилимди алсаң кайтып кет,
Мергенчиден уктум деп,
Эл-журтуңа айтып кет.
Жаңылга барсаң өлөсүң,
Жамандыкты көрөсүң.
Алптардын алы жетпеген,
Атышкан өлбөй кетпеген,
Кой, Бурхуй баатыр, деп,
Менин сөзүм акыл деп,
Мергенчи айтты мындай деп.
Сен өңдөнгөн баатырдан
Оолугуп нечен баруучу,
Обу жок жерден катылса,
Оозунан каны агуучу.
Кой, Бурхуй баатырым,
Арзан көрбө Жаңылды.
Каралуу калат катының,
Бир суудан чыккан эрсиң деп,
Өз элиңе шерсиң деп,
Кайратың менен барарсың.
Катындан өлдү дедирип,
Капылетке каларсың.
Мен да элимде эр элем,
Катын эмес эркекти
Кудай алсын дээр элем.
Ашык эмес Бурхуй,
Жаңылдан сенин өнөрүң.
Намыз үчүн сен барсаң,
Айнектен жарык өлөрүң.
Бир атканда, миң атат,
Пендеде мындай ким атат,
Жолдошуңду кул кылат,
Катыныңды тул кылат.
Курдашым деп сыр айттым,
Кудайга койгун мунумду,
Өлүп калсаң Жаңылдан,
Ким алат сенин кунуңду?
Атышып алы жетпеген,
Адистигин айтайын,
Ак бараң мылтык атканда
Башынан түтүн кетпеген.
Баабедин колдогон,
Пендеде мындай болбогон,
Кызыр Илияз колдогон,

Пендеде мындай болбогон,
Сендей нечен баатырды
Кыз Жаңыл жалгыз сомдогон.
Кой, Бурхуй, кайта кет,
Жаңылдын жайы ушундай,
Жалпы элиңе айта кет.
Тилимди албай сен барсаң,
Каратып малын аларсың,
Калың элин дүрбөтүп,
Калдалаңды саларсың,
Кара чаңдын ичинде
Казандай башың каларсың.
Катынын мактап турат деп,
Кудай сени урарсың.
Кыйкырыктан шашпаган,
Кылчайып жоодон качпаган,
Уктуңбу менин сөзүмдү,
Умаштай ачат көзүңдү.
Калп дебе менин сөзүмдү,
Каарланса эр Жаңыл,
Калбыр кылат төшүңдү.
Жааны жаза тартпаган,
Жабуулап атын таптаган,
Сан колдон Жаңыл качпаган,
Алтын жаак, сыр жебе,
Жаш кезинде маштаган.
Байладың менин колумду,
Ээ, Бурхуй баатырым,
Өлүм сага сонунбу?
Казкара сындуу аты бар,
Кайнаган нойгут калкы бар.
Калың нойгут калкына
Катын да болсо баркы бар.
Кылычын кындан алуучу,
Кыжылдаган жоо болсо,
Кыз Жаңыл жалгыз баруучу,
Кылчайбай кылыч чабуучу,
Кыйланын башын алуучу.
Кой, Бурхуй баатырым,
Жесир калат катының.
Ушул жерден кайтып кет,
Ушул менин акылым,
Аяп турам өзүңдү,
Аңдадыңбы сөзүмдү.
Жоон өпкө түрсүлдөк
Балбандарың бар экен,
Ала көөдөн, кем акыл,
Дардаңдарың бар экен,
Сынап турсам баарыңды.

Агызбагын каныңды,
Амандыгың тилегин,
Бир чымындай жаныңдын.
Баарыңды Жаңыл кыйратат,
Балдарыңды ыйлатат.
Ээ, Бурхуй баатырым,
Кыз Жаңылга катылып,
Тентип кетпе баатырым,
Тил алсаң, барбай кайтып кет,
Арбак үчүн, ант үчүн,
Менин айткан акылым.
Мактап турат дебегин,
Эркегин коюп катынын.
Куланчы айтты мындай деп,
Барсаң-койсоң өзүң бил,
Менин сөзүм кандай деп».
Эми Бурхуйдун айткан сөзү:
«Ээ, кысталак мергенчи,
Эмне дейсиң бергелчи!
Кайраттуу элди таппайсың,
Катынды кыз деп мактайсың.
Токоюңду кыйратам,
Топону тоодой жыйнатам.
Жылкыңды тийип айдаймын,
Артымдан келген кишини
Аш бышымда жайлаймын.
Матоосу менен төөнү алам,
Мал айда деп, жөө алам.
Мен кара тегин калчаны,
Караттым элден канчаны.
Букарага барып кол салып,
Алтымыш нарга жүктөтүм,
Башай менен барчаны,
Отунун алып күл кылдым,
Отуз үйлүү калчаны.
Тежикти чаап кыйраттым,
Нечендерин ыйлаттым.
Акылдан кантип шашамын,
Атайын келип элимден,
Катындан кантип качамын!
Жол баштатып алам деп,
Колу-бутун таңам деп,
Козголуп койсоң кокустан,
Тишиңди бирден чагам деп,
Бурхуй айтты мындай деп».
Үрбүлчөк менен Бурхуй,
Куланчыны кармады,
Кармап алын сабады,
Жаңылдын малын тапкын деп,

Же болбосо көргө жаткын деп,
Алмадай башың алам деп,
Жар көчтүрүп салам деп,
Бурхуй айтты мындай деп.
Куланчы туруп кеп айтты:
«Ээ, Бурхуй баатыр, деп,
Жаңылдын малын аларсың,
Жаныңа жабыр саларсың,
Каратып малын тийерсиң,
Качырып Жаңыл келгенде
Ыштаныңа сийерсиң.
Ээ, Бурхуй баатырым,
Мен Куланчы мергенмин,
Кулан улап келгенмин,
Баатыр Жаңыл Мырзанын,
Сырын айтып бергенмин.
Жаңылды арзан ойлойсуң,
Бурхуй менен Үрбүлчөк,
Кезигип калсаң Жаңылга,
Кабатың менен сойлойсуң.
Куланчы айтты мындай деп,
Менин сөзүм кандай деп,
Бурхуй туруп сүйлөдү,
Мунун сөзүн сүйбөдү,
Алайды барып чаптым деп,
Андан абийир таптым деп.
Ээ, Куланчы мергеним,
Катын турмак эркектин,
Далайдын башын тердим деп,
Ушулбу сенин акылың,
Көп мактайсың Куланчым,
Эр албаган катының.
Далайды кырып жоготкон,
Мен Бурхуй баатырмын.
Катыныңды аламын,
Элиңе кайгы саламын,
Өз билгеним кыламын,
Элиңдин баарын кырамын,
Жаңылыңды аламын,
Элиңе бүлүк саламын.
Бурхуй айтты мындай деп,
Эми Куланчым, уккун кандай деп.
Кошун таштап оорукка,
Куланчыны кайтартып,
Эки киши таштады.
Найзаларын тегешип,
Учуна болот эгешип,
Атка минип дүрбөшүп,
Балбандарын жүр дешип,

Атка минди камынып,
Бурхуй баатыр баш болуп,
Таламандын тал түштө,
Кыз Жаңылдын жылкысын
Тийип чыкты жабылып.
Найзанын үнү каңкылдап,
Мылтыктын үнү тарсылдап,
Бурхуй деген үн чыкты,
Үрбүлчөк деген чуу чыкты.
Эр Бурхуй, Үрбүлчөк
Жылкыны тийип топтотуп,
Жылкынын астын токтотуп,
Мылтыктарын октошуп,
Кыз Жаңыл кайдан келсин деп,
Жылкыны жайып токтошуп,
Бурхуй алды жылкыны,
Айдап жолго салыптыр.
Жылкыны тийип кетти деп,
Жаңылга кабар барыптыр.
Жаңыл мырза той кылып,
Көпчүлүккө ой кылып,
Көкбөрүсүн тарттырып,
Ат-кунанын чаптырып,
Жамбыдан кыйык аттырып,
Оюн-күлкү каткырык.
Казкарасын байлаган,
Касташканын жайлаган,
Кыйкырыктан шашпаган,
Жааны жаза тартпаган,
Атканы тирүү кайтпаган,
Аскер куруп таштаган.
Мергенге жамбы аттырып,
Аткандарын жактырып,
Тойдун этин тарттырып,
Казкарасы ойноктоп,
Үстүндөгү эр Жаныл,
Ак жыландай сойлоктоп.
Жылкычы барды кыйкырып,
Жоо алды деп айкырып,
Бурхуй деген үн чыкты,
Үрбүлчөк деп чуу чыкты.
Жоо кайда деп эр Жаңыл,
Атка минди камынып,
Араң турган көпкөн эл,
Баары чогу жабылып,
Найза, чокмор алышып,
Кары дебей, жаш дебей,
Атка минди жарышып,
Кыйкырык, ызы-чуу болуп,

Кызыл желек туу болуп,
Алып кеткен жылкынын
Артынан түштү камынып,
Кары дебей, жаш дебей,
Жан аябай жабылып,
Казкарасын ойнотуп,
Беттешкенин сойлотуп.
Угуп тургун көпчүлүк,
Кыз Жаңылдын өнөрүн,
Бурхуй менен Үрбүлчөк,
Билбедиң кыздын өнөрүн,
Жүз балбаны кашында,
Отуз тогуз жашында,
Үрбүлчөгү жанында,
Кыз Жаңылды саям деп,
Өз малынан той кылып,
Эр Бурхуй мындай деп,
Балбандарга мактанып,
Аргымак минип таптанып.
Кыз Жаңыл келет качырып,
Асманга турпак чачылып.
Сары жаргак шымы бар,
Жалган эмес мунуңар,
Жолун тозуп Бурхуй,
Найзасын кармап кымпыйып,
Мурун барып саям деп,
Үрбүлчөк турат зыңкыйып.
Экөө турат мактанып,
Өңгөлөрү сактанып,
Кылычтары тапталып,
Канжарлары чарыкталып,
Карап турсаң кыз Жаңыл,
Казкаркасы күлүндөй,
Качырып кирет бурулбай,
Элинен жалгыз бөлүнүп,
Эки көздөн шаркырап,
Кызыл жалын көрүнүп,
Мылтыктын огу быдырап,
Башынан түтүн бөлүнүп,
Мылтыктын огу чуулдап,
Жебенин огу шуулдап,
Аркасынан көп нойгут,
Келе жатат шуулдап.
Бурхуй жолдон тосуптур
Кыз Жаңылдын Казкара ат,
Астына чыгып озуптур,
Бурхуй баатыр чочуптур.
Тосконуна болобу,
Кыз Жаңылга башынан,

Катылган киши оңобу,
Атканы тирүү кобобу?
Мылтыгын асты жонуна,
Жаасын алды колуна.
Чачын кайыр имерди.
Болоттон соккон огу бар,
Ыргайдан кылган сабы бар.
Тай жарышым келгенде.
Жааны тартып жиберди,
Как жүрөктүн толто деп,
Эки көздүн орто деп,
Жаанын огу шып этип,
Жүрөккө кирди жып этип,
Жана кайта жиберди.
Маңдайга огу кабылып,
Мээси ташка жабылып,
Аттан түштү тырп этип,
Жерге түштү шылк этип,
Жер жарылды дүп этип.
Бурхуй аттан түшкөндө,
Үрбүлчөк кайра тартыптыр,
Аркасынан кыз Жаңыл,
Алты жерден атыптыр,
Калбыр болуп Үрбүлчөк,
Кадеми минтип катыптыр.
Эт бышымга жетпестен,
Экөөнү кабат союптур.
Эл келгенче эр Жаныл,
Экөөнүн башын кесиптир,
Эрдинен байлап тешиптир,
Карап турган көпчүлүк,
Кара жандан безиптир,
Кайрылбастан качыптыр,
Катын деп келген жүз балбан,
Акылынан шашыптыр.
Шашканына болобу,
Качканды Жаңыл коебу,
Казкарасын ойнотуп,
Кандарын кабат сойлотуп,
Жүз балбанын камашып,
Жүндөй тытып сабашып,
Жүз балбанды байлатып,
Аттарын кошо айдатып,
Жылкысын кайрып токтотуп,
Балбандарын окшотуп,
Бурхуйдун жүз балбанын
Ботодой сабап боздотуп,
Байлагандан кеп сурап,
Дагы барбы, деп сурап,

Эки киши калды деп,
Куланчыдай мергенди
Баатырлар байлап салды деп,
Куланчы көздөй жарышып,
Байлаган жерден байкушту
Аман таап алышып,
Аман-эсен саламат,
Элине кайта барышып,
Куланчы менен кыз Жаңыл
Аман-эсен көрүшүп.
Колго түшкөн баатырды
Урууга бирден бөлүшүп,
Кудай алсын катын деп,
Алыстан келген жүз балбан
Ушундай кордук көрүшүп,
Өлгөндөрдүн катыны
Үйлөрүндө тул болуп,
Бурхуйдун жүз балбаны
Нойгутта калды кул болуп,
Малынын баарын айдатып,
Бурхуй менен Үрбүлчөк,
Кабаты менен жайлатып,
Беттеген киши жок болуп.
Дареги чыкпай далайга.
Жүз балбан менен Бурхуй,
Дайынсыз кетти жок болуп,
Кыз Жаңыл деп атанып,
Бурхуйдун элинен
Жыл малына жеткенде,
Кабарын угуп алыстан,
Калыстар келди аттанып.
Сегиз киши келиптир,
Кыз Жаңылдын эрдигин
Келгендери билиптир.
90 жылкы айдатып,
Тартуусуна келиптир.
Сары алтындан мүлүк бар,
Токсон аттын ичинде
Чаң жетпес деген күлүк бар,
Жолдон озгон жорго бар,
Зар — алтын, күмүш колдо бар,
Жүзгө санын толтуруп,
Артынан келген элчини
Он беш күнү кондуруп,
Түштүгүнө тай союп,
Бардыгы чыкты созулуп,
Жүз балбаны сегизге
Тирүү кетти кошулуп,
Кыз Жаңыл деп атанган,

Кыргызга даңкы атанган.
Кыз Жаңылдын өнөрү.
Кыргыздын кызы ушундай,
Кыркышкан жоосу өлөрү,
Келген сегиз элчиси
Ыраазы болуп Жаңылга,
100 балбанын саламат
Кошуп элге жөнөдү.
Кабарын укту канча жан,
Кыз Жаңыл кыйын чыкты деп,
Кабар келди Калчадан,
Эрлигинде айбы жок.
Үрбүлчөк менен Бурхуй,
Жаңылдан өлдү дайны жок.
Бурхуйду сомдоду,
Кыздан мындай болбоду,
Кыркышкан жоосу оңбоду
Кыйланы Жаңыл сомдоду.
Эли тегиз бай болуп,
Жаңылдан көөнү жай болуп,
Бет алган жоосун талкалап,
Лоб дайраны жакалап,
Элин жоого чаптырбай,
Нойгуттун элин калкалап,
Беттешкен жоосу жок болуп,
Кыркышканы кыйрады.
Кыз Жаңыл кыйын чыкты деп,
Анжыян менен Кашкардан,
Арасын Жаңыл башкарган.
Жолоочудан бул алып,
Нойгуттун эли кубанып,
Жата берсин кыз Жаңыл,
Кырк уруу кыргыз элинен,
Ушундан кабар угалык.
Адигине, тагайдан
Баатыр чыккан далай жан,
Богорустон, койлондон
Ошо жакты алсам деп,
Кыз Жаңыл баатыр ойлонгон.
Арпа, Ак-Сай жер бар деп,
Анда калың эл бар деп,
Калың кыргыз төрөсү
Үчүкө, Түлкү шер бар деп,
Кылжырдын кыраан уулу деп,
Кыйратсам Жаңыл муну деп,
Элине айтты мындай деп.
Үчүкө менен Түлкүдөн,
Элин чаап кыйратып,
Олжо кылсам мүлкүнөн,

Күлүк атын таптатып,
Кылычтарын чарыктатып,
Кыргыздын элин алсам деп,
Кыйлага бүлүк салсам деп,
Кыргыздын жерин чалсам деп,
Кырк жигитти кошчу алып,
Кыраан Жаңыл жол чалып
Өрүк менен кузгундан
Көпүрөөнү салдырып,
Он эки кулач устундан
Атан төөсүн комдотуп,
Адырдын жолун оңдотуп,
Кыз Жаңыл чыкты бел байлап,
Кырк киши менен жол чайлап,
Ат-Ойнок менен Көк-Бөрү,
Андан катар өткөнү.
Агача-Кол, Жел-Артты,
Аны ашып басканы,
Арзан көрбө Жаңылды,
Айылдан чыккан арстаны.
Чакмактын жолун өрдөдү,
Жер сонунун көргөнү,
Ак-Сайдын башы Балгынды,
Атказды алты чалгынды.
Ак-Сайды көрүп таң калып,
Жер соорусу жер экен,
Жердеген кыргыз эл экен,
Аштык айдоо, чөп чабуу,
Ушунусу кем экен.
Колго тийсе ушуерди,
Жердебей турган жер бекен,
Өзөндүн баары тал экен,
Өрүшү толгон мал экен,
Арпасы кандай жер экен,
Алты уруу кыргыз эл экен.
Ортосу Чатыр-Көл экен,
Туш-тушунан карасаң,
Чалкалаган төр экен.
Аңыры учат аңкылдап,
Каздары учат каңкылдап,
Жаргак таман, жап канат
Өрдөгү учат кобурлуу,
Өлбөгөн адам ушундай,
Көрөт экен сонунду.
Текеси зоодо түйүлгөн,
Телкиси тоодо үйүлгөн.
Өзөнүн аюу оттогон,
Адырда аркар топтогон,
Коктусун ксен боктогон,

Козгобосо көппөгөн,
Өзөндө аркар төлдөгөн,
Чыбырын түлкү жойлогон,
Телкиси тоодо ойногон,
Өзөндө суусу ташыган,
Асмандан барчын шаңшыган.
Кыбыладан жели бар
Кыйла жердин сонуну,
Айтып өтөм билип ал.
Ар жандардан миңи бар,
Ак калпак кыргыз эли бар,
Үзелек деген беги бар.
Арпа менен Ак-Сайдын
Кай жеринде кеми бар.
Бакасы көлдө чардаган,
Күмүндө кулан төлдөгөн,
Айгырга бөлгөн байталын
Ээси барып көрбөгөн.
Чырмаштын улуу тоосуна,
Казкара минип кыз Жаныл
Чыгып барды зоосуна.
Алтындуу дүрбү алганы,
Айтылбай сөздүн жалганы,
Арпага дүрбү салганы.
Артык экен негизи,
Арпанын бою тегизи.
Туш-тушунан каркырап,
Өзөндө суусу шаркырап,
Күн батыш көздөй созулуп,
Күңгөйдүн суусу тескейге,
Жаркырап агат кошулуп.
Күңгөйү арча куураган,
Аюулар уктап сулаган,
Тескейи шибер чалкайган.
Булуту шамал айдаган,
Бүгүсү койдой жайнаган,
Аркары төлдөп маараган.
Адырында кызыл гүл
Жыпар жыттуу жайнаган,
Аягы кептеш Миң-Бугу,
Айтып өтөм мен муну.
Карагай, кайың, талы бар,
Илбирс, суусар баары бар,
Аюусу төлдөп алышкан,
Арасында токойдун
Ар түрдүү жандар жарышкан,
Адис мерген барышкан,
Аюу, жолборс атышып,
Ак суусар, илбирс алышкан,

Атактуу экен эр Жаңыл,
Көрүп айраң калышкан.
Кырк жигити кашында,
Кыраан чыккан кыргыздан,
Кыйын чыккан жашында.
Акылы айраң калышып,
Аргимиси талашып.
Эт бышым дүрбү салышып,
Эриксиз карап калышкан.
Өзөндө малы жайнаган,
Булбулу талда сайраган.
Аркары төлдөп черинде,
Ак кийиги маараган
Ак калпак кыргыз эли бар,
Арпа менен Ак-Сайдын
Кай жеринде кеми бар.
Тегерете карашып,
Кумардан чыгып кырк жигит,
Томаяк жок жеринде,
Кемчилик жок жеринде.
Жер өлчөөсүн алышып,
Жеткире дүрбү салышып,
Жери сонун экен деп,
Кобурап кепти салышып,
Жерин көрүп суктанып,
Малын көрүп муңканып,
Жайнаган калың эл экен,
Качырып кирген душманга
Олжо бербей ит бекен.
Жер сонунун айтышып,
Жети күн жатып кайтышып,
Жер сонунун көрдүк деп,
Элине барып айтышып.
Кыз Жаңыл калды ойлонуп,
Эл бийлеген кырааны,
Журт бийлеген сүлтаны,
Аралап көрбөй элин деп,
Учурашып көрүшүп,
Таанып кетпей бегин деп,
Кыз Жаңыл айтат мындай деп,
Менин сөзүм кандай деп.
Кырк жигитти айтышты,
Кетели Жаңыл Мырза деп,
Кесири болот турса деп,
Жери сонун жер экен,
Кайраттуу кыргыз эл экен,
Баралбайбыз элине,
Баатыр Жаңыл Мырзабыз,
Кулак сал, биздин кебиме.

Ала-Тоо аска бел экен,
Ак калпак кыргыз эл экен,
Адыры алтын кен экен,
Анча-мынча душманга
Алдырбай турган эр экен.
Жигиттер минтип айтышып,
Жерин көрүп кыргыздын
Нойгутту көздөй кайтышып,
Жерин көрүп кыргыздын
Кыз Жаңыл кызып калыптыр.
Эл чогултуп той кылып,
Кызыл алтын шакекти
Ким кармаса тием деп,
Ант кылып колго салыптыр.
Жар чакыртты элине,
Калк чогулуп барыптыр,
Кыз Жаңылдын кебине.
Кыз Жаңыл элге кеп айтты,
Кызыл алтын шакекти
Убада кылып салдым деп,
Карап турган карың ук,
Катын-бала, кыз-кыркын,
Калайык, жалпы баарың ук!
Шакегин салды колуна,
Той таркашып эл кетти,
Карылар калды соңуна.
Ак жибектен олпокту
Атышкан жоого кийем деп,
Шакегимди ким алса,
Ошого барып тийем деп,
Кулак укту баарысы,
Жашы менен карысы,
Жаңылдын сөзүн элине
Айта кетти баарысы.
Алты күнү топ болуп,
Жаңылдан башка бир киши,
Сөз сүйлөгөн жок болуп,
Баянын айтты кыз Жаңыл,
Башка сөзү жок болуп.
Жаңылдын айткан бул сөзү
Калкына, элге үгүлүп,
Шакегин кантип алам деп,
Канча адам келген чубуруп,
Шакегин адам алалбай,
Шакегин турмак Жаңылдын,
Жанына киши баралбай,
Жаңылдын сүрү ушундай.
Имерилип ок атса,

Мүнүшкөрдүн кушундай.
Сайынган кызыл гүлү бар,
Жаңылда баатыр түрү бар,
Машинедей жаа тартат,
Маанисин байкап билип ал.
Эч адам барып алалбай,
Шакеги турмак Жаңылдын
Салтанатын көргөндө,
Баргандар айла табалбай
Шакегин кантип алабыз,
Жанына кантип барабыз,
Аламын деген жок болуп,
Адамдын баары топтолуп,
Жаңыл мырза толгон кез,
Жалпы журту чогулуп,
Жайлоого барып конгон кез,
Аш-тойдун баары болгон кез.
Жаңылды мындай таштайлы,
Ак калпактуу кыргыздан
Азыраак сөздү баштайлы,
Кыз Жаңыл мында келгенде,
Арпа, Ак-Сайды көргөндө,
Жерди көрүп кайтканда,
Самансурдун элинен
Бир топ жылкы жоготуп,
Издеп чыккан жеринен,
Жылкычы башы Токторбай
Чатыр-Көлгө барыптыр.
Кашкарга кеткен улуу жол,
Токторбай изин чалыптыр,
Сай күлүктүн издерин
Токторбай көрүп калыптыр,
Алыстан ченчи келди деп,
Чаап келди Токторбай,
Айлына кабар салыптыр.
Кырк уруу кыргыз чогулуп,
Үчүкө менен Түлкүнүн
Үстүнө кыргыз барыптыр.
Атакозу, Чабак бар,
Ак калпак кыргыз чогулуп,
Масилетти * салыптыр,
Үчүкө, Түлкү кеп айтат.
Быяктан келчү киши жок,
Биз менен элдин иши жок,
Кашкардан келчү киши жок,
Кайраттанып биз менен,
Атыша турган киши жок.
Үчүкө баатыр кеп айтат,
Лоб дайрасын жердеген,

Теминсе теңдик бербеген,
Кыз Жаңыл кыйын эр деген.
Ошо келип калбасын,
Жер өлчөөсүн чалбасын,
Бизден жылкы албасын.
Көргөн-билген барбы деп,
Калкына кабар салдырып,
Из көрдүм деген Токторбай,
Ат чаптырып алдырып,
Үчүкө кошуп үч киши,
Түлкү кошуп төрт киши,
Токторбайды баштатып,
Сегиз киши баргыла,
Жеткире изин чалгыла,
Ким экенин билгиле,
Ат жаратып мингиле,
Ашкере дайынын билгиле,
Аныгын билип келгиле!
Үчүкө, Түлкү мындай деп,
Сегиз баатыр жумшады.
Ушу келген көпчүлүк,
Менин сөзүм кандай деп,
Көпчүлүк угуп дуулдап,
Көпкө сүйлөп чуулдап,
Сегиз киши аттанып,
Атактуу баатыр катты алып.
Ашкере изин чалышып,
Арпадан чыгып аттанып,
Тастар-Ата, Чакмактын
Улуу-Чатка барышып,
Аттардын изи эң кыйын,
Акыл айраң калышып,
Улуу-Чатка барганда
Күн уяга кеч кирип,
Эки киши кезигип,
Тегеректеп барышып,
Сегиз баатыр жол чалып,
Эки киши табышып,
Берки сегиз, ал экөө,
Сыр сурашып наалышып,
Жылкычы башы Токторбай,
Жылкы алдырып, из кууп,
Аркасынан келдик деп,
Силерди жолдон көрдүк деп,
Токторбай айтты мындай деп.
Жолоочу эки кишиден
Абыдан сөздү сурашып,
Шиберлүү төргө конушуп,
Эки жакта эч ким жок,

Өз эркинче болушуп.
Кайдан келдиң, жериңди айт,
Ким болосуң элиңди айт.
Айтканыма көнөсүң,
Анык сырың айтпасаң,
Ажалдан мурун өлөсүң.
Жашырбастан чыныңды айт,
Жалган айтпай, чынын айт!
Токторбай айтты мындай деп,
Менин сөзүм кандай деп.
Токторбай айтып таштады,
Жолоочу сөзүн баштады.
Ээ, Токторбай, баатыр деп,
Айтканыңыз акыл деп,
Колго түшүп турамын,
Чынын айтам макүл деп,
Лоб дайра болот жерибиз,
Нойгут болот элибиз,
Кыз Жаңыл болот бегибиз.
Чынын айтып беремин,
Байкап тургун Токторбай,
Катасы болсо кебимдин.
Биздин жайды сурасаң,
Кыз Жаңылдын элибиз,
Чынын айтып берелик
Кыйшыгы жок кебибиз.
Бул экөөбүз бир тууган,
Жолоочулап келебиз,
Сыр жашырбай айтабыз,
Ушул жерден кайтабыз.
Жамгырчынын кыз Жаңыл
Кырк киши менен кетти деп,
Кыргыздын жерин чалам деп,
Кыйдамым келсе кыргыздан,
Элинин четин чабам деп.
Кырк киши менен аттанып,
Кыйын күлүк атты алып,
Уруксат алып карыдан,
Улуу-кичүү баарынан
Кыргыздын жерин чалдым деп,
Кыйла жерге бардым деп,
Жаңы жер менен Уланды
Жерин койбой чалдым деп,
Аягы Арпа, Ак-Сайды
Аябай баарын чалдым деп,
Арпа, Ак-Сай жер экен,
Жайнаган кыргыз эл экен,
Адыры алтын кен экен,
Абайлап көрсөм сыртынан,

Алдырбай турган эл экен.
Азыркы жыргал ошондо,
Арбын экен берекең.
Кыз Жаңыл келди элине,
Улуу-кичүү чогулуп,
Кулак салды кебине,
Учурашып мен келдим,
Үчүкө, Түлкү бегиңе.
Кызыгып келдим Токторбай,
Элиң менен жериңе.
Кыргыз кыраан эл экен,
Мал жайыты кең экен,
Колдон келсе ошерди
Ээлеп алчуу жер экен.
Айтып өттү элине,
Ар ким болду ыраазы
Жаңылдын айткан кебине.
Эли-журту кубанып,
Жолоочунун сөзүнө,
Сегизи түрдү кубанып,
Кыз Жаңылдын келгенин
Жолоочулар кеп айтат.
Ушу менин билгеним.
Жолоочу айтты мындай деп,
Уктуңузбу Токторбай,
Менин сөзүм кандай деп,
Эки киши безилдеп,
Бекеринен кыйнасаң,
Бизге болот кесир деп,
Эки киши кеп айтты.
Эп болсо балдар кайткыла,
Менин сөзүм унутпай,
Үчүкө менен Түлкүгө
Төкпөй-чачпай айткыла.
Жолоочудан кеп угуп,
Кыз Жаңыл экен деп угуп,
Аныгын экөө айтышып,
Кол кармашып достошуп,
Ошол жерден кайтышып,
Жолоочу кетти жерине.
Токторбай баштап сегизи
Кайтып келди элине,
Ушул сөздүн баарысын
Айтып берди Токторбай,
Үчүкө, Түлкү бегине.
Токторбай айтты анык деп,
Сөзүмдө жок танык деп,
Үчүкө, Түлкү күүлөнүп,
Кыз Жаңыл болсо барам деп,

Чаңдатып жылкы алам деп,
Элине бүлүк салам деп,
Артымдан келсе Жаңылды
Ошо жерден алам деп.
Ак калпактуу кыргыздын
Баары келди куралып,
Түлкүнүн сөзүн угалык.
Үчүкө, Түлкү кеп айтат,
Кырк уруу кыргыз элим деп,
Ашуусу бийик белим деп,
Уккула менин кебим деп.
Ат жаратып мингиле,
Жоо-жарагын кийгиле,
Кыз Жаңылга барамын,
Олжого мыктап киргиле,
Эрлигимди билгиле.
Эрегиштим Жаңылга,
Эп болсо элим жүргүлө!
Калың кыргыз балдары,
Кары-жашы чогулуп,
Барабыз деп дуулдап,
Жаш балдары чуулдап,
Барабыз деп чалдары,
Уруш бизге сонун деп,
Көпкүлөң тарткан балдары.
Биз да кошо барсак деп,
Көгала сакал чалдары.
Кой деген киши жок болуп,
Кырк уруу кыргыз балдары,
Дүркүрөштү катталып,
Өңчөй кыраан баатыры.
Үчүкө менен Түлкүнүн.
Элине айткан акылы,
Эл ичинде тең курбу,
Атакозу жакыны,
Чабак кыйын баатыры.
Үчүкө, Түлкү баш болуп,
Эки жүзгө эл толуп,
Жөнөйбүз деп акыры,
Чабак жолду баштады,
Атакозу акылман,
Акылынан жазбады
Эки жүз киши мол алып,
Жоо-жарагын, тон алып,
Он эки күнү жол алып,
Жүргөнүнө кубанып,
Жаңылдын малын алсак деп,
Нойгутка жаңжал салсак деп,
Найзаларын теңешип,

Учуна болот эгешип.
Кашкардын берки четинде.
Жайнаган жылкы дүңгүрөп,
Ак-Чийдин жатат бетинде,
Атакозу, эр Чабак
Жылкыга жакын барышып,
Жер өлчөөсүн алышып,
Атакозу, эр Чабак,
Жер өлтүрө чабышып.
Үчүкө, Түлкү баш болуп,
Аскери ойноп маш болуп,
Атакозу жол чайлап,
Андан кабар болгунча
Жылкы тийип кетем деп,
Түлкү баатыр бел байлап,
Атакозу, Эр Чабак
Алты күн жол чалыптыр.
Айтылуу Жаңыл мырзанын
Айлынан кабар алыптыр.
Атакозу, эр Чабак
Кашкардын жолун чалыптыр,
Кашкарды көздөй бараткан
Жолоочу таап алыптыр.
Мен Кашкарга барам деп,
Булар экөө, ал төртөө,
Жолоочу кебин салышып.
Атакозу сөз баштап,
Сүйлөгүлө баатыр деп,
Жол кыскарсын акыр деп.
Чабак баатыр кеп айтты.
Кайдан келдиң деп айтты.
Жолоочу сөзүн баштады:
Лоб дайра болот жерибиз,
Нойгут болот тегибиз,
Жамгырчы кандын элибиз,
Жаңыл мырза бегибиз...
Жаңыл мырза камданып,
Жөнөймүн деп чамданып.
Суудан алды күндүздү
Кумдан атты куланды,
Токойдон алды жолборсту
Алтымыш кулан, он бөкөн,
Адырдан аттып сулатты.
Жанындагы жүргөнүн
Жаңыл мырза кубантты.
Чатырын алат бүктөтүп,
Он эки төөгө жүктөтүп.
Эне-Сайдан жөнөдү.
Он эки күнү жол жүрүп,

Келди Жаңыл жерине,
Калың нойгут элине.
Нойгуттун эли чамданып,
Көк бөрү тартып камданып,
Тозуп чыкты шаңданып,
Көрүп түрдү баарысы,
Жашы менен карысы
Тозуп чыккан элинен,
Жаңылдын уккун кебинен,
Калың нойгут балдары,
Кары менен чалдары
Жаңылдын кылган өнөрүн,
Ичинде жоктур жалганы.
Калың нойгут дуулдап,
Кары-жашы чуулдап,
Үй көтөрүп, бээ союп,
Түштүгүнө тай союп,
Түндүгүнө кой союп,
Кыз Жаңылды урматтап,
Асемин журттан арттырып,
Алтындан жамбы аттырып,
Ат, кунанын чаптырып,
Нойгуттун элп келишип,
Жаңылдын аткан жамбысын
Баарысы бирден көрүшүп,
Ыраазы болуп Жаңылга
Баарысы бата беришип,
Дуулдап жатат нойгут эл.
Жаңылдын антип жатканын
Толук угуп алышып,
Атакозу, эр Чабак
Кайта барды элине,
Үчүкө, Түлкү бегине.
Атакозу, эр Чабак
Үчүкөгө кеп айтты
Жердин баарын чалдым деп,
Кыз Жаңылдын элинен
Чындап кабар алдым деп,
Ээ, Үчүкө баатыр, деп,
Далай жерди чалдым деп,
Жаңылдан кабар алдым деп,
Аныктап угуп алдым деп,
Кыз Жаңыл жок элинде
Жолоочуга кетти деп,
Кеткен күнүн сурасаң,
Жыйырмага жетти деп.
Эми жылкысын тийип алалы,
Жылдырып жолго салалы,
Жыл кычысын байлайлы,

Жылдырып жылкы айдайлы.
Куугунчу келсе нойгуттан
Кыз Жаңылды жайлайлы!
Атакозу мындай деп,
Менин сөзүм кандай деп,
Үчүкө, Түлкү макул деп,
Ырас, айттың баатыр деп,
Найзаларын теңешип,
Учуна болот эгешип,
Кылычын кындан алышып,
Ак-Чийде жаткан жылкыны
Айдап жолго салышып,
Жылкычысын байлады,
Жылдырып жылкы айдады.
Жылкыны жолго салышып,
Жылкыңы тийип кеттик деп,
Жаңылга кабар салышып,
Бул кабар барып жеткен соң,
Сан жетпеген сан жылкы,
Үчүкө тийип кеткен соң
Кыйындары тандалып,
Жаңыл мырза камданып,
Жоо-жарагын шайланып,
Казкара минип шаңданып,
Кылычын кыя байланып,
Жөнөмөк болду эр Жаңыл,
Батасын берди баарысы,
Жашы менен карысы.
Кылычын белге чалынып,
Жаратканга жалынып,
Жаңыл мырза кеп айтты,
Калың нойгут элим деп,
Уккула менин кебим деп.
Токтобостон калын кол,
Артымдан келе бергин деп,
Казкара менен закымдап,
Артынан түштү жылкынын,
Кайра Жаныл шакылдап.
Келе жатат кыз Жаңыл,
Кандай душман алды экен,
Калмак келип алдыбы,
Же кайгыны мага салдыбы,
Кытайдан келип алдыбы,
Же кызыгып мага калдыбы?
Ак жазганын көрөйүн,
Ажал жетсе өлөйүн,
Алып кеткен душмандын
Айлына чейин баранын.
Алым жетсе жылкыны

Ажыратып алайын,
Ким экенин билейин.
Казкара менен казуулап,
Ак таман кара тайганын
Дарайы * менен жабуулап.
Манаттан * үртүк * жаптырып,
Шуру менен берметти
Шыкырата бастырып.
Кыз Жаңылдын Кумайык,
Ушул кылган ишинде
Түк ката жок кылайып.
Ак таман кара тайганды
Жамгырчынын кыз Жаңыл
Бир күнү чыккан бийикке,
Жалгыз чыккан кийикке,
Дүрбү салып олтуруп,
Акылды каркап толтуруп,
Асмандан булут бөлүндү,
Алыскы жерден бир караан
Кыз Жаңылга көрүндү.
Баш көтөрсө бөрүдөй,
Канаты бар жорудай,
Укмуштуу жандар экен деп,
Карап турду көрүнбөй.
Дүрбүнү салды көзүнө,
Кулак салгын, көпчүлүк,
Жаңылдын айткан сөзүнө.
Канаттын учу жаркылдап,
Чайпалса күйрук жалтылдап,
Мылтыгын кармап колуна,
Бет алып Жаңыл жөнөдү,
Кара тоонун бооруна.
Кайран Жаңыл шыпылдап,
Зоога барды жакындап.
Чачын кайра сыланып,
Аяктай ташка кыналып.
Жүрөгү согот зырп этип,
Мамыктай эти былк этип.
Карады бая жандарды,
Кандай сонун жандар деп,
Жаңыл мырза ойлонду.
Карап турса жандарды,
Күчүк болуп кыңкылдап,
Кумдан чыгып ойноду.
Дүрбү менен караса,
Көк жорудай көрүндү,
Карылардан кеп уккан,
Кумайыкты көк жору
Тууйт экен деп уккан.

Кумга тууган кумайык
Кыз Жаңылга ылайык,
Кубулуп кетпес бекен деп,
Наалыш кылып кудайга
Жашып кетти муңайып.
Бирпас карап жатайын,
Көтөрүп алып жөнөсө,
Көк жоруну атайын,
Карап турду зарылып,
Жаратканга жалынып.
Учту жору далдайып,
Канатын жайып далбайып.
Муну көрүп кыз Жаңыл,
Аябай катуу сүйүндү,
Күчүктү көздөй түйүлдү.
Барса жатат кыңылдап,
Кыз Жаңылдын боюнан
Тер агып кетти жымылдап.
Ак кебезге ороду,
Белиндеги жолукка
Сыртынан ороп бөлөдү,
Көтөрүп алып күчүктү,
Жаңыл мырза жөнөдү.
Келди Жаңыл элине,
Кулак салгын, көпчүлүк,
Кыз Жаңылдын кебине.
Бир адамга билгизбей,
Жети күнү бакканы.
Күчүктүн чыкпай жанынан,
Жети күнү жатканы.
Жан кишиге билгизбей,
Үйгө киши киргизбей,
Сегиз күнгө жеткенде
Мойнуна тумар такканы,
Устага каргы жасатып,
Алтындан чеге* какканы.
Түлөөсүнө тай союп,
Молдолор келип такканы.
Эми жыл маалына жеткенде,
Кыраан чыкты Кумайык
Кыз Жаңылдын жанына
Куп жарашты ылайык.
Жамгырчынын кыз Жаңыл
Бакты тийди башына,
Баатыр чыкты жашында,
Аттан чыкты Казкара,
Кумайык тууду тазкара.
Аламын деп Жаңылды,
Далайы болду маскара.

Кумга тууду Кумайык,
Куп жарашты ылайык.
Атышам деп келгендин
Далайы өлгөн тырайып.
Кумайыгын ээрчитип,
Кулундай кылып телчитип,
Жылкынын түштү изине.
Калмак алса жетейин,
Катын менен баласын
Такыр кырып кетейин,
Чыкчырылтып ыргытып,
Туягын жерге мылгытып,
Алгара менен закымдап,
Алтын жаак, сыр жебе,
Аркасында жаркылдап,
Алган жылкы артынан
Келе жатат жакындап,
Улуу жолдун боюнда
Бир киши жатат баса албай,
Мууну кетет алсырап,
Эси ооп алсырап,
Эки көзү жалдырап,
Муну көрүп, эр Жаңыл
Атынын башын бурганы,
Жанына барын турганы.
Кайгы тарткан жан экен,
Капа болгон чал экен,
Түлкү бою кан экен.
Жаңыл мырза кеп айтты,
Кайдан жүргөн чалсың деп,
Талаада калган жансың деп,
Байкуш чал башын көтөрүп,
Барса-барса жөтөлүп,
Мен Жаңылдын жалчысы,
Малын баккан малчысы,
Жылкыны душман алды деп,
Мени байлап салды деп,
Абышка айтат мындай кеп.
Аттан түштү кыз Жаңыл.
Жерде жаткан абышка
Башын өөдө көтөрүп,
Жаңыл мырза кеп айтты,
Билдиңби жоону деп айтты.
Абышка туруп кеп айтат.
Үчүкө деген үн чыкты,
Түлкү деген чуу чыкты.
Атакозу, Чабак деп,
Кишилери үнчүктү.
Абышкадан кеп угуп,

Аз калды жылкы деп угуп,
Казкара менен закымдап,
Кылычы жанда жаркылдап.
Чыкчырылтып ыргытып,
Туягын жерге мылгытып,
Даңканын көккө ыргытып.
Келе жатат закымдап,
Марал токой, сыңар жар,
Ошого келди жакындап.
Сыңар жардын бетинде,
Марал токой четинде,
Кобураган үн чыкты,
Жылкыдан чыкты бышкырык,
Жылкычы турат ышкырып,
Кабарын билип шек алып,
Атынан түшүп дем алып.
Ким экенин билейин,
Баатыр болсо бастырып,
Сүйлөшүп тилге кирейин.
Үчүкө, Түлкү чын болсо,
Аныктап баарын сынайын,
Сынга толсо сүйлөшүп,
Айтканын берип тынайын,
Ала көөдөн эр болсо,
Өз билгеним кылайын.
Жаңыл Мырза ойлонуп,
Эңкейип жардан караса,
Бээни союп от жагып,
Кадаасынча эт салып,
Төртөө-бешөө дуулдап,
Аламан сүйлөп чуулдап.
Казанда эти кайнаган
Жалындап оту жайнаган.
Карап турса кыз Жаңыл,
Атакозу кеп айтты,
Түлкү баатыр, деп айтты.
Кыз Жаңыл келбей калды деп,
Келип калса Жаңылды,
Тегеректеп калалы,
Жылкысынын үстүнө
Жаңылды кошуп салалык.
Түлкү баатыр деп айтты,
Атакозу кеп айтты,
Түлкү тигил экен деп,
Жаңыл Мырза карады,
Түлкүнү мыктап сынады.
Түлкү баатыр эр экен,
Кемибеген шер экен,
Түлкү баатыр төрө экен,

Качырганын кайсаган,
Аябаган шер экен.
Алам десе тийейин,
Өзүмө теңтуш неме экен.
Кыз Жаңыл сынап олтуруп,
Түлкүнү сынга толтуруп,
Үчүкесин тааныбай,
Кыз Жаңыл карап олтуруп,
Ойлонуп акыл толтуруп,
Алайын десе барайын,
Акылын өзүм табайын.
Оң жагына толгонуп,
Кайран Жаңыл оңдонуп,
Казкараны байлады,
Мылтыгын сүрүп майлады.
Жаңыл мырза ошентип,
Тийемин деп ойлоду.
Ээрчип келген Кумайык
Жаңыл антип турганда,
Элди көздөй жойлоду,
Тайганды көрө салышып,
Баары чочуп калышып,
Кайдан келген тайган деп,
Каргысы бар мойнунда,
Үртүгү бар үстүндө
Үстүндө бермет жылтылдап,
Сымаптай жойлоп кылтылдап.
Камынгыла баарың! — деп,
Атакозу кеп айтты,
Шерменденин тайганы
Келип калды деп айтты.
Келген экен шуркуя,
Кылбасын бизге окуя,
Түлкү баатыр, камын! — деп,
Үчүкө айтты мындай деп.
Угуп турган Жаңылдын
Угуп калды кулагы,
Шерменде атым калбайт деп,
Ачуусу келди бул дагы,
Түлкүгө барып мен тийем,
Уруша кетсе кеп айтат.
Өзүң келип тийгенсиң,
Ээ, шерменде, деп айтат.
Андан көрө буларды
Азыр эле жайлайын,
Ажыратып жылкымды,
Нойгутту көздөй айдайын!
Деп, ойлонуп, эр Жаңыл,
Жаасын алды мойнунан.

Усталар өгөп чыгарган,
Ууга малып сугарган.
Шүмдүктүүдөй жаа окту
Түлкүнү көздөй имерди.
Как жүрөктүн өзү деп,
Эки көзү орто деп,
Жааны тартып жиберди,
Жаанын огу шып этип,
Жүрөккө кирди жып этип.
Түлкү баатыр сулады,
Тоодой болуп кулады,
Эмне болуп кетти? — деп,
Үчүкө баатыр кучактап,
Көзүнөн жашы бурчактап.
Үчүкө эмей кимсиң? деп,
Аны да Жаңыл ирмеди,
Ок тийгенин билбеди.
Экөөнү кабат жалмады,
Үчүкө менен Түлкүнүн
Бирөө да тирүү калбады.
Атакозу, Чабакты,
Баарын кылган ушул деп,
Аны да кошо жалмады.
Төртөөнү бирдей сойлотуп,
Казкара менен кыз Жаңыл
Качырып кирди ойнотуп,
Төртөөнү кабат сойлотуп,
Жылкыны карай жөнөдү,
Тосуп турган калың эл
Бирден качып жөнөдү.
Качпаганда өлөбү,
Жылкысын айдап кыз Жаңыл,
Нойгутту карай айдады,
Касташкан жоосун жайлады.
Жылкысын айдап жол тосуп,
Алдына чыкты токтотуп.
Таңдын эре-середе,
Кыйкырык ызы-чуу болуп,
Кызыл-тазыл туу болуп,
Нойгут деген үн чыгып,
Кыз Жаңыл деген үн чыгып,
Жер жаңырган чуу чыгып,
Асманга чаңы созулуп,
Күндүн нуру чыкканы,
Эр Жаңылга кошулуп.
Жылкыны жыйып токтотуп,
Жылкычыга жоктотуп,
Жылкычы айтты мындай деп,
Жылкынын баары түгөл деп.

Аңгыча нойгут эл келди.
Аркасынан чуулдап.
Нойгут эли келишип,
Кыз Жаңылды көрүшүп,
Кучактап алып Жаңылды,
Нойгут эли көрүшүп,
Кучакташып ыйлашып,
Кары-жашы Жаңылды
Кадырлашып сыйлашып.
Анда кыз Жаңыл элге кеп айтты,
Жылкыны Түлкү алыптыр,
Түйшүккө башы калыптыр.
Үчүкөнү сойдум деп,
Атакозу, Чабакты,
Түлкүнү катар сойдум деп,
Кыз Жаңыл айтты мындай деп,
Жылкыны айдап келдим деп,
Үчүкө менен Түлкүнүң
Жазасын колго бердим деп.
Нойгуттун баары чуулдап,
Жаш-карысы дуулдап,
Ыракмат деп баарысы,
Жашы дебей карысы.
Намыс колго тийди деп,
Жылкыны айдап токтотуп,
Нойгуттун элин топтотуп,
Көрүн терең каздырып
Жылкыдан тандап сойдуруп.
Үчүкө менен Түлкүнү
Жанаша көргө койдуруп,
Жаназасын окутуп,
Молдого атын токутуп.
Жылдырып жылкы айдатып,
Белгилеп бейит салдырып,
Бараңдын ичин майлатып,
Бейитке желек байлатып,
Жергиликтүү элине,
Кайра барды жерине,
Кабар салды калкына,
Калын нойгут жалпыга.
Кары-жашың баарың кел,
Сексендеги карың кел,
Эл бийлеген каның кел,
Эстүүңөрдүн баарың кел!
Жалпы нойгут биригип,
Алты күнгө той кылып,
Жаңыл мырза ой кылып,
Сөз үккүла, калкым, деп,
Кулак салгын жалпың деп,

Үрбүлчөктү сомдодум,
Бургуюн да оңдодум,
Аз калды менин өлөрүм,
Угулду элге өнөрүм.
Ушу турган кары-жаш,
Үчүкө менен Түлкүнү
Кабаты менен сойдум деп,
Белгилеп бейит салдырып,
Шейит кылып койдум деп,
Атакозу, Чабактын
Кесепети жетти деп,
Үчүкө, Түлкү кырааным
Ак жеринен кетти деп.
Лоб дайра бизге жер болбойт,
Кырк уруу кыргыз эли бар,
Силерге айтаар кебим бар.
Мен биле турган кеп болсо,
Которулуп кетели.
Кары-жаш сага эп болсо,
Кырк уруу кыргыз эл келээр,
Кыжылдаган сел келээр,
Түлкүнүн күнүн бергин деп,
Арачы болуп тил келээр,
Талап кетээр малыңды,
Кейитип нойгут баарыңды.
Калкым, акыл табалы,
Каражүл менен Ыдыраң
Ошону көздөй баралы,
Жеркен менен Котенден
Эгин тигип алалы.
Мал жайыттуу жер эле
Мал өстүрүп багалы.
Жаңыл айтты мындай деп,
Менин сөзүм кандай деп.
Үчүкө, Түлкү калкы бар,
Ак калпактуу кыргызга
Ала-Тоодой баркы бар,
Кыжылдап кыргыз келбесин.
Акылынан шашпаган,
Атасынан бабасы.
Атышкан жоодон качпаган.
Нойгуттун элин чапсак деп,
Бирме-бир болуп жатсак деп
Катыныңды тул кылаар,
Уулуңду кул кылаар,
Кыздарыңды күң кылаар.
Каражүл бойлоп көчөлү,
Ыдыраңга өтөлү.
Нойгуттун элин чапсак деп,

Кыргыздын турат чамасы,
Асилинин тукуму,
Сарысейит баласы.
Айтканыңыз акыл деп,
Сиз белеңиз баатыр деп,
Кары-лошы чогулуп,
Жаңылга берди батасын.
Жылкыны айдап логдотуп,
Аскер жыйып топтотуп,
Көчтүн астын токтотуп,
Кары-жашы бел байлап,
Кырк кишини кошчу алып,
Жаңыл мырза жол чайлап,
Жаккан отун өчүрүп,
Жалпы журтун көчүрүп,
Элемандын Эр Төштүк
Жердеп турган жери экен,
Жери сонун кең экен,
Аштык айдоо, чөп чабуу,
Ушунусу кем экен.
Малынын баарын төлдөтүп,
Шиберге жайып көлдөтүп,
Эки жылы жердеди.
Жылкынын баары кырылып
Териси тоодой жыйылып,
Жалпы нойгут чуулдап,
Жаш-карысы дуулдап,
Кыз Жаңылдын үстүнө,
Жашы менен карысы,
Чогулушуп баарысы,
Жылкынын баары өлдү деп,
Жегенинен калганын
Батыра албай көмдү деп,
Талпагы тоодой жыйылды.
Улуу-кичүү, карысы,
Турган элдин баарысы,
Жерибизге жетели,
Айтканыңар акыл деп,
Кары-жашка эп келсе,
Кетели журтум, макул деп.
Көчөбүз деп камданып,
Көйкашкалар тандалып,
Кыздары кызыл кийинип,
Кемпир, келин сүйүнүп,
Күлүктүн баары байланып,
Ок-дарыны жайлашып,
Базарды көздөй барышып,
Азык-оокат алышып,
Кудайы — түлөө кылышып.

Адамдын баары шаттанып,
Кыраандын баары аттанып,
Көчөбүз деп турганда,
Кашкардын ханы хан Турсун
Башта Жаңыл дос эле,
Кыз Жаңылды алам деп,
Достуктан кетип, ант урсун,
Жаңылдын элин чабам деп,
Кыз Жаңылды алам деп,
Аскерин жыйып куралып,
Аңгемесин угалык,
Эки миң киши кыжылдап,
Кыз Жаңылга барышып,
Тегеректеп калышып,
Арага киши салышып.
Хан Турсун элге кеп айтты,
Атышам десе качпагын,
Акылыңдан шашпагын,
Элинин баары дуулдап,
Чабабыз деп чуулдап,
Хан Турсун туруп кеп айтты,
Арачыдан алтоо бар,
Акылдуудан жетөө бар,
Чечениңен экөө бар,
Кыз Жаңыл мага тийсин де,
Кашкар менен Турпанды,
Үрүмчү менен Жеркенди
Кабаты менен билсин де.
Арачылар барышып,
Аттарын нойгут алышып,
Астына килем салышып,
Түштүгүнө кой союп,
Түндүгүнө тай союп,
Арачылар кеп айтты,
Астыңа келдик кыз Жаңыл,
Айтканыбыз эп болсо,
Айып катар көрбөсөң,
Хан Турсун Сизге бет болсо,
Күйөөлөп Турсун келем дейт,
Күрөктөп алтын берем дейт,
Тийемин десе алам дейт,
Эп келсе, Турсун барам дейт.
Кыз Жаңыл туруп ойлонуп,
Атаңдын көрү дүнүйө,
Өз жеримде мен болсом,
Ушул өңдүү жамандар,
Келе алмак беле үйүмө.
Шумкарымды салам деп,
Жеринен азып келген деп,

Турсун мени алам деп,
Акылын каркап толтуруп,
Акылманын чогултуп,
Аңгеме кылып олтуруп,
Арачыга кеп айтты,
Ханзаада Турсун кеп айтса,
Мен макулмун деп айтты,
Мен биле турган кеп болсо,
Элинин баарын кайтарып,
Хан Турсун келсин эп болсо
Мен жериме кайтамын.
Күйөөчүлүк жаштыкты,
Мында келсин айтамын.
Арачы барды бегине,
Айтып барды элине.
Ыразы болуп кан Турсун,
Жаңылдын айткан кебине.
Турсундан кепти айталы,
Элин кайта кетирип,
Кечки салкын бешимде
Кырк жигитти ээрчитип,
Күйөөлөп түштү кечинде.
Мылтык атып, жаа тартып,
Алтындан жамбы аттырып,
Көк бөрүсүн тарттырып,
Жаныл мырза кырк киши,
Астынан тосуп чаптырып,
Келин-кыз атын алышып,
Керилтип килем салышып,
Астынан тосуп барышып.
Аял-эркек, кыз-келин
Аралаш атын алышып,
Үй көтөрүп, бээ союп,
Түтүнгө бирден кой союп,
Ат-кунанын чаптырып,
Ызаат кылып Турсунду,
Манаттан чатыр тиктирип,
Кыз Жаныл келип көрүшүп.
Кыз Жаңыл туруп кеп айтат,
Келипсиз ханым, деп айтат;
Келипсиз бизге ханым деп,
Сиз үчүн курбан кыламын,
Бир чымындай жаным деп,
Аламын десең алгын деп,
Мен жериме кетемин,
Аралаш кошо баргын деп,
Айтканыңыз акыл деп,
Кошо барам баатыр деп,
Эртең менен эл көчүп,

Калың нойгут сел көчүп.
Хан Турсунду урматтап,
Күлүктү тандап мингизип,
Күрөөкө тандап кийгизип,
Жер чайпалып козголуп,
Авадан мунар боз болуп,
Кыз Жаңылды алам деп,
Турсундун көөнү кош болуп.
Күлүктөн күлүк тандатып,
Улуу жолду чаңдатып,
Хан Турсунду кыз Жаңыл,
Кыз-келинди жандатып,
Бири келин, бири кыз,
Аралаша жүрүшүп,
Аңгеме сүйлөп күлүшүп,
Добол башты боздотуп,
Түшө калган жеринде,
Турсунду кызга коштотуп.
Жыйырма күнгө жеткенде,
Кыз Жаңыл көчүп кеткенде,
Хан Турсунга кеп айтат.
Достугуңан кеттиңби,
Сенин сөзүң кеп эмес,
Сен ала турган мен эмес,
Мен тийбеймин, кайта бар!
Эл-журтуңа айта бар.
Ачуусу келип хан Турсун
Жаман, жакшы кеп чыкты,
Анда Жаңыл кеп айтты,
Менин теңим сен эмес,
Сен алуучу мен эмес!
Албарс кылыч белинде,
Ачуу чыкты кебинде,
Ачуусу келип кыз Жаңыл
Хандын башын алганы,
Катын алам деп жүрүп,
Хан Турсун өлүп калганы.
Кыздан мындай болбоду,
Кыркышкан жоосун сомдоду,
Мен-менсинген дөөлөрдүн
Далайын Жаңыл сомдоду.
Опол-Тоо, Лоб дайра.
Жаңыл барып конгону,
Кыз Жаңылдын кылганы.
Кылымга даңкы билинди.
Аламын деп келгендер
Ажалга башы илинди.
Анжияндан Үрбүлчөк,
Ашкере кыраан Бурхуй,

Аламын деп келиптир,
Атагы чыккан кыз Жаңыл,
Адебин колго бериптир.
Кыргыздан чыккан кырааны,
Кызыл шумкар тынары,
Өспүрүмдүн чынары,
Кыйын чыккан Үчүкө,
Кыз Жаңылды алам деп,
Майып болду бу дагы.
Атакозу, эр Түлкү
Кошо кетти тууганы.
Түлкүнүн күнүн алам деп,
Ак калпактуу кыргыздын
Масилет кылган убагы.
Ак калпак кыргыз кеңешип,
Жаш-карысы теңешип,
Өң кыргыздын хандары,
Өтө кыйын балдары
Күн батыш жагы Алайда,
Күн чыгыш жагы Ак-Сайда,
Ошону кыргыз жердеген,
Теминишкен душманга
Теңдигин кыргыз бербеген.
Жайлоосу салкын тоо болгон,
Агыны дайра, суу болгон.
Желелеп бээсин байлаган,
Жети атасы кыргыздын
Ушуларды жайлаган.
Кырк уруу кыргыз чогулуп,
Анжиян менен Алайдан
Чогулду кыргыз далай жан,
Арпанын жайык бетине,
Ак-Сайдын берки четине
Калың кыргыз келишип,
Карыясы Калматай
Буга сөздү беришип,
Тейиштин уулу Ак Кочкор,
Моңолдордон Мамайкул,
Бийлеринин баарысы
Масилет кылды бир айга.
Акылга толук, эң чечен
Балдарынын баарысы
Кыз Жаңылга барганда,
Кызыл алтын шакегин
Колунан сууруп алганга,
Ким чыгат элден балбанга.
Жар салдырды баарысы,
Уккула! деп, кыргыздын
Жашы менен карысы.

Ат жаратып минсин деп,
Намыс үчүн барсын деп,
Кыйабы келсе Жаңылдын
Алмадай башын алсын деп,
Чыккыла бирөөң балдардан,
Намыска тууган балбандан.
Ак Кочкордун иниси,
Андан артык кимиси
Аты Абыл бала эле,
Күйүп турган шам эле,
Жыйырма бирде чагы эле.
Эл намысын алам деп,
Үчүкө, Түлкү агам деп,
Өлсөм мейли барам деп,
Кезигип калса Жаңылдын
Эт жүрөгүн алам деп,
Колундагы шакегин
Жетсем сууруп алам деп,
Кайнап жаткан нойгутка
Кара туман салам деп,
Ханынын башын алам деп.
Эки колу боорунда,
Ак калпак кыргыз доорунда,
Ак жазганын көрөйүн,
Ажалым жетсе өлөйүн,
Бата бергин баарың деп,
Жашың менен карың деп,
Намыс үчүн Абылдын,
Ыразымын ханым деп,
Калкым бата бергиле,
Кандай атты минемин,
Кары-жаш өзүң билгиле!
Бата берди баарысы,
Жашы менен карысы.
Жетимиште чалдары,
Жети жашар балдары.
Бата берди дуулдап,
Жалпы кыргыз чуулдап.
Кайсыл атты минсин деп,
Ат жактырып калышып,
Мамайкулдун тор жорго,
Кыйын эле чоң жолго,
Тагай бийдин Ак Бакай
Таамай күлүк бир далай,
Алып келди Абылга
Жолдон озгон жоргону.
Дубан бузган күлүктү,
Баары келди жетелеп,

Аттарды сынап турушуп,
Карыясы Тагай бий
Калк ичине кеп айтты
Өткөн менен кеткенден,
Өткүр болот кескенден,
Кетип барат жаш бала
Кара жандан кечкенден.
Эл намысын алганга,
Элден чыккан балбанга.
Дабан ашат, таш басат,
Былкылдаган саз басат,
Кууса кууп жеткидей,
Качып калса кокустан,
Чан жеткизбей кеткидей,
Кыз Жаңыл кыйын жоо болот,
Жери бийик тоо болот,
Агындуу дайра суу болот.
Калың нойгут калкы бар,
Калкына Жаңыл баркы бар.
Кара долу, Казкара,
Эки тулпар аты бар,
Катындан чыккан каркыбар.
Мен биле турган кеп болсо,
Кары-жаш, сага эп болсо,
Кырк уруу кыргыз, кеп айтам,
Ынтымак кылгын! деп айтам.
Мен айтайын калыска
Абыл кетип баратат,
Өлүмгө байлап, намыска.
Эрдин күнүн алам деп,
Доого кетип баратат.
Өлүмгө байлап өз башын,
Жоого кетип баратат.
Кан ичменин эр Абыл,
Өзүнө кетип баратат,
Адамды койдой мууздаган
Сөзүнө кетип баратат.
Тулпар тандап мингизсек,
Ок өтпөс зоот кийгизсек,
Менин сөзүм эп болсо,
Урууга бирден ат алып,
Ак сакалдан кат алып,
Калматай болсун башчыбыз,
Үйүнөн барбай калбасын
Акыл тапчу жакшыбыз.
Кырк чаар ат алалы,
Кыйбаттан үртүк жабалы.
Кырк киши тандап баралы,
Шырдакбектин Боз жорго

Майын сурап алалы.
Берсе Абыл минсин деп,
Жазганбай жолго кирсин деп,
Тагай бийдин бул сөзү
Жыйылган элге эп болду.
Айтканыңыз акыл деп,
Карынын сөзү макул деп,
Урууга бирден ат алып,
Баруучулар катты алып,
Жылкыдан чаар табышып,
Кулакчын, үртүк жабышып,
Шуру менен берметтен
Жал-куйрукка тагышып.
Санат улуу кыргыздын
Салтанат менен ошентип,
Шырдакбекке барышып,
Кыргыздын келген хандары,
Кыйын кыраан балдары
Хан Шырдакбек урматтап,
Ызаат кылды зыйнаттап,
Он беш күнгө жаткызып,
Ат-кунанын чаптырып,
Көкбөрүсүн тарттырып,
Жашы менен карысы,
Жалпы кыргыз баарысы
Уруксат берсең хан Шырдак,
Учураштык кайталы.
Эдиге чечен кеп айтты,
Ээ, Шырдагым, деп айтты,
Кары менен жаш келди.
Калың кыргыз чогулуп,
Урууга бирден баш келди.
Ак калпактуу кыргызга
Алыскы жерден жоо келди,
Айтыша турган доо келди,
Жаңылдан көрдүк кордукту,
Кыздан көрдүк зордукту.
Үчүкө менен Түлкүнү
Кабаты менен сулатты.
Карыш жерге откозбой,
Малдын баарын кууратты.
Лоб дайра менен Ополго
Жиберсек дейбиз бир киши.
Кыз Жаңылдын үйүнөн
Өлтүрсүн деп ошого
Кырк уруу кыргыз чамдалып,
Мен барам деп ошого
Ак Кочкордун иниси,
Абыл чыкты тандалып.

Жер үстүндө күлүктүн
Баарын алып келдик деп,
Алыскы жерде жоо экен,
Адыры бийик тоо экен,
Ортосу дайра суу экен.
Хан Шырдак, айттым жайым деп,
Ханым, сизге эп болсо,
Сурап келдик аз күнгө
Боз жоргонун майын деп,
Алып келдим астыңа,
Ак калпак кыргыз баарын деп,
Ал аз келсе, хан Шырдак,
Айдап келип беремин,
Кырк уруу кыргыз малын деп.
Нечен балбан, нечен хан
Бизден мурун калк өттү,
Үчүкө менен Түлкүнү
Кабаты менен өлтүрүп,
Кыз Жаңылдын дарты өттү.
Сизге келдик калыска,
Чыдабадык намыска.
Бир жылкынын майы экен,
Сурап келдик карызга,
Берсең Шырдак ханыбыз,
Күл бололу баарыбыз.
Астыңа келди тартууга,
Калматайдай карыбыз.
Эдиге баатыр кеп айтты,
Эп болсо, ханым, деп айтты.
Хан Шырдакбек макул деп,
Жакшы айттың муну баатыр деп.
Майы турмак Боз жорго
Башы менен берейин,
Мынча келген эл-журтка
Мен бербейин дебейин,
Алып кеткин баатыр деп,
Сураганың ат болсо,
Минип кеткин макул деп.
Боз жоргону мингизип,
Калматай менен Тагайга
Болоттон олпок кийгизип,
Кырк кишиге кырк чаар ат,
Баарына бирден мингизип,
Кызыл кымкап машыроо *,
Бирден-бирден кийгизип,
Хан Шырдакбек кыргызга
Төрөлүгүн билгизип,
Төрт төбөлүү көк чатыр,
Жалпы бого киргизип,

Жандан ысык Боз жорго,
Кыргыз үчүн мингизип.
Кырк уруу кыргыз сүйүнүп,
Жаш балдары жүгүрүп,
Курун салып мойнуна,
Карыянын баарысы
Кулдук кылып жүгүнүп,
Батасын берди баарысы,
Жалпы кыргыз карысы.
Ташка салса тайгылбай,
Байлап койсо былк этпейт.
Эстүүлүгү маймылдай,
Жакшы минип баргын деп,
Шакегин сууруп алгын деп,
Буудандыгын билгин деп,
Айбандан арттык мал эле,
Карыган кезде Калматай,
Жакшы багып мингин деп.
Хан Шырдак айтты мындай деп,
Ыраазы болгун кары-жаш,
Менин сөзүм кандай деп.
Ыраазы болду баарысы,
Жашы менен карысы.
Доолбашын боздотуп,
Жалпы кыргыз хандары,
Алып чыкты сарайдан,
Боз жоргону коштотуп.
Коңгуроосун тактырып,
Болоттон така кактырып,
Алып келди элине,
Ыраазы болду көп кыргыз,
Кан Шырдактай бегине.
Жалпы кыргыз биригип,
Жаш-карысы сүйүнүп,
Ай туяктан бээ союп,
Ак сарбашыл кой союп,
Кырк уруу кыргыз ой кылып,
Боз жоргого сүйүнүп,
Он эки күнү той кылып,
Ак бараңды дүрмөттөп,
Жыйырма экиде Абылды
Кылым кыргыз урматтап,
Жылкыдан тулпар мингизип,
Болоттон олпок кийгизип,
Абыл мырза чыңданып,
Теке жаргак сары шым
Сыртынан Абыл шымданып,
Ат жаратып миндиң деп,
Тон жаратып кийдиң деп,

Кыз Жаңылдын элине
Соодагер болуп жүргүн деп,
Күзгү, тарак, күчала
Ороян боек алгын деп,
Төрт куржундун көзүнө
Шыкырата салгын деп,
Соодагер болуп баргын деп,
Айлын издеп тапкын деп,
Аябастан жаткын деп,
Артынып барган буюмду
Кымбатынан саткын деп,
Кыйабыңа келбесе
Кырк-элүү күн жаткын деп,
Чындап сырын билгин деп.
Шек алдырбай айлында
Аттарчы болуп жүргүн деп,
Кезигип калса Жаңылды,
Кеседей башын алгын деп,
Элине кесир салгын деп,
Акыл тапкан Тагай бий,
Эстүү чечен Эдиге
Төрт куржундун көзүнө
Ар түрлүү буюм салышып,
Акыл айтты баарысы,
Жашы менен карысы.
Атка минди камынып,
Кыбыр эткен кыргыздын
Абыл атка мингенде,
Баары келди жабылып.
Лобдун тоосу зоо болот,
Жайлоосу адыр тоо болот,
Ортосу дайра суу болот,
Жеринин баары бек болот,
Качып киши кутулбайт,
Коо кармаган чеп болот.
Тагай бий менен Эдиге,
Абыл канды кебине.
Бата берди баарысы,
Жашы менен карысы.
Батасын алып нурданып,
Боз жоргонун үстүнө
Абыл минди кырданып.
Кырк уруу кыргыз дуулдап,
Аман барып, эсен кел!
Кыз Жаңыл кыйын жоо деген,
Жери бийик тоо деген.
Барган жоону жайлаган,
Сан миң колдуу кыз Жаңыл
Өзү жалгыз айдаган.

Абыл мырза кеп айтты:
Бата бердиң баарыңар.
Алып келсем Жаңылды,
Ак калпак кыргыз багыңа,
Жазууда болсо көрөйүн.
Каза жетсе Жаңылдан
Качып пенде кутулбайт,
Кыз Жаңылдан өлөйүн.
Жергиликтүү эл үчүн,
Кетип барам ким үчүн?
Иншаллоо, алаармын,
Көп батасы көл деген.
Энеден жаңы тууганда
Абыл деген ат коюп,
Эр жигиттин белгиси —
Намыс үчүн өл деген.
Атка минди чыңданып,
Кыргый куштай кып этип,
Боз жорго менен эр Абыл
Кайып болду жып этип.
Ыкчырылтып ыргытып,
Туягын жерге мылгытып,
Топурак учуп буркурап,
Томпойдой таштар асманда
Учуп жүрөт зыркырап.
Боз жоргону жылжытып,
Даңканын көккө ыргытып,
Жер өлчөөсүн алыптыр,
Жети күнү жол жүрүп,
Эл четине барыптыр.
Күндүз жүрбөй бекинип,
Эл көрсө калаар шекинип,
Түнүнкүсү болгондо
Боз жоргону жайдактап,
Молодой ташка баймактап,
Талга байлап такыйтып,
Таң ашырып акыйтып
Күндүзү чөптү чалдырып,
Суутусун кандырып,
Лобдун жетти четине,
Адырлуу тоонун бетине
Күндүн нуру чалганда,
Абыл дүрбү салганда,
Айлынан малы көрүнбөйт,
Өзөнү толгон мал жатат.
Улуу шашке болгондо,
Көк бука минип картайган,
Көк ала сакал абышка
Жайып койду кайтарган.

Дүрбү менен караса,
Айлынан айыл бөлүнбөйт,
Арзан Жаңыл көрүнбөйт.
Абышкага барайын,
Абыл мырза ойлонуп,
Аябай сөзгө канайын.
Боз жоргону үйрөтүп,
Боз таардан шалча алып,
Атка салган сүйрөтүп,
Төрт күржуну артылган,
Аркан менен тартылган.
Кой кайтарган бир чалга
Салам айтты эр Абыл,
Алик алды карыган чал.
Амандашып калышып,
Абышка менен эр Абыл
Жакшы сөзгө салышып,
Абышка туруп кеп айтты,
Кайдан келген баласың,
Кайсы жакка барасың?
Абыл мырза кеп айтат:
Кашкардын үстү Артыштан,
Ошондон чыктым деп айтат.
Соодагермин келдим деп,
Абыл айтты мындай кеп.
Баракелде, балам! деп,
Мурун айттың салам деп,
Келген ишиң оңолсун,
Мырза чыкма балам деп.
Кайран Абыл канетсин,
Кашкарлыкча кайлады.
Жаңылдын жайын көп сурап.
Булбулдай болуп сайрады.
Абыл сайрап аяңдап,
Абышка сөздү сүйлөдү,
Баштан аяк баяндап.
Жерибиз салкын түнук деп,
Бегибиз Жаңыл улук деп,
Абышка айтты мындай кеп.
Кыздан мындай болбогон,
Кыргыз менен кытайдан
Кыйласын Жаңыл сомдогон,
Кабарын уккан канча жан.
Күн батыш жагы Анжиян,
Эчен мыкты эр келген,
Нечен кыйын шер келген,
Баарын Жаңыл оңдогон,
Үрбүлчөк менен Бүрхүй
Экөөнү кабат сомдогон,

Кыздан мындай болбогон.
Кыргыздын кыйын төрөсү
Ак-Чийден келип жылкы алган,
Аркасынан кубалап,
Жалгыз Жаңыл кыз барган.
Казкара атын ойнотуп,
Кумайыгын жойлотуп,
Үчүкө менен Түлкүнү,
Атакозу, Чабакты
Жалгыз Жаңыл сойлотуп,
Лоб дайра болот жерибиз,
Толкуган нойгут элибиз,
Ушул, балам, кебибиз.
Ушул элди башкарган,
Жаңыл Мырза бегибиз.
Күндө жыйын, күндө той,
Жыргап жатат элибиз.
Соодагер болсоң баргын деп,
Артынып жүргөн буюмду
Керектүүгө саткын деп,
Соода сатып бүткөнчө,
Айылда ойноп жаткын деп,
Абышка айтты мындай деп,
Менин сөзүм кандай деп.
Чалдын сөзүн укканда
Атка минди камынып,
Эр Абылды көргөндө
Соодагер келди деп айтып,
Элдин баары жабылып,
Тегеректеп барышып,
Төрт күржундун көзүндө
Буюмдарын алышып,
Он чакты күнү эр Абыл
Эли менен таанышып,
Боз жоргону билгизбей,
Башка адамга мингизбей,
Жаңылды качан көрөм деп,
Жалгыздап кантип бөлөм деп,
Шакегин эптеп алсам деп,
Элине түйшүк салсам деп,
Уктабастан ойгонуп,
Абыл мырза ойлонуп,
Эртең менен болгондо,
Кабар келди элине,
Кулак салгын көпчүлүк,
Кыз Жаңылдын кебине.
Кыз Жаңылдын ою деп,
Кыз бергендин тою деп.

Абыл мырза айылга келип, артырган буюмун керек деген кишиге берип, эртең менен конгон үйдөн эшикке чыгып турса, Жаңыл Мырзанын бир жигити элге кабар салып, Жаңыл Мырзанын ою болот, эрке кыздын тою болот. Элге кабар салгын деп Жаңыл Мырза жиберди, жасоол сүйлөп барбаңдап, көйрөңдүн баары дардаңдап, бүрсүгүнү келгин деп, элге кабар бериптир. Бул кабарды Абылдын кулагы укту.

Кыз-келиндер камданып,
Элдин баары шаңданып,
Чабандестер камданып,
Абыл турду таңгалып.
Кыз-келиндер сүйүнүп,
Бир-бирине жүгүрүп,
Айылдын баары дүрбөшүп,
Бирин-бири жүр дешип,
Күлүктөрүн тапташып,
Эл аттанды камданып,
Абыл барат таңгалып.
Барды Абыл элине,
Кулак салды кебине.
Күүгүм кирди, күн батты.
Кары дебей, кыз дебей,
Катары менен ырдашып,
Токмок салып жыргашып,
Уул-кыздар көрүшүп,
Ойноп жатат баарысы,
Бул Жаңылдын ырысы.
Абыл турат чамданып,
Бул оюнга кирсем деп,
Жаңылдын сырын билсем деп,
Теке жаргак сары шым,
Кийминин баарын шымданып,
Өзүн-өзү чыңданып.
Боз жоргону жетелеп,
Бир токойго байлады,
Оюнга кирди айланып.
Кыз оюнда дуулдап,
Кыйкырып ырдап чуулдап,
Абыл кирди түйүлүп,
Кырк жигити кашында,
Кыз Жаңыл төрдүн башында-
Салам айтып заңк этип,
Жаңыл Мырза Абылды
Карап калды жарк этип.
Кайдан келген баласың,
Кыз Жаңыл сөздү сүйлөдү.
Жердеп турган жериң ким,
Уругуң айтчы, элиң ким?
Абыл мырза кеп айтты,
Мен жеримде кан элем,
Бир адамча бар элем,

Качып келдим элимен,
Адашып келдим жеримен.
Жан соогалап келдим деп,
Айттырбай сөздү билдиң деп,
Өлүмдөн качып келдим деп,
Өңүмдөн таанып билдиң деп.
Жаңыл Мырза деп уктум,
Жаным калар бекен деп,
Аралап келдим элине.
Алып калсаң жанымды,
Жан сактайын элиңе.
Жаңыл мырза кеп айтты,
Жакшы болот деп айтты.
Токмок берди колунa,
Абыл мырза ырдады,
Аш бышым ырдап тынбады,
Үнүн угуп Абылдын,
Адамдын баары жыргады.
Жаңылга токмок салыптыр,
Көрүшөм деп барыптыр.
Ачуусу келип, кыз Жаңыл:
Алгын, башын! — деп айтты.
Анар деген бир келин:
Оюн башы мен болсом,
Ойротту билген сен болсоң,
Бу да кандын уулу экен,
Даражаңар тең болсо,
Көрүшүп койгун деп айтты.
Анардын сөзүн кубаттап,
Элдин баары дуулдап,
Жаш-карысы чуулдап,
Көрүшүп койгун деп айтты.
Элдин сөзүн сындырбай,
Жаңыл түрдү эркелеп,
Анар колдон жетелеп,
Абыл менен көрүштү,
Көрүшүп алып токтошуп,
Айып көрбө, эже деп,
Абыл барып коштошуп,
Оң колунан кармады,
Шакегин жулду колунан.
Кармагыла деп айтты,
Кармаганча болобу,
Бүргөдөй болуп түйүлүп,
Абыл чыкты жүгүрүп,
Мылтыктын огу чуулдап,
Жаанын огу шуулдап,
Жандын баары дүрбөшүп,
Жүгүргөн бойдон кетиптир,

Боз жоргого жетиптир.
Жоргону минди камынып,
Туш-туш жакка көпчүлүк,
Кыйкырышып жабылып,
Боз жоргону мингенде,
Шакекти белге түйгөндө,
Мылтыктын огу жетеби,
Ала качып шакегин
Эр Абыл эсен кеткени.
Боз жорго менен жылт коюп,
Абыл кетти кутулуп,
Кандай душман алды деп,
Жаңыл калды кайгырып,
Шакегинен айрылып.
Боз жорго менен тез келди,
Улуу шашке мезгилде,
Кашкардын кара жолунда,
Жаңылга бара жатыптыр,
Соодагерге кез келди.
Соодагер менен келишип,
Абыл мырза кеп айтты,
Барасың кайда деп айтты.
Жаңыл Мырза бегим деп,
Сенин кайда элиң деп,
Абыл мырза кеп айтты,
Менин элим кыргыз деп,
Арпа, Ак-Сай жерим деп,
Ак калпак кыргыз элим деп,
Соодагер, уккун кебимди,
Элине түйшүк салдым деп,
Эрке Жаңыл Мырзанын
Шакегин сууруп алдым деп,
Менин атым Абыл деп,
Кыздын аты Жаңыл деп.
Айта баргын тамыр деп.
Соодагер угуп кайтканы,
Абылдын ушул айтканы.
Абыл келди элине,
Арпа, Ак-Сай жерине,
Кабар берди Калматай,
Кырк уруу кыргыз элине.
Кырк эки күнү той кылып,
Ыраазы болду көпчүлүк,
Абылдын айткан кебине.
Намыс колго келди деп,
Кудай бизге берди деп.
Кыргыздын сөзүн таштайлы,
Кыз Жаңылдан баштайлы.
Кабар угуп кыз Жаңыл,

Элин жыйып той берип,
Кыз да болсо антым бар,
Калың нойгут калкым бар,
Карың менен жашың деп,
Ыраазы болгун баарың деп,
Кары-жашы боздошуп,
Эли менен кыз Жаңыл
Эки-үч күнү коштошуп,
Кош, аман бол, калкым деп,
Актайын барып антым деп,
Кара долу, Казкара,
Эки күлүк аты бар.
Кыз да болсо Жаңылдын
Кыйлага кеткен даңкы бар.
Батасын алып элинин,
Казкара минип камданып,
Аттанды Жаңыл чамданып,
42 миң ок алып,
Сыр жебесин асынып,
Албарс кылыч байланып,
Ак калпактуу кыргыздын,
Келди Жаңыл элине,
Кулак салгын көпчүлүк,
Жаңылдын айткан кебине.
Арпа, Ак-сай жерине
Жаңыл Мырза келет деп,
Кабар түштү элине.
Кыраандын баары тандалып,
Кыз Жаңыл келет экен деп,
Кыргыздын баары таң калып,
Үй көтөрүп бээ союп,
Кыз Жаңылды тозушуп,
Келди Жаңыл жаркылдап,
Казкара менен шаңкылдап.
Жаңылды тозуп барышып,
Көкбөрү тартып жарышып,
Садаганы чаптырып,
Көкбөрүнү тарттырып,
Кыргыздын баары келишип,
Кеңеш кылып олтуруп,
Алыстан келген бир кызды
Жашыбыз алсак болбойт деп,
Карыясы кеңешип,
Калматайга беришип,
Калматай алды Жаңылды.
Жаштарыңар алгын деп,
Жаңыл Мырза зарылды
Кары-жашы дуулдап,
Калматай акем алсын деп,

Кары-жашы чуулдап,
Бата берди дуулдап,
Калың элдин баарысы
Жай-жайына кайтышып,
Жаңылды кыргыз алдык деп,
Жаңыл өзү келди деп,
Мурунку өткөн карылар
Айтып өткөн белгилеп,
Жаңыл Мырза жашында,
Кыйлага салган чуулган,
Калматайдан бир эркек
Кыз Жаңылдан туулган.
Кыз Жаңылдын арбагы,
Кылымга мындай угулган.
Кызмат кылып элине,
Келин болду кыз Жаңыл.
Кулак салгын, көпчүлүк,
Кыз Жаңылдын кебине.
Сегиз жылга жеткенде,
Тогуз жылга өткөндө,
Үчкө чыкты баласы,
Айтып өткөн сөзүмдөн
Ичимде жоктур калаты,
Бир күнү жыйын топ болду,
Жыйылган эл көп болду.
Эл чогулуп эсирди,
Кылмак болду кесирди,
Калың кыргыз дуулдап,
Жаш-карысы чуулдап,
Карыганда Калматай
Аз калыптыр өлөрү,
Кыз Жаңылды көрсөкчү,
Кыйын деп айткан өнөрүн.
Андай болсо акыл деп,
Кыз Жаңылдын үстүнө
Бастырып барды макул деп,
Карысы бар, жашы бар,
Жыйылган элдин ичинде
Каргашалуу масы бар.
Калматайга барышып,
Аманбы, баатыр! деп айтып,
Ар кимиси кеп айтып,
Кыз Жаңылдын өнөрүн
Көрсөк боло деп айтып,
Андай болсо акыл деп,
Жеңеңерге айткыла,
Ойноп берсин, макул деп.
Жаңыл Мырза кеп айтты,
Кыздан келин болдум деп,

Кызыл өнүм оңду деп,
Келинден катын болдум деп,
Кемпир атка кондум деп,
Бирди тууп токтолуп,
Жалыным өчүп, чок болуп,
Жашчылык кеткен октолуп,
Абышка болсо алганым,
Алчаңдап атка мингендей
Жаш эмесмин балдарым.
Мылтык атып, жаа тарткан
Эсимен чыгып калганы,
Эрмек кылба балдарым.
Жаңыл айтты мындай деп,
Менин сөзүм кандай деп.
Андай дебе, жеңе деп,
Чуулдады балдары,
Бир өнөрдү көрсөт деп,
Дуулдады чалдары.
Кыз Жаңылдын күнүсү,
Байбичеси Барчаке
Кыз Жаңылга кеп айтты,
Кыйшаңдабай шүркүя,
Барсаң боло деп айтты.
Өзү келген жалап деп,
Элдин тилин албасаң,
Мага келет наалат деп,
Ичи күйүп от болуп,
Барчаке сөзүн укканда
Туралбады токтолуп.
Андай болсо макул деп,
Боз жоргону минейин,
Чогулта бер элиңди,
Шайманымды кийейин.
Көзүнүн баары жаш болуп,
Жалап атым калбады,
Арак ичкен эмедей,
Айтылуу Жаңыл мас болуп,
Жашын алды көзүнө.
Жалындап күйүп жүрөгү
Барчакенин сөзүнө.
Кийминин баарын кийинип,
Мойнуна жаасын асынып,
42 миң огу бар,
Ошол күнү Жаңылдын
Кыйланы кыраар өңү бар.
Жалган дебе бул сөздү,
Окуган балдар кулак сал!
Куйругун жерге түйдүрүп
Көкүлүн көккө шүйдүрүп,

Бутуна така кактырып,
Боз жоргонун үстүнө
Буулумдан жаптырып,
Атка минди шаңданып,
Адамдын баары таң калып,
Көчө тартып жарданып,
Көргөндүн баары таң калып.
Баштагы Жаңыл эместен,
Көпчүлүктүн көзүнө
Көрүндү кыйын шаңданып.
Чогулушкан калың эл
Кең Арпанын боюнда,
Жамандык кылат Жаңыл деп,
Эч кимдин жок оюнда.
Жандын баары жарданып,
Жаңылды көрүп таң калып,
Эркек болуп кийинип,
Төбөгө чачын түйүнүп,
Боз жоргону жылжытып,
Элдин баары чуулдап,
Көчө тарыткан көпчүлүк,
Калпагын бирден ыргытып,
Ыргытып ийген калпакты
Бирден атып өткөнү,
Атканы ката кетпеди.
42 калпак атыптыр,
Калпагын балдар аттырып,
Жаңылга жааны тарттырып,
Калпагын аткан боз балдар
Баары күлүп каткырып,
Боз жоргону жылжытып,
Даңканын көккө ыргытып,
Боз жоргодон тер чыгып,
Үрпөйө түшүп жүн чыгып,
Дабышынан үн чыгып,
Калың элге кеп айтты:
Ушул турган калайык,
Калбагыла муңайып,
Мингеним болсо желкайып.
Кош калгыла, баарыңар,
Жашың менен карыңар!
Тулпарды минген түрчү эмес,
Көңүлүн катын бүрчү эмес.
Көңүлүн бурса ургаачы
Эрге карап түрчү эмес.
Боз жорго менен кыл коюп,
Учкан куштай жып коюп,
Күн чыгыш көздөй бет алды.
Токто, Жаңыл мырза, деп,

Кууп калды жабылып,
Кууган менен жетеби,
Ачуусу келген Жаңылдан,
Кууган эсен кетеби!
Алманбет деген бир жигит.
Артынан кууп жандады,
Айтылуу кыраан кыз Жаңыл
Алманбетти жайлады.
Алмамбет түштү талп этип,
Жыгылды аттан шылк этип,
Кожогулду сойлотуп,
Боз жоргону ойнотуп,
Кайран Жаңыл камынып,
Айылдагы калың ит
Үрүп чыкты жабылып,
Иттен бирөө калбады,
Баарын Жаңыл жалмады.
Ит-Өлгөн деп Арпада,
Атагы жерде калганы,
Күңгөйдөн атты кулжаны,
Жат-Кулжа аты калганы.
Кызыл-Дөбө жагалмай,
Кыз Жаңылдын барганы,
Чымчыкты кууп жагалмай,
Жанталашып Жаңылдын
Жанына чымчык барганы.
Бу да мендей качкын деп,
Жагалмайды кыз Жаңыл
Учканына карабай,
Учкулсуң деп аябай,
Аны да Жаңыл жалмады.
Казкара минип закымдап,
Кыз Жаңылдын баласын,
Өңөрүп алып жаркылдап,
Абыл Мырза жетиптир,
Кара-Корум, Көк-Мойнок,
Астына Абыл өтүптүр.
Мойнуна күрүн салынып,
Ботодой боздоп эр Абыл,
Жеңеке, деп жалынып,
Жалынганга болбоду,
Ачуусу келген кыз Жаңыл,
Баласы менен Абылды
Кабаты менен жалмады,
Кара беттин артынан
Кууп киши барбады.
Баласын аткан карабет,
Баарыбызды кырат деп,
Калың эл токтоп калганы.

Жаңыл кетти октолуп,
Кайыптан тууган Боз жорго,
Жаңыл минип жок болуп,
Эч ким чыкпай жолунда,
Ошо кезде Боз жорго,
Калматайдын колунда,
Кыз Жаңыл кетти октолуп,
Калың кыргыз өкүрүп,
Ичи күйүп чок болуп,
Боз жорго менен Жаңылдан
Ажырап кыргыз токтолуп.
Күн асмандан тутулуп,
Артынан кууган киши жок,
Боз жорго минип кыз Жаңыл,
Кыргыздан кетти кутулуп,
Кысса * кылып Жаңылды,
Тарыхын жаздым далалат,
Окуп өткөн жаш балдар,
Сактасын кудай саламат.
Жаңылды жазган казалы,
Жакшы окугун, боз балдар,
Бүттү казал тамамат.

АЙРЫМ ТҮШҮНҮКСҮЗ СӨЗДӨР

Бедөө	— күлүк ат.
Бери // пери	— 1. дин. канаттуу, учуп жүрүүчү үкмүштүү жан; 2. өтмө, өтө сулуу, ченебеген чырайлуу ургаачы.
Дарайы	— илгери Исфаганда чыгарылган жол-жол жука кездеме.
Жамбы алтын.	— акча ордуна жүрүүчү уютулган күмүш, кээде
Кыйык	— бута.
Кыса	— аңгеме, жомок.
Манат	— илгери Бухарада чыгарылган түктүү кызыл кездеме.
Масилет	— кеңешме, акылдашуу, пикир алышуу.
Машыроо	— кийим.
Үртүк	— ат жабуу.
Чеге	— 1) майда, кооз мык 2) таяныч, арка-жөлөк.